

O'ZBEKISTAN RESPUBLIKASI XALIQ BILIMLENDIRIW MINISTRLIGI
A'INIYAZ ATINDAG'I NO'KIS MA'MLEKETLIK PEDAGOGIKALIQ INSTITUTI

«PEDAGOGIKA» FAKULTETI

“PEDAGOGIKA HA'M PSIXOLOGIYA” KAFEDRASI

«Pedagogika ha'm psixologiya» ta'lim bag'darının 4^l-kurs talabasi Bekimbetova
Dilaram Embergen qızı nın

“Kishi mektep jasının psixologiyalıq mashqalaları” degen temada
jazg'an

PITKERIW QA'NIGELIK JUMISI

Kafedra baslıg'ı:

doc Z.Sherimbetova

İlimiy basshı:

doc Z.Sherimbetova

No`kis-2016

JOBASI

Kirisiw3

Temanın` aktualıg`ı, maqseti, wazıypaları ha`m metodları

I-Bap. Kishi mektep jasının` psixologiyalıq mashqalalarının` pedagogika ha`m psixologiyalıq a`debiyatlardag`ı u`yreniliwi.....7

1.1.Kishi mektep jası mashqalalarının` alımlar tarepinen u`yreniliwi.....7

1.2.Kishi mektep jasının` jeke individual psixologiyalıq o`zgeshelikleri17

1.3.Kishi mektep jası da`wirinin` psixologiyalıq mashqalaları.....25

1.4.Kishi mektep jası da`wirinde shaxslar-aramu`na`sebetler.....29

II- Bap. Kishi mektep jası da`wirinde ushırasatug`ın psixologiyalıq mashqalalardı a`meliy jaqtan u`yreniw.....38

2.1. Kishi mektep jasında ushırasatug`ın psixologiyalıq mashqalalardıń aldın alıw boyınsha mekteplerde o`tkeriletug`ın ilajlar.....38

2.2. Kishi mektep jasında ushırasatug`ın mashqalalardıń korrektsiyası boyınsha shınıg`ıwlar kompleksi.....51

Juwmaqlaw54

Psixologiyalıq-pedagogikalıq usınıslar.....58

Paydalanılğ`an a`debiyatlar60

KIRISIW

O`zbekistan Respublikası huqıqlı demokratiyalıq ma`mleket, al ashıq puxaralıq ja`miyet qurıw, ha`r bir insannın` o`z erkinligin ha`m huqıqın saqlawdı, ja`miyettin` ruwxıy tazalanıwın ta`miyinlewdi, du`n`ya ju`zlik ja`miyetlik birlespege aralasıwg`a bag`darlang`an ma`mleket qurıwdı a`melge asırıp atır. Mine usı a`melge asırılıp atırğ`an o`zgerislerdin` barlıg`ı adamlar ushın, onın` keleshegi ushın islenip atır. Sonlıqtanda baslı ma`sele insannın` ha`r ta`repleme rawajlanıwı, onın` jaqsı jasawı ushın jag`day tuwdırıw, jeke insannın` qızıg`ıwshılıqların minez-qılıqların ha`m oylawın o`zgertiwge qaratılğ`an shara-ila`jlardı islep a`melge asırıw en` negizgi wazıypa etip qoyılıp atır.

Bunı biz prezidentimiz İ.A.Karimovtın` O`zbekistan Respublikası oliy Ma`jlisinin` IX sessiyasında so`ylegen so`zinen-aq ko`riwimizge boladı. Ol o`zinin` so`zinde o`sip kiyatırğ`an jas a`wladqa g`amxorlıq, deni saw, ha`r ta`repleme rawajlang`an insan etip ta`rbiyalawg`a umtılwımız – bul bizin` milliy xarakterimizge ta`n na`rse dep belgiledi. Bizdegi ha`r bir insan o`zinin` barlıq o`miri dawamında o`z ku`shin ayamastan balalarınin` bilimli, baxıtlı, adamgershilikli, ta`miyinlengen bolıwın ko`riw ushın miynet etedi, gu`resedi, dep ko`rsetedi.

O`zbekistan respublikasının` g`a`resizliginin` da`slepki jıllarınan baslap-aq ta`lim – ta`rbiya sistemasın tu`pten reformalastırıw, ilimiy kadrlar tayarlawdı zaman talapları da`rejesine ko`teriw ma`selesi u`stem taraw sıpatında belgilendi. Sebebi, ta`lim O`zbekistan xalqı ruwxıyatına jan`adan ku`sh bag`ıshlawı, o`sip kiyatırğ`an jas a`wladtın` barlıq jaqsı pazıyletlerinin` payda bolıwı o`z-o`zinen anıq edi. Ta`limnin` ja`miyetimizdi sotsial-ekonomikalıq, siyasiy ma`deniy ruwxıy rawajlanıwındag`ı sheksiz a`hmiyeti itibarg`a alınıp, 1997 jıl Oliy majilistin` IX-sessiyasında ta`lim-ta`rbiya sistemasın tu`pten reformalastırıw, onı zaman talapları da`rejesine ko`teriw tiykarg`ı maqset etip alıng`an. A`ne sonday aktual ma`seleni a`melge asırıwda xalqımızdın` milliy da`stu`rlerin u`yreniw ha`m onnan barkamal a`wladtı ta`rbiyalaw ushın paydalanıw u`lken a`hmiyetke iye. Solay eken, barkamal insandı qa`liplestirmesten turıp, ja`miyetti ha`zirgi

da`wir talabi da`rejesinde rawajlandiruv mu`mkin emes. Ha`zirgi da`wirdegi milliy tikleniw ideyası qa`liplesip aturg`an ja`miyette ruwxıy ag`artıwshılıq ortalıq sawallandırılıp aturg`an, milliy da`stu`rler, insan huqıqı ha`m erki tiklenip aturg`an, ekonomikalıq ku`sh-quwatı payda bolıp aturg`an bir sha`rayatta barkamal insan degende sonday sotsial-siyasiy, ruwxıylıq-ag`artıwshılıq ta`repleri kompleksin(jıynag`ın) o`zinde birlestirgen, ja`miyette o`zligin ha`m o`z uqıplılıg`ın ha`r ta`repleme payda ete alatug`ın, aqıllı, du`n`ya bilimlerin teren` iyelegen, aqılıy jaqtan jetik, fizikalıq jaqtan deni saw, turmıs go`zzallıqların seze alatug`ın, erkin do`retiwshi shaxs esaplanadı. Xalqımızdın` milliy sanası, milliy maqtanıshı, ruwxıy du`n`yası ku`nnen ku`nge bayıp barmaqta. Bul bolsa g`a`rezsiz ma`mleketimizdin` ruwxıy tiykarın ja`nede bekkemlewge imkaniyat jaratıp beredi. Biraq bunnan ruwxıy tarawda hesh qanday mashqala joq , degen juwmaq shıg`arıp bolmaydı. Bu`gingi ku`nde erkin puqara ruwxıyatın, azat shaxstı qa`liplestiriw ma`selesi aldımızda turg`an en` aktual ma`selelrdin` biri esaplanadı. Ha`r ta`repleme jetik, bilimli, erkin pikirlewshi shaxslardı ta`rbiyalawda baslawısh klasslarda beriletug`ın ta`lim ha`m ta`rbiyanın` roli sheksiz. Bul haqqında jurtbasshımız İ.A.Karimov 1997 jılda bolıp o`tken Oliy Majilistin` IX-sessiyasında so`ylegen so`zlerinde to`mendegilerdi aytıp o`tken edi. «Eski ta`limnin` en` bir unamsız ta`repi baslawısh ta`limge ekinshi da`rejeli dep jumıs dep qarap aturg`anlıg`ımızda. Ashıq aytıwımız kerek . Bilimi sayız oqıtıwshılar da baslawısh klasslarga sabaq beredi . Balanın` du`nyaqarası , bilimi rawajlanatug`ın baslawısh klasslarga jetik, bilimli ustazlar sabaq beriwi kerek, bunı bizin` a`piwayı mantıqtın` o`zi talap etedi.<sup>1</sup> Bala ta`rbiyası, oqıwı, bilim alıwı, ka`sip iyelewi, o`mirde o`z jolın durıs tan`lawı an`sat is emes, og`an erisiw ushın en` aldı menen balalardın` psixikalıq jeke o`zgesheliklerin, ha`r bir jas da`wirlerdin` psixologiyalıq mashqalaların jen`ip shıg`ıw jolların biliw, oqıw-bilim alıwdın` qonımlı bolıwının` sha`rt sharayatlarının` ilimiy zan`lıqların biliw kerek.

Bul a`diwli, iygilikli wazıypa ja`miyetimiz ha`r bir ag`zasının`, a`sirese ata-analardın`, oqıtıp jetilistiriwshi oqıtıwshılardan u`lken juwapkershilikti talap etedi.

¹ И.А.Каримов. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т. : Шарқ. 1999.-Б. 13.

Usıg`an baylanıslı psixologiyada kishi mektep jasının` psixologiyalıq mashqalaları en` **aktual ma`selelenin`** biri bolıp esaplanadı. Bul jastag`ı balalardı oqıtıw ha`m ta`rbiyalawdag`ı qıyınshılıqlardıń ko`pshiligi balalardıń jasına ha`m ha`r birinin` jeke o`zgesheligine ta`n bolg`an rawajlanıw, o`siw, jetilisip barıw zan`-nızamlıqların jetik da`rejede bilmewden, teren` ha`m ha`r ta`repleme izertlep u`yrenip, olardıń o`zinsheliklerin jetkilikli da`rejede esapqa almaw. Yamasa kimge jeke qatnas talabın durıs a`melge asıra almawdan kelip shıg`adı.

İzertlew jumısımızdın predmeti: kishi mektep jasının` psixologiyalıq mashqalaları.

**İzertlew jumısımızdın` maqseti** – kishi mektep jası da`wirinin` psixologiyalıq mashqalaların keltirip shıg`arıwshı faktorlardı anıqlaw.

İzertlew jumısımızdın` ob`ekti: kishi mektep jasındag`ı oqıwshılar.

İzertlew jumısımızdın` wazıypaları:

- kishi mektep jasının` jeke individual psixologiyalıq o`zgesheliklerin u`yreniw;
- kishi mektep jası da`wirinin` psixologiyalıq mashqalaların u`yreniw;
- Kishi mektep jasında ushırasatug`ın psixologiyalıq mashqalalardıń aldın alıw boyınsha mekteplerde o`tkeriletug`ın ilajlardı u`yreniw;
- kishi mektep jası da`wirinin` psixologiyalıq mashqalaların aldın alıw boyınsha ta`jiriybe sınawdan o`tilgen metodikalardı usınıs etiw.

İzertlew jumısımızdın` metodları:

- Psixikalıq protsesslerdi diagnostika qılıwshı metodlar.
- Psixikalıq jag`daylardı diagnostika qılıwshı metodlar.
- Individual psixologiyalıq o`zgesheliklerdi diagnostika qılıwshı metodlar.

Pitkeriw qa`niygelik jumısımızda to`mendegi **gipoteza** ilgeri su`riledi: kishi mektep jasının` psixologiyalıq mashqalaların keliw shıg`ıwına to`mendegi faktorlar sebep bolıwı mu`mkin: 1) balanın` mektepke shekemgi ta`rbiya mekemesine barmastan oqıwg`a keliwinen; 2) oqıwshılarda psixikalıq protsesslerdin`, solardıń ishinde erkin dıqqattın`, este saqlaw, oylaw protsesslerinin`, oqıwg`a degen unamlı motivatsiyasının` to`men

rawajlang`anlig`ınan; 3) ata-ananın` perzenti oqıwın waqtında baqlap barmawı na`tiyjesinde ha`m de oqıwshının` oqıtıwshısının` bunday oqıwshshılar menen arnawlı individual shug`ıllanbawı na`tiyjesinde kelip shıg`ıwı mu`mkin. Egerde bunday oqıwshılar menen sabaqtan keyin individual ha`m toparlıq shug`ıllanılıp barılsa, kishi mektep jasının` psixologiyalıq mashqalalar ushıraspawı mu`mkin dep oylaymız.

– **İzertlew jumısımızdın` na`tiyjelerinin` ilimiy ta`repten jan`alıq da`rejesi:** Kishi mektep jasının` psixologiyalıq mashqalaları u`yrenildi, ta`jiriybelerde sınalg`an metod ha`m metodikalar usınıs etildi. Sonday-aq aling`an na`tiyjeler jas da`wirler psixologiyasın, xulqı buzılğ`an balalar psixologiyasın, pedagogikalıq psixologiyanı, eksperimental psixologiyanı jan`a mag`lıwmatlar menen bayıadı degen u`mittemiz.

– **İzertlew jumısımızdın` na`tiyjelerinin` a`meliy a`hmiyeti ha`m onı en jaydırıw sonnan ibarat:** a`meliy a`hmiyeti usınıs etip otırğ`an metodlardan oqıtıwshılar, a`meliyatshı psixologlar, oqıwshılardıń ata-anaları da paydalanıwı mu`mkin.

**Pitkeriw qa`niygelik jumısımızdın` ko`lemi:** kirisiw, eki bap, 6 paragraf , juwmaqlaw ha`m paydalanılğ`an a`debiyatlar diziminen ibarat. Pitkeriw qa`nigelik jumısının` mazmunı - 63 bet ko`lemde jazba tekstte bayan etilgen.

I -Bap. Kishi mektep jasının` psixologiyalıq mashqalaların` pedagogika ha`m psixologiyalıq a`debiyatlardag`ı analizi

1.1. Kishi mektep jasının` psixologiyalıq mashqalaların` alımlar ta`repi u`yreniliwi

Mektepke shekemgi jas da`wirinen mektep da`wirine o`tiw birqansha qıyın keshetug`ın da`wir esaplanadı. 7 jastag`ı qıyınshılıq- bul sonday keskin burılıs jası bolıp, onda mektep ishiniń barlıq da`wirleri o`z sa`wleleniwin tabadı. Adette mektepke barıw menen baylanıslı bolg`an qıyınshılıqlar ha`m mashqalalar to`mendegilerden ibarat:

1. Jan`a oqıw ta`rtibi menen baylanıslı bolg`an qıyınshılıqlar. Bunday qıyınshılıqlar ko`birek mektepke shekemgi ta`rbiya mekemelerine barmag`an balalar ushın ta`n.
2. Balanın` klass ja`ma`a`tine iykemlesiwindegi qıyınshılıqlar. Bul jag`day balalar ja`ma`a`tlerinde jetkilikli da`rejede qatnaspag`an balalarda ko`birek ushırasadı.
3. Oqıwshı menen oqıwshı mu`na`sebetlerinde ju`zege keletug`ın qıyınshılıqlar.
4. Balanın` shan`araqlıq sha`rayatı o`zgeriwi menen baylanıslı bolg`an qıyınshılıqlar.

Bul qıyınshılıqlar bala rawajlanıwının` jan`a sotsial sha`rayatlarında a`ste-aqırın o`z sa`wleleniwin tabadı. Mektepke barar aldında bala o`z o`mirinin` en` tiykarg`ı da`wirine, yag`nıy mektep ta`repi qoyılatug`ın ha`r qıylı talaplardı orınlawg`a, basqasha etip aytqanda, ta`lim alıwg`a ha`m fizikalıq ha`m psixologiyalıq jaqtan tayarlıq ma`selesi ob`ektiv ha`m sub`ektiv ta`repten qaraladı. Bala da`slep mektep ta`limine psixologiyalıq jaqtan ob`ektiv ra`wishte tayar, yag`nıy bala oqıwın baslaw ushın kerekli psixologiyalıq rawajlanıw da`rejesine iye bolıwı tiyis.

Mektepke psixologiyalıq jaqtan tayarlıq da`slepki oqıw motivlerin qa`liplestirgenligi, balanın` biliw psixikalıq protsesslerinin` jetkilikli da`rejede rawajlang`anlıg`ı, yag`nıy sotsial ortalıqqa iykemlesiw ha`m ja`ma`a`tlik birge islesiw ko`nlikpelerinin` bar ekenligi, a`dep-ikramlılıq ta`repleri, aqılıy

imkanlıqlarının təlim tələblərinə uyğunluğu üçün təsəvvürlənir. Qandayda bir orqaniklik kəməliklərə uyğun bolmaq an oqıwshı mektep dəsturi kəleminde bilimlərdi o'zlestiriwi mu'mkin ekenligi mektep a'meliyatında dəliyllengen, biraq o'zlestiridın zərur dərejesinə bərlıq jag'daylarda erisiw qıyın, ayırım oqıwshılar oqıw materialın qıyınshılıq penen o'zlestiredi. Olardıñ ayırımları tiykargı pañnler boyınsha uzaq waqıt o'zlestire almaydı.

Pedagogika pañnin tərlı tarawları qa'niygeleri bul mashqalanın ol yaqi bul ta'replerinə de itibar qaratadı. Didaktlar izertlew ob'ekti sıpatında pedagogiklik sha'rayatları, o'zlestirimewshilikti joq etiwge imkan beretugın oqıw-ta'rbiya protsessinin o'zgesheliklerin u'yrenedi. Psixologlar oqıw protsessinde bolatugın o'zlestirmewshi oqıwshının shaxs o'zgeshelikleri, olar oqıw xızmetinin o'zine ta'nliklerin anıqlawg'a itibar beredi.

Nemis alımı G.Broyer to'men o'zlestiriwshi oqıwshılardı jasına baylanış o'zine ta'nligin izertlegen.

Anıqlanıwınsha, tomen o'zlestiriw ha'm o'zine ta'n minez-qulıq ko'p jag'daylarda oqıw jılının basında ko'riip, 1-klasstın basında-aq 25-30% oqıwshılar oqıw, jazıw ha'm esaplawı to'men dərejede o'zlestiriwlerin ko'riw mu'mkin eken. So'ylewi ha'm sensomotorikası rawajlanıwı arqada qalg'an balalarg'a baslawish klassta aq oqıtıwshı ta'repinen ayrıqsha itibar qaratılıwı lazım, bolmasa olar oqıw ha'm jazıw ko'nlikpesin iyeley almay qalıwları mu'mkin. Sensomotirkanın rawajlanıwındagı ha'lsizlik-baslawish klass oqıwshısının to'men o'zlestiriwinde tiykargı sebep boladı.

Kishi mektep jasındagı oqıwshılardıñ oqıw xızmetindegi ha'lsizligi ha'm kəməliklerin oqıtıwshılar «bilimdegi jetispewshilik», «ol yaqi bul ko'nlikpenin qa'liplespegenligi», «pañnlerge u'lgermewshilik», «oqıwdın ulıwma arqada qalıwı», «oqıw islerinde sistemalılıqtın joqlıgı» dep xarakterleydi. Yu.Z.Gil'bux kəməlik ha'm arqada qalıw tipologiyasın islep shıg'adı, balalarda bolıwı mu'mkin bolg'an ishki ha'm sırtqı derekleri esapqa almastan kəməlik ha'm artta qalıwlardıñ ko'rinishlerin ko'rsetip beriwshi pedagogiklik tipologiyalar menen

basladı. Ol pedagogikalıq atamalar dı qa`liplestiriwde to`mendegi artta qalıwların` sistemaların ajratıp beredi:

- Oqıwdan ulıwma artta qalıw
- Anna tilinen artta qalıwdın` o`zine ta`nligi
- Matematkadan arqada qalıwdın` o`zine ta`nligi
- Oqıw xızmetin individual en` qolaylı sha`rayatınan arqada qalıw.

Pedagogikalıq tipologiyadan kelip shıg`ıp, oqıwshılardıń oqıw xızmetindegi artta qalıw ha`m kemshilikler balanın` tuwrıdan-tuwrı psixologiyalıq faktorların sha`rtlep beretug`ın, anıq minez-qulıq fenomenlerin qamtıp alıwshı pedagogikalıq-psixologiyalıq tu`rleri anıqlandı.

Alım P.O.Efrussidin` oqıwshılar o`zlestirmewshiliginin` sebeplerin analiz qılıwg`a ha`m onı joq etiw boyınsha ilajlar sistemasına baylanıslı miyneti bar. Avtordın` ko`rsetiwinshe , o`zlestirmewshilik, fiziologiyalıq, ekonomikalıq, psixosotsial ha`m basqada sebeplerge baylanıslı. P.O.Efrussi o`zlestirmewshi oqıwshılarg`a ta`n bolg`an to`mendegi o`zgesheliklerdi ayıp o`tken: dıqqattın` turaqlılıg`ı, a`ste ha`reket etiw, ulıwma rawajlanıwdın` to`menligi, o`z ku`shlerine isenbewshilik, qıyaldın` to`menligi, so`z baylıg`ının` o`zlestirmewshi oqıwshılarg`a ta`n bolg`an to`mendegi o`zgesheliklerdi ayıp o`tedi: dıqqattın` turaqlılıg`ı, tez alan` bolıw, ulıwma rawajlanıwdın` to`menligi, a`ste islew, o`z ku`shlerine isenbew, qıyaldın` bir qansha to`menligi, so`z baylıg`ının` kemligi, oylaw protsessinin` ku`shsizligi, o`zin ele tolıq da`rejede emes ekenligin seziw. P.O.Efrussidin` izertlewi oqıwshılar o`zlestirmewshiligi mashqalasına ha`r ta`repleme jantasqanlıg`ı menen qızıg`ıwshılıq oyatadı. Didaktlardın` jumıslarında o`zlestirmewshilik sebeplerin analiz qılıwg`a ko`birek dıqqat awdaradı. Bunın` menen baylanıslı ra`wishte mektepte ta`lim metodikası ha`m onı sho`lkemlestiriw, shan`araqtıg`ı ta`rbiya sha`rayatları ha`m basqalar qarap shıg`ıladı. Sonın` menen birge da`slepki jumıslarda (A.M.Gel`mont ha`m S.M.Rives) o`zlestirmewshilikti joq etiw boyınsha ha`m oqıwshıları joqarı o`zlestiriw da`rejesine erisken aldın`g`ı oqıtıwshılar ta`jiriybelerin ulıwmalastırıwg`ada itibar bergen. M.A.Danilovtın` shıg`armalarında oqıw isleri sıpatın arttırıw, tiykarg`ı didaktikalıq prntsiplerdi

a`melge asırıw tiykarg`ı ideya bolıp esaplanadı. M.A.Danilov oqıwshılar bilimi sıpatı ha`m o`zlestirwdi belgileytug`ın sebepler qatarına to`mendegilerdi kiritedi: oqıwshıg`a ta`lim ha`m ta`rbiya beriwdе oqıtıwshı jumısının` sıpatı, u`y wazıypasın orınlawdı sho`lkemlestiriw, ku`n ta`rtibi ha`m shan`araqta baqlaw, oqıwshıg`a bolg`an ja`ma`a`ttin` pikiri, oqıwshının` u`zliksiz aqlıy miynetke ko`nligiwi. Sonın` menen birge avtor o`zlestirmewshilik sebeplerin joq etiwde u`yde ha`m klassta sabaq waqtında oqıwshılardıń o`z betinshe jumısların sho`lkemlestiriwge u`lken a`hmiyet beredi. Ulıwma didaktikalıq talaplardan tısqari sabaqtı sho`lkemlestiriwde, oqıwshılardıń o`z betinshe jumıslarında joqarıdag`ı kitaplarda ayırım oqıwshılarda sabaqtan artta qalıwdı joq etiw jollarınan biri sıpatında olarg`a individual jantasıw za`ru`rligin ayıp o`tedi. Bul ma`seleni qarap shıg`ıwda didaktika psixologiyag`a jaqın keledi. Bul avtorlar ta`repinen ha`r bir oqıwshını u`yreniw, oqıwda arqada qalıwdın` psixologiyalıq o`zgesheligin u`yreniw tiykarg`ı wazıypa sıpatında ilgeri su`riledi. Joqarıda atap o`tilgen didaktikalıq jumıslardı analiz qılıp o`tetug`ın bolsaq, bilimlerdi tabıshı o`zlestiriwge ja`rdem беретug`ın psixologiyalıq o`zgesheliklerdi ashıwda jeke sistema bar emes ekenligin an`law qıyın emes, olarda tiykarınan shaxstın` ayrıqsha o`zgeshelikleri ko`rsetiledi, ulıwma shaxstın` o`zgeshelikleri menen sa`ykesligine itibar berilmeydi. %zlestirmewshiliktin` sebebi sıpatında oqıwshının` aqlıy sharshawınan qashıwg`a meyilligi ko`rsetiledi. A.M.Gel`mont ha`m S.M.Rives oqıtıwshılardıń ta`jiriybelerin ulıwmalastırıp, pedagoglardın` baqlawlarınan alıng`an materialların keltirip o`tedi. “Klass penen islegenimde, kim u`yrenilip atırg`an materialdı tez qabıl ete almawın, tez pikirley almawın, ko`birek ko`rgizbelilik ha`m anıqlıq talap etiwdi, kimnin` tez qabıl etiwın, kimnin` tez eslep qalıwın, kimnin` qabıl etiwınin` ku`shli ekenligin biliwge ha`reket qılamın”

Biraq bul materiallar oqıwshı o`zlestirmewshiliginin` tu`p mazmunın ashıp Bere almaydı. Bul sorawg`a juwaptı psixologiyalıq izertlewlerden tabıw mu`mkin. Bunday izertlewlerdin` didaktikalıq tiykarın A.M.Gel`mont jumıslarında ushıratıw mu`mkin. Bul jumıslarda oqıwshılar o`zlestirmewshiliginin` sebepleri

həm onların differensial analizi kətilirmegen, A.M.Gel'mont "o'zlestirmewshiliktin' eki kategoriyasın ajıratıp ko'rsedi".

Avtor birinshi taypag'a "oqıwda ulıwma artta qalıw" jag'dayların kiritedi, oıwshı derlik barlıq pa'nlerden uzaq waqıt dawamında o'zlestirmeydi. Ekinshi taypag'a tiykarınan turg'ın o'zlestirmewshilik, tiykarg'ı pa'nlerdin' ayırımlarınan o'zlestirmeytug'ın oqıwshılardı kiritedi. A.M.Gel'mont o'zlestirmewshilikti ajıratıw kriteriyası sıpatında tek g'ana pedagogikalıq emes, al psixologiyalıq xarakterge iye bolg'an unamsız ha'diyseni joq etiwdin' jen'illik da'rejesin usınadı. Bul jag'ınan alıp qaraytug'ın bolsaq barlıq pa'nlerden arqada qalıw menen xarakterlenetug'ın ulıwma o'zlestirmewshilik en' awır forması esaplanadı. Avtor mekteplerde o'zlestirmewshilikke qarsı alıa barılatug'ın ilajlar menen joqarıdag'ı o'zlestirmewshilik arasında baylanıstı anıqladı. waqtı-waqtı menen o'zlestirmewshilik 75%, tiykarınan rurg'ın o'zlestirmewshilik 61%, birinshi taypadag'ı o'zlestirmewshilik 29% du'zetiwge alıp kelgen. Joqarıda keltirilgen materiallardı analiz qılıw na'tiyjesinde, sonday juwmaqqa keliw mu'mkin, o'zlestirmewshi oqıwshılarg'a salıstırg'anda mektep qollanılıp atırg'an ilajlardın' jekilikli da'rejede na'tiyje bermewi oqıwshılar menen olardıń psixologiyalıq o'zgesheliklerin, shaxs ta'replerin, oqıtwdıń xarakterli ta'replerin, esapqa alg'an jag'dayda individual jumıslar alıp barılmag'anlıg'ı menen tu'sindiriw mu'mkin. A.M.Gel'mont sanap o'tken oqıwshılardıń o'zgeshelikleri menen baylanısh sebepler o'z-ara baylanısqa iye. Avtordın' pikirinshe, uzaq waqıt o'zlestirmewshilik, ruwxıy tu'skinlikke alıp keledi, o'z ku'shine isenbew, son'ın ala oqıw protsessinin' quramalasıwın keltirip shıg'aradı. Joqarıda sanap o'tilgen psixologiyalıq o'zgeshelikler o'zlestirmewshilik mashqalasın sheshiwde tiykarg'ı a'hmiyetke iye. Bul jag'daylar L.S.Slavinanın' o'zlestirmewshi ha'm ta'rtıp buzır oqıwshılarg'a arnalg'an kitabında ja'nede rawajlandırılğ'an. L.S.Slavina ta'repinen o'zlestirmewshi oqıwshılardıń aqılıy xızmeti o'zgeshelikleri "intellektual passivlik" dep atalıwı ayırıqsha qızıg'ıwshılıq oyatadı. Bul o'zgeshelik oylawdı qa'lemew, ha'r qanday aqılıy sharshawdan qashıwğ'a umtılwda ko'rinedi. Bunı oqıwshılar oqıw xızmetin a'melge asırıwda, ma'selen esaplaw shıwıg'ıwların

orinlap atırǵanda ko`riw mu`mkin. L.S. Slavina to`mendegishe ta`jiriybe o`tkeredi: oqıwshılarg`a arifmetikalıq shınıǵıwlarıdı oqıw xızmetinde emes, didaktikalıq oınarda orınlawdı usınıs etti. Na`tiyjede bunday sha`rayatta oqıwshılarda intellektual passivlik ko`rinbedi. Bul ta`jiriybeden alıng`an na`tiyjeler motivatsiyanın` rolin ashıp berdi, motivatsiyag`a ta`sir etip , oqıw xızmeti o`nimdarlıǵın asırıwı mu`mkin. Ha`r dayım ha`m barlıq balalarda motvatsiyadag`ı bunday o`zgerisler oqıw xızmeti protsessindegi oylaw operatsiyaların orınlawda qıyınshılıqlardı kemeyttiriw mu`mkinbe, degen soraw payda boladı.

L.S.Slavina oqıwshılarg`a jaqsı tanıs bolg`an a`piwayı arifmetikalıq mısallardı orınlawdı tapsıradı, unamlı ta`tiyje alıw ushın olarda bul tapsırmalardı orınlaw tilegin payda etiwdin` o`zi jetkilikli.

Bilimlerdi iyelew yaki olardı jan`a sha`rayatta qollanıw protsessinde basqasha pedagogikalıq jag`day payda boladı. Tapsırmalardı orınlaw tileginin` payda bolıwının` o`zi jetkilikli emes, oqıwshılarda qa`liplesken aqlıy xızmet sıpatları oylaw operatsiyaların a`melge asırıw menen tıǵız baylanıslı.

60-jıllarda o`zlestirmewshilik sebeplerin joq etiw emes al onın` aldın alıw sha`ratların u`yreniwge arnalg`an didiktikalıq izertlewlerde keskin burılıs ju`z berdi. Bul bolsa oqıtıwshılardıń o`zlestirmewshilik mashqalası boyınsha ilimiy-a`meliy jumıslarda ken` ko`lemdegi qatnası menen baylanıslı edi. Oqıtıwshılar o`zlestirmewshilikti joq etiw boyınsha barlıq usıllardan paydalanıp, tabıslarg`a eristi. Usınday na`tiyjelerden biri mekteplerle alıp barılǵan jumıslar «Ekinshi jılǵa qaldırıwdı joq etiw jolları» degen shıǵarmasında ulıwmalastırılǵan. E.İ.Monoszon bul kitabında Rostovlıq oqıtıwshılar tabısının` deregi nede degen soraw qoyıp, og`an to`mendegishe juwap qaytaradı:

“O`zlestirmewshilikti joq etiw ha`m ekinshi jılǵa qaldırmaw wazıypaların sheshiw ushın oqıtıwshılar barlıq sho`lkemlestiriwshilik- pedagogikalıq, pkir-ta`rbiyalıq, didaktikalıq qurallardan paydalang`anlıǵında. Bunda mektep pedagogikalıq ja`ma`a`tinin` tayarlıǵı u`lken a`hmiyetke iye boldı”².

² Моноззон Э.И. Успешный опыт преодоления неуспеваемости и второгодничества. Сб.: Пути преодоления неуспеваемости и второгодничества. - М.: Просвещение. 1966. - С. 63.

Pedagogikalıq ja`ma`atti xarakterleytug`ın o`zlestirmewshilikti joq etiwge psixologiyalıq tayarlıq o`nimli qural wazıypasın atqaradı. M.P.Kashinning aytıwınsha, bunday sha`rayatta oqıwshılardıń klasstan-klassqa qaldırılıwın joq etiw, mashqalasına mu`na`sibeti o`zgeredi.

Rostovlıq oqıtıwshılardıń barlıq oqıwshılar biliw imkaniyatlarına iseniwi pedagoglardıń barlıq oqıwshılarg`a birdey jantasıwdı an`latpaydı, oqıwshılardıń individual o`zgesheliklerin esapqa alg`an jag`dayda olarg`a differentzial jantasıwdı a`melge a`melge asırıw, oqıw ta`rbiya protsessin quramalasırıwǵa bag`darlang`an ulıwma ilajlar sisteması islep shıǵılǵan.

Oqıwshılardıń individual o`zgesheliklerin u`yreniw, olar mektepke kelemen degenşe o`tkeriledi. Ayırım kemshiligi bar balalar ajratıladı. Son` olarg`a mekteptegi ta`lim protsessinde bul balalarg`a tiykarg`ı itibar qaratıladı.

A.M.Aleksandrov, V.P.Maleshenko, E.G.Yakubalardıń pikirinshe, baslawısh, orta ha`m joqarı klass oqıwshıları ushın tu`rli pa`nlerdi oqıtıwda o`z betinshe jumıstın` qıyınlıǵı boyınsha differentzial tapsırmalardan paydalanadı. E.G.Yakubanıń pikirinshe, matematikanı oqıtıwda o`zinin` ku`shi jetetug`ın ma`seleni o`z betinshe sheshiw imkaniyatı beriledi, bunın` menen oqıtıwshı ku`shli oqıwshının` imkaniyatları ha`m is tempin, bos oqıwshılardıń kemshiliklerin ko`redi, ha`r biri menen individual islew rejesin du`zedi. A.A.Kirsanov, M.İ.Maxmutova, N.G.Atutovalardıń pikirinshe Tatarstan mekteplerinde o`zlestirmewshilikti joq etiw ushın aktivlestiriw metodlarınan u`nemli paydalanıwdı qosıp alıp barıw haqqında aytıp o`tedi. Mashqalanın` pedagogikalıq ta`repleri analiz qılınǵan didaktikalıq jumıslarda oqıwshı qanday oqıwı, oqıw protsessinde onın` rawajlanıw o`zgeshelikleri qanday, olar mektepte dus kelgen qıyınshılıqlardı qalay etip jen`ip shıǵadı, pedagogikalıq ta`sir na`tiyjesinde onın` psixikasında qanday o`zgerisler ju`z beredi, mine usıǵan qusag`an sorawlarg`a juwap berilmeydi. Ayırım izertlewlerde didaktikalıq ha`m psixologiyalıq ta`replerin birlestiriwge urınıp ko`rgen. Olardıń biri A.A.Budarniy, psixologlardıń izertlewinshe psixologlardıń izertlewlerge su`yenip, sabaqta oqıtıwshı tu`sindirgen materialdı birinshii klass oqıwshıları tu`rlishe qabıl etiw

h  m o  lestiriwin u  yrenge. Onın   alg  an na  tiyjeleri boyınsha oqıwshılar jan  a oqıw materialların qabıl etiwde h  m tu  siniwde ju  da   a  hmiyetli ayırmashılıqlardı   bar ekenligin anıqlag  an. F.F.Korolev ko  p mekteplerde so  ylewinde rawajlanıwda arqada qalg  an, ko  riwde esitiwde arqada qalg  an kemshilikleri bar balalar da oqıwdı tan  lag  an. Bul kemshilikler sezilmeydi, biraq oqıwshılardı   o  zlestiriwine ta  sirin tiygizedi. Mektepte o  zlestirmewshilik ulıwma bilim beriw mekteplerinde so  ylewinde, ko  riwinde, esitiwinde h  m basqada kemshilikleri bar balalar da oqıwın aytıp o  tken. Bul kemshilikler sezilmeydi, biraq oqıwshılardı   o  zlestiriwine ta  sirin tiygizedi. Mekteplerde o  zlestirmewshilik mashqalasın sheshiw ushın balalar psixologiyası h  m pedagogikalıq psixologiya tarawlarında alıp barıl  an jumıslarg  a toqtap o  temiz. Orıs psixologların   usı mashqalag  a arnal  an jumısları ju  da   az. Oqıwshılardı   jas h  m individual ayırmashılıqları mashqalasın islep shıg  ıwda o  zlestirmewshi oqıwshılardı   psixologiyalıq o  zgeshelikleri haqqında a  hmiyetli materiallar alıng  an. M.N.Volokotina baslawısh klass oqıwshıların u  yrenip, tiykarg  ı o  zgeshelik olardı   mu  na  sibeti h  m aqılıy ustanovkalarında ekenligin anıqladı.

V.  .Samoxvalova o  z izertlewlerinde 1-klass oqıwshıları oqıwındag  ı individual ayırmashılıqlardı anıqlawdı maqset etip qoydı.

Ol balalar minez -qulqı h  m shaxs o  zgesheliklerin u  shke ajıratadı.

1. oqıwg  a bolg  an mu  na  sibet.
2. oqıw islerin sho  lkemlestiriw.
3. bilim h  m ko  nlikpelerdi iyelew.

N.A.Menchinskaya, D.N.Bogoyavlenskiy, Z.  .Kalmikovalar oqıwshılardı   bilimlerdi o  zlestiriw mashqalasın u  yrenip, bul protsesste ulıwma h  m individual ayırmashılıq lardı anıqladı.

L.S.Vıgotskiy ta  repinen kiritilgen “rawajlanıwdı   jaqın zonası” tu  siniginde u  lkenler ja  rdeminde birgelikte a  melge asırıl  an oqıwshının   aqılıy imkaniyatları na  zerde tutiladı. Rawajlanıwdı   jaqın zonası, aktual zonası bala

neni Erkin o'zi isley aliwında payda boladı. Gruzin psixologi T.L.Museridze kishi o'spirimlerde o'zlestirmewshilikdin kelip shıg'ıwın u'yrengen.

I.V.Dubrovinanın pikirinshe, psixolog oqıw islerinin durıs usıllarg'a u'yretiw arqalı o'zlestirmewshilikti kemeytiw mu'mkin. R.S.Nemovtın pikirinshe, kishi mektep jasındag'ı oqıwshılar to'men oqıwının sebeplerinen biri olardıń este saqlap qala almawında. Ondaı oqıwshılardıń orfografiyalıq sawatlılıg'ın asırıw ushın til sabaqlarında arnawlı shınıg'ıwlar ja'rdeminde operativ este saqlawdı rawajlandırıw za'ru'rligin aytıp o'tedi.

O'zbekistan psixolog alımlarınan E.G.G'oziev. S.A.Axunjanova, A.X.Yugay, R.I.Sunnatova, T.M.Adizova, Z.T.Nishanovalardıń ilimiy jumıslarında da o'zlestirmewshi oqıwshılar haqqında qımbatlı pikirler ayılğan. E.G.Goziev oqıwshılarg'a oylaw operatsiyalarının, ulıwmalastırıw usıllarına u'yretiw arqalı o'zlestirmewshilikti joq etiw mu'mkin, dep esaplaydı.

S.A.Axunjanova balanın mektepke iykemlesiwi arqalı o'zlestirmewshilikke ta'sir etiwshi sub'ektiv faktorlardan biri ekenligin aytadı. Balalar mektepke qanshelli tayar bolmasa, mektepke iykemlesiw da'wiri sonshelli uzaq ha'm qıyın o'tedi. Psixologlar balanı mektepte oqıwg'a tayar dep, onın fizikalıq, psixologiyalıq ha'm shaxsıy tayarlıg'ın na'zerde tutadı. A.X.Yugay izertlewlerinde n'-o' klass oqıwshılarının orıs tilin bos o'zlestiriwshi oqıwshıları u'yrenilgen. Avtor orıs tilin o'zlestiriw boyınsha arnawlı da'stu'r islep shıg'adı.

T.M.Adizova mektep psixologlarının o'zlestire almaytug'ın baslawısh klass oqıwshıları menen alıp baratug'ın psixologiyalıq-korreksiyalıq jumısları, o'zlestirmewshilikdin sebepleri haqqında ayrıqsha aytıp ketedi. Avtor birinshi klassta oqıtıwdın tiykarg'ı qıyınshılıq o'zgeshelikleri sıpatında mektepten psixogen beziwdi ko'rsetedi. Psixogen kesellik bul ruwxıy faktorlar ta'sirinde kelip shıg'atug'ın kesellik esaplanadı. Bul kesellik balanın mektepte, shan'araqta ob'ektiv ha'm sub'ektiv ornının buzılıwı, ta'lim -ta'rbiya protsessinin qıyınlasıwı ha'mde onın shaxsıy psixogeninin payda bolıwı, yag'nıy psixogen keselligi esaplanadı. T.M.Adizova oqıtıwshılardıń o'zlestirmewshi oqıwshılar menen alıp baratug'ın is-ha'reketleri haqqında toqtalıp o'tedi. «ko'pshilik ha'tteki

en` ta`jiriybeli oqıtıwshılar da o`zlestirmewshilik sebebin oqıwshının` is jaqpaslıg`ı, ta`rbiyasızlıg`ı menen baylanıstırıwg`a urınadı».Oqıtıwshı o`zlestirmewshiliktin` tu`p mazmunın kem jag`daylarda g`ana oylaydı ha`m o`zine ta`n ilajlardı izlemeydi. R.İ.Sunnatova oqıwshının` o`zlestiriwi, mektepte bilim, ko`nlikpe ha`m jetiskenliklerdi iyelewde ata-analar, oqıtıwshılar, u`lkenler ja`rdem beriwi bala rawajlanıwının` jaqın zonası, yag`nıy bala erkin atqara almaytug`ın tapsırmalardı u`lkenler ja`rdeminde sheshiwidin` a`hmiyeti haqqında aytıp o`tedi.

Z.T.Nishanova o`zlestirmewshiliktin` aldın alıwda baslawısh klass oqıwshılarında do`retiwshilik qa`biletlerdi qa`liplestiriw mashqalalarına toqtalıp o`tedi. Onın` pikirinshe oylaw operatsiyaların durıs rawajlandırıw arqalı o`zlestirmewshilikti joq etiw mu`mkin. Ol mektep psixologı paydalanıwı mu`mkin bolg`an do`retiwshilik uqıplılıg`ın rawajlandırıwshı shınıg`ıwlar sistemasın usınadı.

Psixikalıq rawajlanıwdın` individual sha`rayatları balanın` adamzat ta`jiriybesin o`zlestiriw protsessin, tiykarında ju`zege keledi.

İnsan ta`jiriybelerin o`zlestiriw balanın` iskerliginen, qatnasınan, oqıwınan tısqarında bolıwı mu`mkin emes.

Individual ma`sla`ha`ttin` aktivligi psixologiyalıq jaqtan tekseriw bala ta`rbiyasın anıqlaw ha`m ja`rdem da`tu`rin du`ziwden ibarat.

Ha`zirgi zaman psixologiyasında psixologiyalıq diagnostika en` ken` qollanılatug`ın tu`siniklerden biri esaplanadı.

Individual psixologiyalıq ma`sla`ha`t beriw psixolog a`meliyat iskerliginin` en` bir talapqa juwap беретug`ın tu`ri. Ma`sla`ha`tshinin` pikiri, psixikalıq rawajlanıw boyınsha ha`r bir bahası balanın` keyingi rawajlanıwına, oqıtıwshılardıń, ata-analardıń balag`a qarag`anda mu`na`sibetine (qatnasına) u`lken ta`sir ko`rsetiwı mu`mkin. Sonın` ushın individual psixologik ma`sla`ha`t bala rawajlanıwının` da`slepki basqıshlarınan dıqqat penen analiz qılıwdı, ha`r qıylı toplamlardan jıynalg`an mag`lıwmatlarg`a tiykarlanadı.

1.2. Kishi mektep jasının` jeke individual psixologiyalıq o`zgeshelikleri .

Kishi mektep jasi da`wirine 6-10 jasli baslawish (1-4) klass oqiwshilari kiredi. Bala mektep ta`limine baqshada ta`rbiyalanip atirg`anda tayarlanadi. Bunda ol mektepte oqiwshilarg`a qoyilatug`in ha`r qiyli talaplar menen tanisadi, pa`n tiykarlarin u`yreniw ushin biologiyalıq ha`m psixologiyalıq jaqtan tayar boladi.

Ta`limge psixologiyalıq jaqtan tayarlıq degende, balanin` obektiv ha`m subektiv jaqtan mektep talabına mu`na`sıplığı na`zerde tutiladi. Ol mektep ta`limine da`slep psixologiyalıq jaqtan tayarlanadi. Onin` psixikasi ta`lim, bilim aliwg`a jeterli da`rejede rawajlanadi. Usi jastag`i balanin` qabil etiwinin` o`tkirligi, ra`wshanlig`i, tazalig`i,oein` qizig`iwshan`lig`i,, iseniwshen`ligi, qiyalinin` jarqinlig`i, este saqlawinin` o`tkirligi, oylawinin` aniqlig`i menen basqalardan ajralip turadi. Mektep ta`limine tayarlanip atirg`an balalarda diqqat ku`shli rawajlang`an boladi ha`m diqqati turaqli, uzaq mu`ddetli ha`m sha`rtli boladi. Bala diqqatinin` o`zgeshelikleri rolı ha`m s`yujetli oyınlarda, su`wret saliw ha`m quriw- jasaw shinig`iwlarında, ilay ha`m plastalinnen oyınshıqlar jasawda, basqalardin` so`zin qabil etiw ha`m tu`siniwde, matematikalıq a`mellerdi sheshkende, gu`rrin` tin`law ha`m du`ziwde ko`rinedi. Bala o`z diqqatin belgili bir obektke bag`darlaw, toplaw, bo`listiriw boyınsha belgili bir ko`nikpelerge iye bolip, o`z diqqatin basqariw ha`m kerekli waqıtta toplawg`a umtiladi. Onin` este saqlawı qizig`arlı, a`jayip adamdi hayran qaldiratug`in mag`liwmat ha`m ha`diyselerdi puxta este maqlap qalıw, eske tu`siriw imkaniyatlarına iye boladi. Usi da`wirge shekem tikkeley u`lkenler ja`rdeminde mag`liwmatlardı o`zlestirip ju`rgen bolsa, endi o`zinin` qa`lewi menen za`ru`r mag`liwmatlar toplawg`a, o`z aldına anıq maqsetler qoyiwg`a ha`reket etedi. Balanin` a`ne usi aktivliligi bala este saqlawinin` belgili bir da`rejede rawajlang`anlig`in bildiredi. Ol qosıq, gu`rrin` ha`m erteklerdi este qaldiriw ushin ko`p ta`kirlawı, yadlawdin` en` qolay jolların paydalaniwi og`an ta`lim protsessinde ja`rdem beredi.

Balanin` mektep ta`limine subektiv tayarlıg`i ta`repi de bar. Onin` mektepte oqiwdi qa`lewi, umtiliwi, u`lken jastag`i adamlar menen qarim

qatnasqa kirisiwge umtiliwi usi tayarliq penen u`zliksiz baylanisli. Balada usi da`wirge kelip oqiw, bilim aliw haqqında tuwri pikirler qa`liplesedi. Ol mektep kollektivi ag`zalarinin` juwapkershilikli waziypalarin an`laydi, olarg`a bag`iniwg`a, olardin` ko`rsetpelerin orinlawg`a umtiladi. Biraq balalardin` ha`mmesi bir qiyli emesligi sebepli olar ortasında pariqlar boladi. Bazi bala mektepke shin iqlasi menen talpinadi, oqiwg`a qansha waqit qalg`anlig`in u`zliksiz sanaydi, oqiw quralların aldıniraq tayarlap qoyiwg`a ha`reket etedi. Basqa bala bolsa mektepten waz keshiwge tayar boladi. Oqiwg`a unamsiz ko`z qaras ko`binese u`lkenlerdin` qorqitiwi na`tiyjesinde ju`zege keledi. Sonday aq ag`a ha`m apalarinin` mekteptegi «qiyin sharayatlar, jag`daylar» haqqındag`i ga`p so`zleri, u`yde balalardi ko`birek sabaq tayarlawg`a ma`jbu`rlewı de oqiwg`a unamsiz qatnasti keltirip shig`aradi. Oqiwg`a unamsiz qatnasta bolg`an balalar ta`lim ortalig`ına kirisiwge qiynaladi, bir qatar qiyinshiliqlarg`a duwshar boladi.

Mektepte ta`lim ta`rbiya jumislari sho`lkemlestiriwde kishi mektep jasındag`i balalardin` anatomiyalıq - fiziologiyalıq o`zgeshelikleri, fizikalıq rawajlanıw da`rejesin esapqa aliw kerek.

Baslawish klass oqiwshilari biologiyalıq jaqtan tez o`sedi, onin` boyi ha`m awirlig`i, o`kpesinin` ko`lemi ten`dey o`sedi. Biraq balanin` su`yekleri (ko`kirek tori, to`s qol su`yekleri) omirtqa pag`anasında ele tog`ayg`a uqsas toqımalar ushiraydi, bul bolsa onin` ele su`yek dizimi toliq rawajlanip bolmag`anin ko`rsetedi. Ju`rek muskullari tez o`sedi, qan tamirlarinin` diametri sa`l u`lkenirek boladi. Miyinin` awirlig`i baslawish klasslarda 1250-1400 grammdi quraydi. Miy qabig`inin` analitikalıq - sintetikalıq xızmeti rawajlanadi, qozg`aliw menen tormozlanıw ortasında mu`na`sibet o`zgeredi, biraq qozg`aliw u`stinlikke iye boladi. Sonin` ushin da balanin` tuwri o`siwine g`amqorlıq qiliw, sharshawdin` aldın aliw, oqiw ha`m dem aliw rejimine qatan` qaraw kerek.

Mektep ta`limi oqiwshinin` turmis ta`rzın, sotsiallıq jag`dayın, klass ja`ma`a`ti ha`m shan`araqtag`i awhalin o`zgerttiredi, onin` tiykarg`i waziypasi

oqiwdan, bilim aliw, ko`nikpe ha`m sheberliklerdi iyelew, ta`biyat ha`m ja`miyet ortasindag`i nizamliliqlardi o`zlestiriwden ibarat bolip qaladi. Ta`lim belgili bir da`rejede uyimlasqanliq, umtiliw, erklik ku`sh saliwi, aktivlilik ha`m ma`qsetke muwapiq xizmetti talap etedi. Iqtiyarsiz is ha`reket ornin sanali, jobali, aqiliy miynet iyeley baslaydi. Oqiwshi ba`rha` ten` qurlari menen belgili bir klassta boladi. Demek onin` aldinda ba`rha` klass ma`plerin qorg`aw, jeke qa`lewlerin uliwma ja`ma`a`tlilik ma`plerge qaratiw, o`z ara ja`rdem, o`z ara talapshan`liq, sotsialliq juwapkershilik ha`m minnet sezimlerin iyelew waziypasi turadi. Ta`lim protsessinde bolsa bala aldina qoyilatug`in talaplar barg`an sayin ko`beyip ha`m quramalasip bara beredi.

Oqiwdin` da`slepki ku`ninen baslap aq kishi mektep jasindag`i balanin` o`siwin ha`reketke keltiretug`in tu`rli qarama qarsiliqlar, ishki keshirmeler kelip shig`adi. A`ne usilar tiykarinda baladag`i psixologiyaliq rawajlaniw da`rejesi ha`m unamli qa`siyetler menen talaplar ortasindag`i qarama qarsiliqlar payda boladi. Talaplardin` artip bariwi balanin` psixikalik jaqtan toqtawsiz o`siwin keltirip shig`aradi.

Kishi mektep jasindag`i balanin` a`hmiyetli o`zgesheliklerinin` biri onin` o`zine ta`n za`ru`rliklerinin` barlig`inda ko`rinedi. Bul za`ru`rlikler o`zinin` a`hmiyetliliği menen belgili bir bilim, ko`nikpe ha`m sheberliklerdi iyelewge, do`gerek a`tiraptag`i waqiyalardi o`zlestiriwge qaratilmay, ba`lki oqiw tilegin sa`wlelendiriwden ibarat. Mine usi za`ru`rlikler o`z portfeline, sabaq tayarlaw mu`yeshine, kitap qoyiw shkafina iye boliw tilegi, u`lkenlerdey ha`r ku`ni mektepke qatnaw sezimi boladi. Bunnan tisqari bilimler ku`nindegi shadliq bayrami, oqiwshilar sapina qabil etiw waqti, mektep basshilarinin` ha`m oqitiwshilardin` bildirgen jaqsi tilekleri joqari klass oqiwshilarinin` jaqsi bilekleri balanin` sezimlerine unamli ta`sir etedi. Klasstag`i doslari menen qatarlasip, sap tartip ju`riwleri, birgelikte oynaw asxanag`a bariw, oqitiwshilardin` u`gitleri de balani o`zine tartadi. Uliwma kishi mektep jasindag`i bala oqiwinin` a`hmiyeti ha`m ma`nisin tu`sinip

jetpeydi, tek mektepke bariw kerek dep tu`sinedi. Biraq ol u`lkenlerdin` ko`rsetpelerine su`yenip shinig`iwlarg`a kirisip ketedi.

Aradan ma`lim bir waqit o`tkennen son` quwanishli demlerdin` ta`siri kemeyedi ha`m mekteptin` sirtqi belgileri o`z a`hmiyetin jog`alta baslaydi, oqiwdin` ku`ndelikli aqiliy miynet ekenligin an`laydi. Usinday aqiliy miynet ko`nikpesine iye bolmasa, onin` oqiwdan kewli suwiydi, onda u`mitsizlik sezimi payda boladi. Oqitiwshi bolsa usindatsy jag`daydin` aldin aliw ushin balag`a ta`limnin` oyinnan parqin, qiziqli ekenligi haqqinda mag`liwmatlar beriwi ha`m usi xizmetke tayarlawi kerek.

Birinshi klass oqiwwshisinda oqiw xizmetinin` o`zine qizig`iwshiliq ko`zge taslanadi. Arnawli izertlewlerde balalar menen kereksiz shinig`iwlar o`tkerilgen ha`m olarg`a aldinnan bul shinig`iwlar keyin kerek emesligi aytilg`an, biraq balalar olardi shin ju`rekten orinlay baslag`in. Oqiwwshinin` jeke xizmetinde erisken da`slepke jaqsi na`tiyje oni basqa na`tiyjelerdi iyelewge iytermeleydi. Onin` oqiw xizmetindegi birinshi miynet jemisi shadliq ha`m quwanish sezimlerin keltirip shig`aradi, bilim aliw za`ru`rligin tuwdiradi ha`m oqiw motvlerin payda etedi.

Ta`limnin` mazmunina, bilimin iyelewge qizig`iw oqiwwshinin` o`z aqiliy miyneti na`tiyjesinen qanaatlaniw sezimi menen u`zliksiz baylanisli. Bul sezim oqitiwwshinin` marapatlawi menen payda boladi ha`m oqiwwshida na`tiyjelirek islew tilegin, talabin qa`liplestiredi. Balada payda bolg`an marapatlaniw, o`z ku`shine isenim sezimleri bilimlerde o`zlestiriw ha`m sheberliklerde bekkemlew ushin xizme`t etedi. Marapatlaw ha`m jazalaw o`z mo`lsheinde bolsa g`ana, olardin` ta`rbiyaliq ta`siri artadi.

Kishi mektep jasindag`i oqiwwshilar xizmetin bahalaw onda oqiwg`a unamli mu`na`sebeti qa`liplestiriwde u`lken a`hmiyetke iye.

Ko`pshilik qa`nigeli ilimpazlar kishi mektep jasindag`i balalardi bahalaw unamsiz a`qibetlerge alip keledi dep esaplaydi. Sebebi baha aliw ushin g`ana oqiw bilimnin` sotsialliq a`hmiyetin pa`seyttiriwi mu`mkin. Sog`an

baylanisli baha aliw aktual waziypalarinan biri. Bahadan ma'sla'ha't, jol joba, usinis, ko'rsetpe sipatinda paydalaniw maqul.

Kishi mektep jasindag'i balalardin' a'hmiyetli o'zgesheliklerinen biri olardag'i oqitiwshi shaxsina isenim ha'm hu'rmet sezimi. Sonin' ushin da oqitiwshinin' oqiwshig'a ta'sir etiw mu'mkinshiligi juda' ku'shli. Bala oqitiwshini aqil iyesi, ziyrek, sezgir, mehriyban, ha'tte, danishpan dep te esaplaydi. Oqitiwshinin' abroyi aldinda ata analar, semyanin' basqa ag'zalari, ag'ayin tuwg'anlar, tanislardin' abiroyi keskin pa'seyedi. Sol sebepli balalar oqitiwshinin' ha'r bir so'zin nizam sipatinda qabil etedi.

Balanin' psixikaliq jaqtan o'siwi na'tiyjesinde onin' oqitiwshinin' da'rejesine mu'na'sebeti o'zgeredi, sebebi onda sanali is ha'reket za'ru'rliqi tuwiladi. Oqiwshida bir talay mashqalalar, sorawlar payda boladi. Ol turmista ha'mme na'rseler o'zi oylag'aninday an'sat emesligin tu'sine baslaydi. Usi sorawlarg'a o'zi juwap tabiwg'a umtiladi, usi sorawlardi basqalarg'a beriwge de umtiladi.

Ta'lim protsessinde oqitiwshi o'zinin' abroyinan aqilliliq, a'dillik penen paydalanip, oqiwshilardi ja'mlesiw, miynetsu'ygishlik, oqiwg'a unamli ko'z qaras, o'z diqqatin basqariw, minezin uslay aliw, o'zin tuta biliw, qiyinshiliqlardi jen'iw siyaqli pa'ziyetlerdi qaliplestiriw kerek. Bunin' ushin ha'r ta'repleme ta'sir ko'rsetiw usilin qollaniw kerek.

Uliwma bilim beretug'in mekteplerdin' tayarliq klasslarinda alti jastag'i balalardi oqitiw ha'm ta'rbiyalaw waziypasin tabisli sheshiw ushin mug'allimler bul jastag'i balalardin' anatomiya-fiziologiyaliq ha'm psixologiyaliq o'zgesheliklerin jaqsi biliwi za'ru'r.

Alti ha'm jeti jastag'i balalar arasinda bir jas parq bolsa da, bir-birinen bir qansha da'rejede o'zgeshelikke iye boladi. Alti jasar bala bir jas kishi bolip g'ana qoymastan ol anatomiya-fiziologiyaliq sapa o'zgesheligi menen ajiralip turadi. Sonliqtan da jeti jastag'i balalardi oqitiw formalari, mazmun ha'm metodlarin mekteplerdin' alti jastag'i balalar oqiytug'in tayarliq klasslarinda qalay bolsa solay ko'shiriw u'lken qa'te boladi. Alti jastag'i balalardi oqitiw ha'm ta'rbiyalaw,

olardin` fizikaliq ha`m psixikaliq o`zgesheliklerin ha`m mu`mkinshiliklerin esapqa aliw menen quriliwi kerek.

Jeti jastag`i birinshi klass oqiwshilarin oqitiwdan sapa jag`inan belgili da`rejede basqasha boliwi tiyis. Bul o`zgesheliklerdi to`mendegishe qaraydi.

Atap aytsaq, tayarliq klassina baratug`in alti jastag`i balalar arasinda individual ayirmashiliqlar bilim aliw, psixikaliq protsesslerdin` jeke sipatlarinin` ha`m qa`siyetlerinin` rawajlaniw da`rejesi boyinsha a`dewir o`zgeshelik bar. Shan`araqta olardin` ha`r qiyli turmis ha`m jumis jag`daylarina, olardin` den-sawlig`ina bola usinday boladi. Alti jastag`i balalardi xarakterleytug`in en` a`hmiyetli na`rse, bul jetekshi bir jumistan ekinshisine o`tiwi, oyinnan-oqiwg`a kem-kemnen o`tiwi.

Biz balalardin` mektepke tayarlig`in qarag`animizda alti ha`m jeti jasar balalardi o`z aldina rawajlaniw o`zgesheliklerin u`yrenip shig`amiz. Alti jastag`i balalardin` psixologiyaliq o`zgesheliklerine kelsek, bunda olardin` uliwma tendentsiyalarin ko`rsetiwimiz kerek. Bul jasta erksiz psixikaliq basim xizmet ha`m minez-quliq formalarinan, erkli formalarina kem-kemnen o`tedi. (A`lbette, a`piwayi ha`m salistirmali da`rejede siyrek formada ko`rinedi). Bul balalardin` qabil etiw analitikaliq xarakterge iye bola baslaydi. Olar bag`darlaniw - izertlew jumislarinin` a`piwayi formalari tiykarinda ob`ektlerdin` ayirim ta`replerin sipatlarin ajiratiwg`a uqipli. Olar qizig`iwshan` boladi.

Alti jastag`i balanin` minez-qulqinda jeke sipatlarinin` qa`liplesiwinde u`lken ayirmashiliqlarinin` bar ekenligin na`zerde tutiw kerek. Alti jas jeke adamnin` sipatlarinin`, onin` belgili da`rejede ko`rinislerinin` haqiyqiy qa`liplesiwinin` baslang`ish da`wiri. Bul jasta minez-quliqtin` jan`a tipi qa`liplese baslaydi. Jeke motivler menen birge ja`miyetlik motivler de u`lken a`hmiyetke iye bola baslaydi. Moral`liq sezimler, ma`selen, minnet ha`m juwapkershilik sezimi kem-kemnen qa`liplese baslaydi. O`z ha`reketin ha`m minez-qulqin baqlaw uqibi a`dewir artadi. O`zine-o`zi baha bergende alti jastag`i bala a`lbette birinshi gezekte u`lkenlerdin`, ata-analarinin`, onnan son` mug`allimlerden` ko`rsetpesine tiykarlanip o`zin-o`zi bahalaydi.

Ha`zirgi waqitta bilim beriw tarawında ilimiy-texnikaliq ha`m sotsialliq progress jas a`wladti oqitiwg`a ha`m ta`rbiyalawg`a jan`a talaplar qoyilip atir.

Mektepke bariw waqtında jeti jastag`i bala mektepte turaqli oqiwg`a, mektep o`zine qoyatug`in ha`r qiyli talaplardı orinlawg`a a`dette, fizikaliq jaqtan da tayar.

Psixologiyaliq jaqtan tayarliq ob`ektiv ta`repten de, sub`ektiv ta`repten de qaraladı. Mektepte oqiwg`a balanin` psixikaliq jaqtan ob`ektiv tayarlig`ina toqtaymız. Ol qizig`iwshilig`i ha`m oy-pikir ju`ritiwdin` ayqinlig`i menen xarakterli boladı. Onin` diqqati belgili, salıstırmalı da`rejede uzaq ha`m turaqli, bala o`z diqqatin basqariw, oni o`zinshe sho`lkemlestiriw boyınsha belgili ta`jiriybege iye boladı.

Jeti jastag`i balada ko`rgizbeli-obrazlı este saqlawshiliq salıstırmalı da`rejede rawajlang`an boladı, al ga`p-logikaliq yadti da rawajlandiriw ushin da barlıq tiykarlar bar.

Bul jastag`i bala a`piwayi aqıl operatsiyalarına salıstiriwg`a, ulıwmalastiriwg`a, aqıl ta`rezisine salıwg`a uqıplı keledi. A`piwayi jeke ko`rinisler de qa`liplesken boladı. Jeti jastag`i balalar jigerlilik ko`rsete aladı. O`z aldına a`dewir perspektivalı maqsetlerdi qoya aladı ha`m olarg`a erise aladı. Minnetti ha`m juwapkershilikti seziwdin` da`slep ko`rinisi balalarg`a ta`n boladı. Jeti jastag`i bala o`z sezimlerin basqariw boyınsha ta`jiriybege, o`z ha`reketlerin ha`m qiliqlarin o`zi bahalaw ta`jiriybesine iye boladı. Bul o`zin qadag`alawdi qa`liplestiriwdin` tiykari bolip tabiladı.

Solay etip, jeti jastag`i balanin` psixikaliq rawajlanıw da`rejesi sistemalı, jobalı ha`m maqsetke muwapiq oqita baslaw ushin za`ru`rli bolip tabilg`an psixikaliq rawajlanıw talabına juwap beredi.

Endi sub`ektiv psixikaliq tayarlig`in atap o`temiz. Mektepte oqiwg`a talpiniw, oqig`isi keliw, erese adamı menen o`z-ara qatnastin` jan`a formalarına o`tiwge tayar boladı. A`lbette, jeke individuallıq ayırmashiliqlardı esapqa alıw kerek.

Geybir balalar mektepke sonday talpinadi, oqiwdin` baslaniwina shekemgi qalg`an ku`nlerdi esaplap ju`redi. Ekinshi birewleri ju`da` talpinbaydi, tartinin`qirap baradi, mektepke barg`isi kelmew jag`daylari da boladi. Bunda u`lkenlerdin` oylanbay qorqitiwi ha`m eskertiwleri o`z ta`sirin jasaydi.

Mektepke shekem qa`liplesken oqiwg`a bolg`an keri mu`na`sebet jeti jastag`i balani oqiw ta`rbiya protsessine endirip jiberiwdi qiyinlastiradi, onda oqiwg`a unamli sebeplerdi qa`liplestiriwge tosqinliq jasaydi. Usinday balalarg`a mug`allim ayriqsha itibar beriwi kerek.

Alti jastag`i balalar jeti jastag`i balalardin` da`rejesine, solardin` bag`darlamalari boyinsha ha`m solardin` jag`daylarinda, ku`n ta`rtibinde oqiwg`a tayar emes. Olar a`dewir tez sharshaydi, olarda nerv-psixikaliq ju`k tez-tez payda boliwi mu`mkin. O`z minez-qulqin, o`zinin` psixikaliq protsesslerin basqariw uqibi alti jastag`i balalarda jeti jastag`ilardan a`dewir az da`rejede boladi. Biliwge qizig`iwshilig`i da ayqin ko`rinbeydi.

Mektepte oqiwg`a sub`ektiv tayarliqqa kelsek, onda oqiwg`a, jan`a bilimler aliwg`a, uqiylardi iyelewge talpinadi. Bul a`sirese balalar baqshasinda balalar su`wretler, sorawlar, ta`rbiyashilar menen gu`rrin`lesiwler tematikasinda, syujetli, rol`li oyinlarinda ko`rinedi. Balalar jaqsi oqiw, mug`allimdi tin`law kerekligin tu`sinedi, biraq olar oqiwdin` ja`miyetlik a`hmiyetin tu`sinbeydi.

Alti jastag`i balalardin` arasinda fizikaliq ha`m psixikaliq jaqtan rawajlaniwinda og`ada a`dewir individual ayirmashiliqlar bayqaladi. Olar balalardin` den-sawlig`i, olardin` jeke turmis ha`m jumis jag`daylari, olar menen qanshelli ko`p ha`m jiyi shug`illang`anlig`i mektepte oqiwg`a olardi arnawli tayarlag`anlig`i ha`m t.b. menen belgilenedi.

Mektepte oqiwg`a tayar emes, den-sawlig`i to`men alti jastag`i balalardi ku`n burinnan aniqlawdi ha`m ha`r bir jag`dayda usinday balalardi oqita baslawdi bir jil keyinge qaldiriw mu`mkinshiligi haqqinda ma`seleni sheshiw kerek.

1.3.Kishi mektep jası da`wirinin` psixologiyalıq mashqalaları

Birishi ret mektepke qa`dem taslag`an birinshi klass oqıwshılarının` mektepke barg`anda mektep talaplarına sha`rayatlarg`a u`yrenisiw ushın belgili bir waqt kerek boladı. Tiykarınan u`yrenisiw waqtı barlıq balalarda da birdey na`tiyjeli o`tpewi mu`mkin. Balanın` mektepte u`yrenisiwindegi qıyınshılıqlar tek g`ana ata-analardıń arzlarında g`ana emes, ba`lki oqıtıwshılardıń oqıwshılarg`a berip atırg`an xarakteristikalarında da berilmekte. Ma`selen, ata – analar balanın` mektepke barıwı, u`y tapsırmaların orınlawdı qa`lemey atırg`anlıg`ı, onıń ashıwshaq bolıp ketkenligi aytsa, oqıtıwshılar bul balalardıń sabaqta dıqqatsız, ta`rtipsiz, dosları menen tez-tez aytısıp qalıwlarına itibar bermekte. Bunday balalarda nerv sistemasının` buzılıwı, psixikalıq rawajlanıwında arqada qalıw ju`zege keledi. Balalar mektepte oqıwg`a qa`nshelli tayar bolmasa, mektepte iykemlesiw da`wiri sonshelli qıyın ha`m uzaq o`tedi. Psixologlar balanın` mektepte oqıwg`a tayar degenlerinde onıń fizikalıq, psixologiyalıq ha`m jeke tayarlıg`ın na`zerde tutadı. Oqıwdıń da`slepki aylarında mektep psixologının` birinshi klass oqıwshıları menen alıp baratug`ın tiykarg`ı jumısları to`mendegilerden ibarat:

a) mektepke iykemlesiwge qıynalıp atırg`an balalardı anıqlaw;

b) bul balalarda psixologiyalıq ja`rdem ko`rsetiw.

Bul wazıypanı orınlaw ushın balanı mektepke iykemlesiwindegi qıyınshılıqlardıń ko`rsetkishlerin anıqlap alıw za`ru`r.

Ko`rsetkishler ko`rsetkishleri to`mendegishe bolıwı mu`mkin;

1) Oqıw materialın o`zlestiriwde

2) oqıtıwshı talapların orınlawda qıynalıw, oqıw tapsırmaların orınlawda, erkinlilik o`zgeshelikleri, ha`reket aktivliginin` o`zgeriwi, balanın` emotsional o`zgeshelikleri, oqıwg`a, mektep turmısına qızıg`ıwları, oqıtıwshı ha`m dosları menen qarım-qatnasqa kirisiwlerindegi qıyınshılıqlar. Balanı ha`r ta`repleme psixologiyalıq tekserip, keyin ala onıń menen alıp barılatug`ın du`zetiwi jumısların ko`rsetiwi mu`mkin. Mekteplerde " İykemlesiw " klasslardıń ashılıwı bul mashqalanı sheshiwge az bolsada imkan beredi. Psixolog du`zetiwi metodların

rejelestirip atırǵanda mektepke iykemlesiwge unamlı ta'sir etetug'ın faktorlardı yag'ınıy oqıwshının` o`zin durıs bahalawı, shan`araqta durıs ta'rbiyalanıwı shan`araqtag'ı kelispewshiliklerdin` du`zetiliwi, dosları arasında balanı hu`rmetke sazawar bolıwın esapqa alıw za`ru'r. Mektep psixologının` o`zlestire almawshı baslawısh klass oqıwshıları menen alıp baratug'ın jumısları, onın` xızmetindegi a`meliy bag`darı sho`lkemlestiriledi. Psixolog bunday oqıwshılar menen alıp baratug'ın jumıslarının` tiykarg'ı bag`darları haqqında aytıwdan aldın, o`zlestire almaw sebeplerin ko`rip shıg'amız. Mektepke shekemgi jas da`wirinen mektep da`wirine o`tiw bir qansha qıyın keshetug'ın da`wir esaplanadı. Jeti jastag'ı qıyınshılıq bul sonday keskin burılıw jası bolıp, onda mektep jasının` barlıq da`wirleri o`z sa`wleleniwin tabadı. A`dette mektepke barıw menen baylanıslı bolg'an qıyınshılıqlar ha`m mashqalalar to`mendegilerden ibarat.

1. Jan`a oqıw ta`rtibi menen baylanıslı bolg'an qıyınshılıqlar. Bunday qıyınshılıq ko`birek mektepke shekemgi ta'rbiya mekemelerine barmag'an balalar ushın ta`n esaplanadı.

2. Balanın` klass ja`ma`a`tine iykemlesiwindegi qıyınshılıq. Bul jag`day balalar ja`ma`a`tlerine jetkilikli da`rejede qatnaspag`anlarda ko`birek ushıraydı.

3. Oqıtıwshı menen oqıwshı mu`na`sebetlerinde ju`zege keletug'ın qıyınshılıqlar.

4. Balanın` shan`araqlıq sha`rayatının` o`zegeriwi menen baylanıslı bolg'an qıyınshılıqlar.

Bul qıyınshılıqlar bala rawajlanıwının` jan`a sotsial sha`rayatlarında a`ste-aqırın o`z qıyınshılıqları bala rawajlanıwının` jan`a sotsial sha`rayatlarında a`ste-aqırın o`z sa`wleleniwin tabadı.

Ta`limdegi qıyınshılıqlardın` ayrıqsha alıng'an sebeplerinen kelip shıg'ıp olardı analiz qılıw «O`zlestire almag'an» materiallardı ma`selen, jazıw yaki oqıwdı baslı sebep etip alıw, keyin ala olardı keltirip shıg`aratug'ın faktorlardı ko`rip shıg'ıw mu`mkin. Tiykarg'ı quramalılıq sonda, bir qıylı qıyınshılıqtın` sebebi tu`rli ibaralarda tu`rlishe bolıwı mu`mkin. Balag'a jantasıwdın` en` maqsetke muwapıq jolı bul ta`limnin` tu`rli basqıshlarında ju`z beriwshi qıyınshılıqlarda balanın`

funktsional jag`dayın ha`m rawajlanıwının` jeke o`zgesheliklerin esapqa alıwdan ibarat. Oqıtıwshı balalarda ushırasatug`ın ha`r qanday qıyınshılıqtı onın` o`zlestiriwi menen baylanıstıradı. Bunda balanı bahalaw a`dettegidey o`zine ta`n formada boladı, jaqsı oqıytug`ın demek jaqsı oqıwshı, 2 alsa jaman oqıwshı. Bul formag`a ta`n sharalar da ko`rip shıg`ılǵ`an. Ma`selen, mektepte jaman o`zlestirgen oqıwshının` ata-anası shaqırtıladı, g`a`zeplengen oqıtıwshı olarg`a o`z perzentlerine jaqsı qaramay atırg`anlıqların, jaman ta`rbiya berip atırg`anlıqların, olar menen kem shug`ıllanıp atırg`anlıqlarınan nalıydı. Ja`ne de ashınarlısı klass aldında joqarı dawıs penen balag`a baqıradı ha`m kesitedi. Ko`pshilik, en` ta`jiriybeli oqıtıwshılar da qa`teni, o`zlestirmewshilik sebebin oqıwshının` is jaqpaslıg`ı, ta`rbiyasızlıg`ı menen bahalawg`a urınadı. Oqıtıwshı o`zlestirmewshiliktin` haqıyqıy sebepleri haqqında kemnen kem oylaydı ha`m ta`biyiy, onı joq etiw yag`nıy du`zetiwdin` o`zine ta`n bolǵ`an ilajlardı izleydi. Sonın` ushın to`mende mektep psixologının` baslawısh klass oqıwshıları menen a`melge asırıwı mu`mkin bolǵ`an psixologiyalıq du`zetiw jumıslarının` ayırım ta`replerin ko`rip shıg`amız. Mısal retinde E.L.Yakovleva ta`repinen usınıs etilgen du`zetiw da`stu`rin alıp qaraymız. Jazılǵ`an so`zlerdi analiz etiw, olardag`ı ha`riplerdi quraw ushın balalarg`a dıqqat qılıw oyınları usınıs etiledi. Bul oyun tiykarında sınaw, du`zetiw testi jatadı. Bunın` ushın u`lken shrift ha`riplerinde basılǵ`an eski ertek kitaplardı alınıadı. Balalarg`a 5 min dawamında ushırag`an **a ha`ribin** sızıw usınıs etiledi. Bunda bala 4 ha`m onnan artıq **a ha`ribin** qaldırsa utqızadı, eger kem qaldırsa utadı degen sha`rt qoyıladı. Utqanlar qollap quwatlandırıladı. Oyındı ha`r ku`ni oynag`an maqul boladı, utıslar na`tiyjesi bolsa, bir ha`ptede bir ma`rte dag`aza qılınadı ha`m utqan oqıwshı sıyılıqlanadı. Tapsırmanı bir-birine jaqın otırg`an balalardın` o`zleri tekseredi. Sebebi bul jastag`ı balalar o`z jumıslarına qarag`anda basqalardın` jumısına ko`birek qızıg`adı. Sog`an qarap olar sezbey qaldırǵ`an qa`teler boyınsha olardın` bir neshe minut dawamında dıqqat itibarların toplag`an jag`dayları ju`da` a`hmiyetli esaplanadı. Na`tiyjeler analizi sonı ko`rsetedi, 3-4 ha`pteden son` oqıtıwshının` "Dıqqat – itibarlı bol" degen uranı balalarda dıqqattın` toplanıwına xızmet etedi.

Oyin menen bir waqıtta balada ana tili sabaqlıg`ınan oqıw ko`rsetpesi beriledi. Bul usıl menen so`z qanday jazıladı ha`m qanday oqılıwı haqqında salıstırmalı tu`sinikke iye boladı. Ha`mmemiz bilemiz, do`retiwshilik pikirlew qa`biletin rawajlandırıwshı, dıqqattın` rawajlanıwına ta`n bolg`an shınıg`ıwlar bolıp, olar oqıwshılardıń o`zine ta`n o`zgesheliklerin, yag`nıy olardıń dıqqat-itibarlı bolıwına, bilimlerdi bekkemlewge ha`m barlıq tapsırmalardı orınlawg`a u`yretedi.

1.4.Kishi mektep jası da`wirinde shaxslar-ara mu`na`sebetler

Birinshi ma`rte mektepke kelgen bala o`z a`tiraptag`ıları menen psixologiyalıq jaqtan jan`a mu`na`sebet sistemasına o`tedi. Ol turmısın tu`pten o`zgergenin, og`an jan`a ma`jburiyatlar, tek g`ana, ha`r ku`ni mektepke barıw, ba`lki oqıw xızmeti talaplarına boyısınıw da ju`kletilgenligin seze baslaydı. Bala insanıy mu`na`sebetler sistemasında da ayırıqsha orın iyeleytug`ınlıg`ın bile baslaydı. Ata-anası, jaqınları, a`tiraptag`ıları og`an jas baladay emes, ba`lki o`z wazıypaları, ma`jburiyatları bar bolg`an, o`z xızmet na`tiyjesine ko`re hu`rmetke sazawar bolıwı mu`mkin bolg`an ayırıqsha shaxs sıpatında mu`na`sebette boladı. Shan`araq ag`zalarının` balanın` oqıw xızmeti, jetiskenlikleri menen qızıg`ıp atırg`anlıg`ı, sonday-aq, onı baqlap atarg`anlıg`ı, og`an qılıp atırg`an jan`a qarım-qatnas, mu`na`sebet onın` sotsiallıq da`rejesinin` o`zgergenligin tolıq seziwge, o`zine salıstırg`anda mu`na`sebetinin` o`zgeriwine tiykar boladı. Kishi mektep jasındag`ı oqıwshılardıń za`ru`r o`zgesheliklerinen biri olardag`ı oqıtıwshıg`a isenim sezimi bolıp, bunda oqıtıwshının` oqıwshıg`a ta`sir ko`rsetiw imka`niyatı juda` u`lken. Bala oqıtıwshını aqıl iyesi, ziyrek, sezgir, mehriban insan dep biledi. Oqıtıwshının` abıroyı aldında ata-analar, shan`araqtın` basqa ag`zaları, qarındas ag`ayınlarının` da`rejesi keskin kemeyedi. Sol sebepli, balalar oqıtıwshının` ha`r bir so`zin nızam sıpatında qabıl etedi. Demek, kishi mektep jasındag`ı oqıwshılardıń rawajlanıwında jetekshi bolg`an oqıw xızmeti oqıtıwshı shaxsı ha`m oqıwshı menen mu`na`sebet usılının` a`hmiyeti ju`da` u`lken.

Kishi mektep da`wirinde balanın` basqa insanlar menen mu`na`sebetlerinde u`lken o`zgerisler ju`z beredi. Balanın` qarım-qatnası endi anıq maqsetke qaratılğ`an boladı. Bug`an sebep bir ta`repten oqıtıwshının` u`zliksiz ra`wishte ogan ko`rsetetug`ın aktiv ta`siri bolsa, ekinshi ta`repten oqıw ja`ma`a`tinin` ko`rsetetug`ın ta`siri esaplanadı. Oqıtıwshının` sabaq protsessinde ha`r bir oqıwshıg`a ta`sir ko`rsetiwi ushın qolay imka`niyatı bar. Oqıw xızmetinin` baslanıwı protsessinde balanın` u`lkenler ha`m dosları menen qılatug`ın qarım-qatnasları jan`asha tu`s ala baslaydı. «Bala-u`lken» mu`na`sebeti «bala-ata-ana»

mu`na`setinen tısqarıda ju`zege keledi. Sebebi, oqıtıwshı balag`a ata-anag`a qarag`anda ko`birek normativ talaplar qoyadı. Bunnan tısqarı balanın` shan`arag`ı ha`m do`gerek a`tırıpındag`ı adamlar menen de qarım-qatnasında u`lken o`zgerisler boladı. Shan`araqta endi balanı belgili bir ma`jbu`riyat ha`m huqıqları bolgan shaxs sıpatında qabıl etiledi ha`m bul o`z-o`zinen bala menen bolg`an mu`na`sebetlerde o`z sa`wleleniwın tabadı. A`tırıptag`ılar menen mu`na`sebette bolsa bala o`z «Men» in ko`rsetiwge ha`reket etedi. L.S.Vıgotskiydin` aytıwınsha, tek ja`ma`a`tlık turmısta ha`m sotsial mu`na`sebetler ta`sirinde balanın` individual minez-qulqı qa`lipleseı. Tek g`ana oqıtıwshı g`ana oqıwshısına tu`rli turaqlı talaplar qoyıp, olardıń is-ha`reketlerin bahalay aladı, balanın` sotsiallasıwına sha`rayat jaratıp, onı huqıq ha`m wazıypalar- sotsial ma`kanı sistemasında standartlasıwına alıp kele aladı. O`qıtıwshının` mu`na`sebet usılı oqıwshının` aktivliligine tuwrıdan-tuwrı ta`sir ko`rsetedi. Kishi mektep jasındag`ı oqıwshı aktivliginin` tiykarınan u`sh tu`rli ko`rinisi bar bolıp, bular: fizikalıq, psixikalıq ha`m sotsial aktivlik.

Oqıtıwshının` sabaq protsessinde ha`r bir oqıwshıg`a ta`sir ko`rsetiwı ushın qolay imka`niyatı bar. Oqıw xızmetinin` baslanıwı protsessinde balanın` u`lkenler ha`m dosları menen qılatug`ın qarım-qatnasları jan`asha tu`s aladı. «Bala-u`lken» mu`na`sebeti «bala-ata-ana» mu`na`sebetinen tısqarıda ju`zege keledi. Sebebi, oqıtıwshı balag`a oqıtıwshı ata-anasına qarag`anda ko`birek normativ talaplar qoya aladı. Birinshi reet oqıwg`a kelgen bala ele o`zin tolıq tu`siniwi ha`m o`z is-ha`reketlerin anıq biliwi qıyın. Tek oqıtıwshı g`ana balag`a normalar qoyıwı, olardıń is-ha`reketlerin bahalawı, o`z is-ha`reketlerin basqalar menen iykemlestiriwge sha`rayat jaratıwı mu`mkin. Baslawısh klassta oqıwshılar oqıtıwshı ta`repinen qoyılatug`ın jan`a sha`rayatlardı qabıl etedi ha`m olardıń qag`ıydalarına tolıq a`mel qılıwg`a ha`reket etedi. Bala ushın oqıtıwshı onıń psixologiyalıq jag`dayın belgilep beriwshi tiykarıg`ı figura esplanıp, bul jag`day onıń tek g`ana klasstag`ı, ba`lki, ulıwma dosları menen bolatug`ın mu`na`sebetine, bul mu`na`sebet bolsa o`z-o`zinen shan`arag`ındag`ı mu`na`sebetlerine de ta`sir

ko`rsetedi. Sonday-aq, bul mu`na`sebetler onin` oqıw xızmeti na`tiyjesin de belgilep beredi.

Baslawısh mektepte balalar jana talapların qabıl etedi ha`m olarg`a a`mel qılıwg`a ha`reket etedi. Bala ushın oqıtıwshı onin` psixologiyalıq jag`dayın belgilep beriwshi tiykarg`ı figura esaplanadı. Sebebi onin` balag`a bolg`an mu`na`sebeti onin` tek g`ana klasstag`ı, ba`lki ulıwma dosları menen bolatug`ın mu`na`sebetine, bul mu`na`sebet bolsa o`z-o`zinen shan`arag`ındag`ı mu`na`sebetlerine de ta`sirin ko`rsetedi. Sonday-aq bul mu`na`sebetler onin` oqıw xızmeti na`tiyjesin de belgilep beredi.

Oqıtıwshının` balag`a mu`na`sebeti onin` dosları ha`m shan`arag`ı menen bolgan mu`na`sebetine de tuwrıdan-tuwrı ta`sir ko`rsetedi. Sonnı da ayırıqsha aytıp o`tiw kerek, jan`a qarım-qatnastın` xarakteri kishi mektep jasındag`ı oqıwshı biliminin` motivlerine, ondag`ı aqılıy sıpatlarının` rawajlanıwına, o`z-o`zine beriletug`ın bahanın` qa`liplesiwine ha`m de balanın` qızıg`ıwshılıqları da`rejesine sezilerdi ta`sir ko`rsetedi. Balalardın` oqıw xızmeti na`tiyjesi ha`m de shaxsının` qa`liplesiwı ko`p jaqtan olardıń oqıtıwshısı menen mu`na`sebetlerindegi o`zine ta`n o`zgesheliklerine, klasstag`ı o`z da`rejesinin` qay da`rejede an`lap jetiwine, payda bolg`an oqıwshılar ja`ma`a`ti menen o`z-ara mu`na`sebetlerine baylanısh boladı.

1.5. Kishi mektep jasının` oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ın qa`liplestiriw

Oqıw xızmeti kishi mektep jasındag`ı balalar psixikası rawajlanıwındag`ı o`zgerislerdi belgilep beredi. Mektepke birinshi kelgen bala o`z xızmetinin` tu`p mazmunı ha`m wazıypasın tolıq tu`sinip jetpeydi, ba`lki ha`mme mektepke barıwı kerek dep biledi. U`lkenlerdin` ko`rsetpelerine a`mel qılıp, tırısqaqlıq penen shınıg`ıwılarg`a kirisip ketedi. Aradan belgili bir waqıt o`tkennen keyin, quwanışlı sezimlerdin` kemeyiwı menen mekteptin` sırtqı belgilire o`z a`hmiyetin joq etip baradı ha`m bala oqıwın ku`ndelik aqılıy miynet ekenligin tu`sinip jetedi.

Sonın` ushın balanın` aqlıy ko`nlikpesine iye bolmasa, onın` oqıwdan kewli suwıydı, onda u`mitsizlik sezimi ju`zege keledi, oqıtıwshı bolsa, bunday jag`daydın` aldın alıw ushın balag`a ta`limnin` oyınnan ayırmashılıg`ı, qızıqlılıg`ı haqqında mag`lıwmatlar beriwı ha`m onı usı xızmetke tayarlaw kerek. Oqıw xızmeti dawamında payda bolg`an o`zgeshelikler balanın` keleshekte rawajlanıwı ushın tiykar bolıp xızmet etedi. Mekteptegi oqıw balalardın` biliw za`ru`rlıkların tez rawajlanıwı ha`m sıpatlı bolıwı, olardın` a`tırıp turmısqa aktiv qızıg`ıwshılıqların ju`zege keltirip, jan`a bilim ha`m ko`nlikpelerdi iyelewleri ushın sha`rayat jaratadı. Bala a`ste-aqırınlıq penen o`zinin` psixikalıq protsesslerine iyelik etip, qabıl etiw, dıqqat ha`m este saqlawın basqara alıwg`a u`yrene baslaydı.

Kishi mektep jasındag`ı bala oqıtıwshısı menen jaqsı emotsional mu`na`sebette boladı. Usı dwırge shekem tuwrıdan-tuwrı u`lkenler basshılıg`ında ol yaki bull xabarlardı o`zlestirip kelgen bolsa, endi o`z qa`lewi erki menen za`ru`r mag`lıwmatlar toplawg`a, o`z aldına anıq maqset ha`m wazıypa qoyıwg`a ha`reket etedi. Balanın` mine usı aktivligi este saqlawının` belgili bir da`rejederawajlang`anlıg`ın bildiredi. Aqlıy jol menen sho`lkemlestirilgen ta`lim protsessi bul jastag`ı balalardın` oylawın jedel rawajlandıradı. Bull jastag`ı bala basqa da`wirlerge salısturg`anda ko`birek na`rseni o`zlestiredi. Mektep ta`limi oqıwshının` turmıs ta`rzın, sotsial da`rejesin, klass ja`maati, ha`m shan`araq ortalıg`ındag`ı ornın o`zgertedi. Onın` wazıypası oqıwdan, bilim alıw, ko`nlikpe ha`m sheberliklerdi iyelew, o`zlestiriwden ibarat bolıp qaladı. Kishi mektep jasındag`ı oqıwshılardın` oqıw xızmetleri quramalı bolg`an ko`p da`rejeli motivler sisteması menen basqarıladı. Oqıw xızmeti motivleri oqıwshılar ne ushın oqıp atırg`anlıqların ko`rsetip beredi. Mekteptin` birinshi klasına kelgen balalarda sotsial motivler u`stinlik etedi. Bul motivler a`tıraptag`ılar arasında jan`a ornın iyelew, sotsial a`hmiyetke iye bolg`an ha`m bahalanatug`ın xızmet penen baylanıslı bolg`an motivler esaplanadı. Biraq birinshi klastın` aqırına kelip, ko`pshilik oqıwshılar o`z mektep ma`jbu`riyatlarına juwapkersizlik penen qarap baslaydı. Bul bir qansha sebepler menen baylanıslı: 1) Bala endi oqıwshı boldı,

oqıwshı bolıw tilegi qanaatlandırıldı. Bull ataqtı uslap turıw ushın hesh na`rse qılmasa da boladı. 2) oqıwshının` sotsial ornı mektepte olarg`a beriletug`ın oqıw xızmeti mazmunı menen belgilenbeydi. Jan`a da`stu`rler ta`lim mazmunı ha`m onı sho`lkemlestiriwge jan`asha jantasıw tiykarında du`zilgen bolıp, kishi mektep jasındag`ı oqıwshılardıń jas imkaniyatların ju`zege shıg`arıp, balalarda turaqlı oqıw motivlerin rawajlandırıwǵa xızmet etedi. Ta`limnin` mazmunı oqıwshının` bilimlerdi iyelewge qızıǵ`ıwshılıǵ`ı, o`z aqılıy miyneti na`tiyjesinen qanaatlanıw sezimi menen u`zliksiz baylanıslı. Bul sezim oqıtıwshının` marapatlawı menen ju`zege keledi. Sonın` menen birge oqıwshının` qa`lewlerin, tileklerin qa`liplestiredi. Ballada payda bolǵan maqtanış sezimi, o`z ku`shine isenim sezimler bilimlerdi o`zlestiriw ha`m sheberliklerin rawajlandırıwǵa xızmet etedi. Kishi mektep jasındag`ı balalardı oqıtıw protsessii, oqıw xızmetinin` tiykarg`ı komponentleri: oqıw ma`seleleri, oqıw jag`dayları, oqıw ha`reketleri, baqlaw ha`m bahalaw menen tanıtıwıwdan baslanadı. (V.V.Davidov boyınsha). Bull boyınsha barlıq predmetli ha`reketler aqılıy rawajlandırıwǵa qolay bolǵan sha`rayatta a`melge asırılıwı juda` a`hmiyetke iye. Oqıwshının` oqıw xızmetin o`zlestiriwi oqıw ma`seleleri sistemasın sheshiw protsessinde a`melge asırıladı. Oqıwshının` basında kishi mektep jasındag`ı oqıwshılar erkin ra`wishte oqıw ma`selelerin qoyıw ha`m sheshiwdi bilmeydi. Bull wazıypanı basında oqıtıwshı orınlaydı. Aste aqırınlıq penen o`qıwshılardıń o`zleri de oqıw ma`selelerin qoyıw ha`m sheshiw ushın za`ru`r bolǵan ko`nlikpe ha`m sheberliklerdi iyeley baslaydı. Bull erkin oqıw xızmeti qa`liplesiwinin` za`ru`r basqıshı esaplanadı. Oqıw ma`selelerin ajratıp alıw baslawısh klass oqıwshıları ushın belgili bir qıyınshılıqlardı ju`zege keltiredi. Sonın` ushın da ha`m ha`r bir sabaqtın` aqırında oqıtıwshı oqıwshıları anıq bir tapsırmalardı orınlawdın` ma`nisin qalay tu`singenliklerin anıqlaw ushın waqıt ajratıw kerek. «Biz bu`gin klassta nelerdi u`yrendik?» sıyaqlı soraw balalarg`a da`pterine sızıqshalar sızıp, shen`berlerdi boyawın emes, al sanawdı, qosıwdı yaki ayırıwdı u`yrengenliklerin tu`siniwlerinde ja`rdem beredi. Eger bala oqıw ha`reketlerin nadurıs orınlasa, bul onın` oqıw ha`reketlerin ya baqlaw, ya bahalaw menen baylanıslı ha`reketlerdi bilmewi, yaki olardı jaqsı

iyelemegenliklerinen boladı. Balanın` erkin ra`wishte orınlag`an ha`reketleri na`tiyjelerin o`z is-ha`reketlerinin` o`zgeshelikleri menen salıstıra alıwları onda o`z-o`zin baqlaw sheberligi belgili bir da`rejede qa`liplespegeninen bildiredi. Kishi mektep da`wirinde jetekshi xızmet shen`berinde refleksiya da`slep oqıw ha`reketleri, baqlaw menen baylanıslı boladı. Bul ha`reketlerdin` interiozatsiyası oqıwshıg`a erkin ra`wishte o`zlestirilip atırg`an ko`nlikpe ha`m sheberliklerine erkin ra`wishte jantasıw imkaniyatın beredi. Kishi mektep jasındag`ı oqıwshılardıń oqıw xızmetin ja`ma`a`t xızmeti sıpatında sho`lkemlestiriwge ko`p waqıt onshellı itibar berilmedi. Bilimlerdi o`zlestiriw protsessi individual protsess dep esaplang`an. Bunın` na`tiyjesinde pedagogikalıq psixologiyada oqıyashılardıń erkin pikirlewi ha`m erkin xızmeti jumıstın` individual tu`relerinde g`ana ju`zege shıg`ıwı mu`mkin dep esaplag`an. Biraq son`g`ı jıllarda burıng`ı awqam ma`mleketlerde, sonday-aql`sha, Germaniya sıyaqlı ma`mleketlerde oqıwshıg`a sabaqta maksimal aktivlik ha`m erkinliktin` ta`miyinleniw za`ru`rligi tastıyqlang`an. Son`g`ı jıllardag`ı alıp barılğ`an izertlewler oylaw erkinligin xızmet sıpatında da`stu`riy tu`siniwge haqıyqıy du`zetiwlir kiritti. Oqıwshılardıń o`z-ara baqlawı ha`m juwapkershiligine tiykarlang`an toparlıq oqıw xızmeti oylaw erkinliginin` rawajlanıwı ushın qolay sha`rayatlar jaratıwı anıqlang`an.

Belgili psixolog ha`m pedagoglardın` ilimiy shıg`armalarında kishi mektep jasındag`ı oqıwshınnıń oqıw xızmetindegi erkinligi ushın sha`rt- sha`rayatlardı jaratıw ju`da` a`hmiyetli ekenligi hqqında pikirler bar. Sonday sha`rt- sha`rayatlardan biri baslang`ısh da`wirde oqıw xızmetin ja`ma`tlık xızmet sıpatında sho`lkemlestiredi.

To`mendegi belgiler bar bolg`an jag`dayda g`ana jumıstı ja`ma`a`tlık dep esaplaw mu`mkin.

1. Oqıtıwshı ta`repinen berilgen oqıw wazıypası yaki ayrıqsha bir mikrogruppa ta`repinen birdey orınlaw qabıl etilse.
2. Wazıypalardı o`z ara bo`listirgen halda birgelikte qanday da bir jumıs orınlansa.
3. Oz-ara baqlaw ha`m juwapkershiliktin` bar ekenligi.

4. Jumislardı bo`listiriwdı sho`lkemlestiriw ha`m onın` keshiwin oqıwshılardıń o`zleri baqlawı.

Frontal jumısta oqıtıwshı pu`tkil klasqa ten` ra`wishte ta`sir ko`rsetiwge ha`reket etedi. Bunday jag`dayda oqıwshı menen qarım-qatnas oqıtıwshının` baslaması menen ju`da` az a`melge asırıladı. Individual jumısta oqıtıwshı menen tuwrıdan-tuwrı qarım-qatnas joq. Bunday jag`dayda ko`bineze oqıwshı-oqıwshı, yag`nıy klasslası menen qarım-qatnasqa jol qoyılmaydı yaki sheklenedi. Sabaqtag`ı kollektivlik xızmet oqıwshının` tolıq erkinligi ha`m xızmetin rawajlandırıwda u`lken a`hmiyetke iye. Bunda oqıwshılar a`ste-aqırınlıq penen oqıw xızmetinin` sub`ekti sıpatında jan`a imkaniyatlardı o`zleri ushın ashıp beredi. Bull protsesste oqıwshı xızmeti na`tiyjelirek bolıwı ushın o`zin-o`zi baqlawg`a ha`reket etedi. Oqıw jag`daylarında balalar ayırım tu`rdegi ma`selelerdi sheshiw jolları menen tanısadı ha`m olardı iyelegen waqıtta anıq bir ma`selelerdi sheshiwde a`meliy paydalanadı.

Oqıw xızmetinde baqlaw ha`m o`z-o`zin baqlaw kishi mektep jasındag`ı oqıwshılarda oqıw ha`reketlerin erkin rejelestiriwi ha`m orınlawdın` qa`liplesiwinde ju`da` za`ru`r. İzertlewshilerdin` ko`rsetiwinshе, baslawısh klass oqıwshılarının` ma`selelerdi sheshiwdegi ayırım jol ha`m tu`siniklerdi jetkilikli da`rejede iyelemegenlikleri bull tu`sinik ha`m jollardı qa`liplestiriwde balalar barlıq kerekli oqıw ha`reketlerin orınlawg`a u`yretimegenliginin` na`tiyjesi.

Balalar oylawı ha`m so`ylewinin` rawajlanıwında dawıs shıg`arıp pikir ju`ritiwdin` ha`m bull usıldan oqıw protsessinde paydalanıwdın` a`hmiyeti u`lken. Dawıs shıg`arıp pikir ju`ritiwha`m o`z sheshimin tiykarlap beriw aqılıy sıpatlarının` rawajlanıwına xızmet etip, insan o`z pikirleri ha`m is-ha`reketin analiz etiwı ha`m tu`siniwin rawajlandıradı. Kishi mektep jasındag`ı oqıwshılarda aqılıy ha`m oqıw materialın o`zlestiriw imkaniyatları bir qansha joqarı esaplanadı. Durıs sho`lkemlestirilgen ta`lide bull jastag`ı balalar orta mektep da`stu`rinde ko`rsetilgen bilimlergesalıstırg`anda ko`birek bilimlerdi tu`siniwleri ha`m o`zlestiriwleri mu`mkin. Kishi mektep jasındag`ı balalar oqıw xızmetinin` o`zine ta`n o`zgesheliklerinen ja`ne biri sonda, usı da`wirden baslap, oqıw materialın o`zlestirmewshiliktin` da`slepki belgileri ko`zge taslanadı. Kishi mektep jasında

to`men o`zlestiriv sebepleri ha`m oqıwdag`ı qıyınshılıqlar to`mendegiler menen baylanıslı.

- 1) neyrofiziologiyalıq sebepler;
- 2) biliw protsesslerinin` jetkilikli da`rejede rawajlanbag`anlıg`ı;
- 3) erkin ha`m g`a`rezsiz ha`reket etiw da`rejesinin` to`menligi;
- 4) motivatsiyalıq tarawlardın` jetkilikli da`rejede rawajlanbag`anlıg`ı;
- 5) shan`araq ta`rbiyasındag`ı, shan`araqılıq mu`na`sebetlerdegi kemshilikler;
- 6) mektep ta`limi ha`m ta`rbiyasındag`ı kemshilikler;
- 7) o`z-ara qarım-qatnas ha`m mu`na`sebettegi kemshilikler;
- 8) shaxs o`zgesheliklerindeki buzılıwlar.

Kishi mektep jasındag`vı balalar oqıwındag`ı qıyınshılıqlar bala shaxsının` barlıq shaxsıy, biliw, motivatsiyalıq ha`m erkli-emotsional tarawlarda sa`wlelenedi. Bul qıyınshılıqlar o`z-ara bir-biri menen baylanıslı. Bir qıyınshılıqtın` joq etiliwi ekinshi bir qıyınshılıqtın` da da kemeyiwine alıp keledi.

Oqıwg`a salıstırg`anda unamlı mu`na`sebet kishi mektep jasının` aqırlarına kelip, bir qansha pa`seyiwi ko`zge taslanadı. Oqıw xızmetine qızıg`ıw 1-2 klasslarda ko`terilip, 3-4 klasslarda pa`seyedi. Oqıw xızmetine qızıg`ıwdın` pa`seyiwinde oqıtıwshının` tayar materialdı bayan etiw ha`m oqıwshılardıń yadlap alıwları ustanovkası u`stemlik etedi. ha`m oqıwshılardıń yadlap alıwları ustanovkası u`stemlik etedi ha`m oqıwshılardıń aktivlikleri eliklew xarakterinde boladı. 3-4 klass oqıwshıları a`dette oqılğ`anlardı qayta gu`rrin` etip beriwdi, doskada jazılğ`an shınıg`ıwdı ko`shirip jazıwdı, qag`ıydalardı ha`m qosıqlardı yadlawdı unatpaydı, kerisinshe, mısıl ha`m ma`selelerdi erkin ra`wishte sheshiwdi, ta`biyat ha`diyselerin baqlawdı, su`wret sızıw ha`m plastilin, ılaydan zatlar sog`ıwdı jaqsı ko`redi. Basqasha aytqanda, kishi mektep jasındag`ı oqıwshılar baslawshılıq ha`m erkinlik imkaniyatı bar bolğ`an jumıslarg`a ko`birek qızıg`ıwshılıq bildiredi. Kishi mektep jasında oqıg`a qızıg`ıwdın` to`menlew sebeplerinen biri sıpatında V.A.Suxomlinskiy oqıtıwshı ta`repinen to`men bahanın` ko`p qoyılıwı, bull bolsa ballada oqıwg`a salıstırg`anda qızıg`ıwshılıqtın` pa`seyiwi ha`m o`z imkaniyatlarına salıstırmalı bolğ`an isenimnin` pa`seyiwinde dep bileli.

Baslawısh klass oqıwshılarında oqıw xızmetinin` barlıq elementlerinin` qa`liplestirilgenligi ha`m erkin orınlay alınıwın jetekshi xızmet sıpatındag`ı oqıw o`z wazıypasın orınlag`anlıg`ın an`latadı. Kishi mektep jasındag`ı oqıwshılardıń oqıw xızmeti o`z quramına to`mendegilerdi kiritedi:

- ma`seleler sheshimlerinin` ulıwma jolların erkin ra`wishte tabıo`nlikpeleri;
- oqıw wazıypaların ajırata alıw ha`m baqlay ala alıw;
- o`zin ha`m o`z xızmetin adekvat bahalay alıw ha`m baqlay alıw;
- xızmette o`zin-o`zi basqara alıw;
- logikalıq pikirlew qag`ıydalarınan paydalana alıw;
- ulıwmalastırıwdın` tu`rli formaların iyelew ha`m olardan paydalana alıw;
- ja`ma`a`tlık xızmetlerde qatnasa alıw;
- joqarı da`rejede erkin do`retiwshilik xızmetke iye bolıw.

Biraq ko`p jag`daylarda kishi mektep jag`daylarda kishi mektep jag`daylarda oqıw xızmeti mektep a`meliyatında birinshi orıng`a balalardı a`meliy ko`nlikpelerge, oqıw, jazıw, sanaw sıyaqlı sheberliklerge u`yretiw mashqalası turadı. Baslawısh klass oqıw xızmetinin` tiykarg`ı wazıypası- bull oqıwshılardı «oqıw» g`a, bilim alıwg`a u`yretiw esaplanadı. Kishi mektep jasındag`ı balalardı sixikalıq jaqtan rawajlanıwında ta`limnin` ta`sirinde keskin o`zgerisler ju`z beredi. Bull o`zgerisler olardı turmıstın` juwapkershilikli da`wiri bolgan o`smirlik da`wirine o`tiw ushın tayarlaydı.

II- Bap. Kishi mektep jası da`wirinde ushırasatug`ın psixologiyalıq mashqalalardı a`meliy jaqtan u`yreniw

2.1. Kishi mektep jasında ushırasatug`ın psixologiyalıq mashqalalardıń aldın alıw boyınsha mekteplerde o`tkeriletug`ın ilajlar

Oqıwshılarda ushırasatug`ın mashqalalardıń arasında o`zlestirmewshilik, dosları menen mu`na`sebetke kirisiwdegi qıyınshılıqlar ushırasadı. Mekteplerde o`zlestirmewshiliktin` aldın alıw boyınsha ilajlar sisteması ha`r bir oqıwshının` real oqıw imkaniyatlarının` barlıq tiykarg`ı quram bo`leklerin kompleks rawajlandırıwǵa, yag`nıy shaxstın` individual intellektual, erkli sezimlerin bir waqıtta rawajlandırıwǵa, onın` ta`lim- ta`rbiyası birligin ta`miyinlew, oqıwǵa ha`m ja`ma`a`tkе unamlı mu`na`sibetti rawajlandırıw, onın` jumısqa uqıplılıǵın rawajlandırıwǵa bag`darlang`an bolıwı lazım. Oqıwshı real oqıw imkaniyatlarınan birinin` rawajlanıw kerekligin bilmewi bul sistemanın` tolıqlıǵına, pu`tinligine unamsız ta`sir ko`rsetedi ha`m na`tiyjede o`zlestirmewshilikti tabıslı aldın alıwǵa alıp kelmeydi.

Bunday kompleks jantasıw waqtında to`mendegi berilgen o`zlestirmewshiliktin` aldın alıw boyınsha mektepte, klassta, toparlıq ha`m individual didaktikalıq , ta`rbiyalıq ilajlar birgelikte alıp barılǵanda a`melge asırılıwı mu`mkin.

Oqıwshı o`zlestirmewshiliginin` aldın alıwǵa bag`darlang`an mektepte o`tkeriletug`ın ilajlar.

Mektep ja`ma`a`tinin` oqıwshılar o`zlestirmewshiliginin` aldın alıw boyınsha alıp barılatug`ın jumıslarının` jetiskenligi administratsiya, ka`siplik sho`lkem ha`m “kamolot” oqıwshılar sho`lkeminin` sho`lkemlestiriwshilik uqıplılıǵına baylanıslı boladı.

1.O`zlestirmewshiliktin` aldın alıw boyınsha pedagogika ha`m psixologiya pa`ninin` aldın`g`ı ta`jiriybesin, usınısların mektep ja`ma`a`tinde u`zliksiz u`yreniwdi sho`lkemlestiriw. Bul ma`selelerdi pedagogikalıq ken`eslerde, oqıtıwshılar konferentsiyalarında talıqlaw maqsetke muwapıq. Metodikalıq

birlespelerdin` jıynalıslarında erkin u`yreniw menen analiz qılınıwı kerek. Bul jumısta oqıwshılar o`zlestirmewshiliginin` aldın alıw boyınsha mektep oqıtıwshıları ha`m ayrıqsha oqıwshılardıń tabıslı xızmeti haqqında gazeta jurnallarda, diywalıy gazetalarda, ko`rgizbeler, ata-analar ushın seminarlar sho`lkemlestiriw u`lken ja`rdem beredi.

1. Oqıwshılardıń arqada qalıwı, onı joq etiw jolları haqqında usı klassta sabaq beretug`ın barlıq oqıtıwshılar ha`m psixologlardın` o`z-ara pikir almasıwı, yag`nıy psixologiyalıq –pedagogikalıq konsilium sho`lkemlestiriw.

2. Barlıq mektepler arasında klasslar aralıq o`zlestirmewshilikdin` sebeplerin analiz qılıw arqalı ulıwmalastırıw, olar arasınan o`z mektebin`iz ushın qolaylısın tan`law. Oqıwshılar o`zlestirmewshiliginin` aldın alıw maqsetinde oqıw-ta`rbiya protsessin sho`lkemlestiriw boyınsha mekteptegi jumıslardıń bos buwınların ha`m tiykarg`ı basqıshların ajıratıw.

3. O`zlestirmewshilikdin` aldın alıwg`a qaratılğ`an ilajlardı tabıslı a`melge asırıw ushın sanitariyalıq – gigiena sha`rayatları ha`m oqıw materiallarınin` bazasın jaqsılaw boyınsha rejelerdi anıqlaw to`men o`zlestiriwshi oqıwshılardıń temanı qabıl etiwge imkan beriwshi didaktikalıq materiallardı tayarlaw.

4.Oqıwshılardıń oqıwg`a mu`na`sibetine unamsız ta`sir etiwshi faktorlar ha`m ha`diyselerdi anıqlaw maqsetinde mektep ornalasqan kishi regiondı u`yreniw. Bunday ha`diyselerdi joq etiw ushın ha`kimiyat ha`m ja`ma`a`t sho`lkemleri menen baylanıs ornatiw.

5.Birinshi klassqa qabıl etilip atırg`an oqıwshılardı psixologtın` «haqıyqıy» ko`riginen o`tkeriw, oqıwg`a tayar emesleri menen tu`rli shınıg`ıwlar o`tkeriw.

6. Oqıwshılardıń jumısqa uqıplılıqların bekkemlew ha`m olardıń real oqıw imkaniyatların rawajlandırıw ushın mekteplerde qısqı ha`m jazg`ı sawallandıırıw lagerleri ha`m sport do`gereklerin sho`lkemlestiriw.

7.Oqıwshılar o`zlestirmewshiliginin` aldın alıw boyınsha ilajlar sistemasın a`melge asırıw ushın mektepte u`zliksiz baqlaw alıp barıw kerek. Bunın` ushın to`mendegilerdi a`melge asırıw kerek.

a) Pixologiyalıq- pedagogikalıq konsilium na`tiyjelerin oqıwshılardıń qaysı pa`nnen o`zlestirmey atırǵanlıǵın anıqlawshı jazba jumıslar na`tiyjelerin tekseriw;

b) Sabaqlarg`a kirgende oqıtıwshılar ta`repinen o`zlestirmewshiliktin` aldın alıw usıllarınan paydalanıp atırǵanlıǵına itibar beriw;

v) Klasslardın` jıllıq, shereklik ha`m ha`r ku`ngi o`zlestiriwi , jazba jumısları ha`m diagnostikalıq jumıslardı u`zliksiz analiz qılıw, kemshilikler, olardı joq etiw boyınsha ilajlar sistemasın islep shıǵıw ha`m anıqlaw;

g) Oqıwshılardıń oqıwg`a qızıǵıwshılıǵın arttırıw oqıw ko`nlikpelerin qa`liplestiriw ushın klass basshılarının` “kamolot” sho`lkemi menenalıp barg`an birgeliktegi jumıslarının` jag`dayın u`yreniw;

d) Oqıwshılar o`zlestirmewshiliginin` aldın alıw boyınsha mektep ha`m shan`araqtın` birgshe islesiwın a`melge asırıw ushın klass basshılarının` ata-analar menen alıp barıp atırǵan jumısların analiz qılıw ;

e) “Qıyın” oqıwshılardıń o`zlestiriw ha`m ta`rbiyalang`anlıǵı jag`ınan olardı arnawlı esapta baqlaw ;

j) Oqıwshılar xızmetindegi qıyınshılıqlardı u`yreniw, o`zlestirmewshilik metodların iyelew maqsetinde oqıwshılardıń xızmetin o`zleri analiz qılıwların jaqsılaw.

Aldın`gı oqıtıwshılardıń ta`jiriybelerin ulıwmalastırıw ha`m eksperimental izertlewlerden ma`lim bolıwınsha, o`zlestirmewshiliktin` aldın alıw ushın mekteptegi ulıwma ilajlardan tisqari, da`slepki ja`ma`a`tlerde klasslar aralıq, toparlıq ha`m individual profilaktikalıq ilajlarda za`ru`r.

O`zlestirmewshiliktin` aldın alıw ushın klassta o`tkeriletug`ın ilajlar.

Klassta o`tkeriletug`ın ta`rbiyalıq ta`sir oqıtıwshılar, ata-analar, ja`ma`a`tshilik ha`m oqıwshılar sho`lkeminin` ku`shlerin oqıwshılardıń oqıw jetiskenligine ta`rbiyanın` ta`sirin asırıw maqsetinde birlestiriw menen baylanıslı. Oqıwda qıynalıp atırǵan balalarg`a qarag`anda qolaylı aqılıy klimat jaratıwza`ru`r. Bunda birinshi na`wbette balanın` u`stinen ku`liw, kemsitiwge jol qoymaw, ta`sirdin` antipedagogik usıllarına jol qoymaw kerek. Ja`ma`a`tte ha`r bir balanın`

a` sirese o`zlestirmewshi oqıwshının` ta`g`diri haqqında qayg`ırıwdı ta`rbıyalaw kerek. Bunday klimat jaqsı sho`lkemlestirilgen ja`ma`a`tte g`ana jaratılıwı mu`mkin. Sonın` ushın da o`zlestirmewshiliktin` aldın alıwdın` za`ru`r ta`rbıyalıq ta`sirlerinen biri oqıwshılar ja`ma`a`tinde birdemlikti ta`rbıyalaw, oqıwg`a bolg`an unamlı mu`na`sibetti ta`rbıyalawda jaslar sho`lkeminin` rolin asırıw boyınsha ilajlar sho`lkemlestiriw za`ru`r.

Ja`ma`a`t barlıq ta`rbıyalıq ku`shlerdin` maqsetke bag`darlang`an ta`siri ha`m birlesiwı na`tiyjesinde bos o`zlestiriwshi oqıwshı o`zin-o`zi ta`rbıyalawı ha`m oqıwg`a qızıg`ıwı artadı.

Oqıwshılardı o`zlestirmewshilik sebepleri haqqındag`ı psixologiyalıq-pedagogikalıq konsilium juwmag`ı menen tanıstırıp barıw maqsetke muwapıq, u`a` tapsırmaların orınlawg`a ketetug`ın waqıttı u`zliksiz anliz qılıw za`ru`r.

Klassta oqıw islerin sho`lkemlestiriw elementlerin iyelew boyınsha arnawlı shınıg`ıwlar sho`lkemlestiriw maqg`setke muwapıq boladı. Oqıwshılardı o`z ku`n ta`rtibin durıs sho`lkemlestiriwge u`yretiw, u`yde ha`m mektepte o`z betinshe oqıw islerin tiykarg`ı basqıshların ajrat`ıw, kitap penen durıs islew, oqıw ha`m miynet tapsırmaların orınlawda u`zliksiz o`z-o`zin tekseriwdi a`melge asırıwg`a u`yretiw za`ru`r. Dıqqat, este saqlaw, oylaw sıyaqlı biliw protsesslerin rawajlandırıw jolları menen oqıwshılardı tanıstırıw za`ru`r.

Ta`rbıyalıq jumıslar tiykarında o`zlestirmewshiliktin` aldın alıw klass ja`ma`a`ti turmısın sonday sho`lkemlestiriw menen baylanıslı, bunda ha`r bir oqıwshı dosları menen u`zliksiz baylanıstı sezedi. Olar menen qarım-qatnasqa za`ru`rlik sezedi. Bul bolsa klasstan tısqarı jumıslardın` ha`r qıylı formaların sho`lkemlestiriw ha`m ha`r bir oqıwshının` mekteptegi o`zin-o`zi basqarıw organları sistemasına tartıwdı an`latadı. Bunday jumıslardı sho`lkemlestiriwde ul ha`m qız balalardın` qızıg`ıwshılıqların esapqa alıw, oqıwshılardı erkinlikti rawajlandırıwg`a alıp keledi.

Bul jumısta oqıwshılarg`a ata-anaları ja`rdem berwleri kerek. Oqıw jılı basında bos o`zlestiriwshi oqıwshılar ata-anaları menen jaqın baylanıs ornatiw ushın barlıq ilajlardı islep shıg`ıw, olardın` u`ylerine barıw, perzentleri

o`zlestirmewshiliginin` aldın alıw boyınsha birgeliktegi jumısların islep shıǵıw za`ru`r. Shan`araqtın` ta`rbiyalıq ta`siri o`nimdarlıǵın asırıw maqsetinde ata-analar jıynalıslarında balalardıń ha`r ta`repleme rawajlanıwı ha`m ta`rbiyasındag`ı olardıń rolin arttırıw haqqındag`ı ma`selelerdi talıqlaw za`ru`r. Oqıwda arqada qalıwdın` aldın alıw boyınsha klasstag`ı ilajlar individual jumıslar menen birge alıp barılıwı za`ru`r. Bos o`zlestiriwshi oqıwshılardıń oqıw jumısların jaqsı sho`lkemlestiriw ha`m rejelestiriwde jetekshi ko`nikpe ha`m uqıplılıqların rawajlandırıwǵa, tiykarg`ısın ajratıw ko`nlikpesine, oqıwda o`zin-o`zi baqlaw, u`y tapsırmaların orınlawda aktivlik ha`m erkinlikti qa`liplestiriwge itibar beriw za`ru`r. Arnawlı izertlewlerden belgili u`y tapsırmaların qıyın o`zlestiriwshi oqıwshılarg`a ba`rqulla kem beriw jolı menen emes, al sabaq waqtında olarg`a basqa oqıwshılarg`a qarag`anda ko`birek ja`rdem ko`rsetiw jolı menen sheshiledi. Oqıwshılar qıynalatug`ın sorawdın` o`zlestiriliwi a`lbette baqlanıwı za`ru`r. Sabaq qaldırǵan oqıwshının` o`tilgen temanı o`zlestirgenligi baqlap barılıwı tiyis.

Bos o`zlestiriwshi oqıwshılar menen o`tkeriletug`ın toparlıq ha`m individual ilajlar.

Oqıwshılar ha`m klass basshısı ta`rbiyalıq ta`sirlerdi tan`lawda bos o`zlestiriwshi oqıwshılar menen ja`ma`a`t tapsırmalarınan shette qalmawı bunday tapsırmalarg`a jedel qaratılıwı za`ru`r. Olarda bul tapsırmalardı orınlaw protsessinde sanalı ta`rtip intizam ha`m juwapkershilik sezimi joqarı boladı.

Bos o`zlestiriwshi oqıwshılarda oqıwǵa degen qızıǵıwshılıǵın arttırıw ushın ha`r qıylı pa`nler boyınsha do`gereklerge, texnikalıq do`retiwshilik penen baylanıslı ha`r qıylı g`alabalıq ilajlarg`a tartılıwı lazım, bul olarda erklik sıpatlardı da qa`liplestiredi.

Ja`ma`a`t sho`lkemleri menen birgelikte bos o`zlestiriwshi oqıwshılarg`a oqıwda ha`r qıylı tu`rdegi ja`rdem beriliwi za`ru`r. Bunda jaqsı oqıytug`ın oqıwshılarg`a oqıwda ha`r qıylı tu`rdegi ja`rdem sho`lkemlestiriliwi za`ru`r. Oqıw ha`m ja`ma`a`t aktivleri arasında bos o`zlestiriwshi oqıwshının` kishigirim tabısına da itibar berip, marapatlaw. maqtaw za`ru`r.

Ayırım jag`daylarda tapsırmalardı almasırap turıw za`ru`r, aldınnan tu`rli ja`rdem ko`rsetip, o`zine isenim ha`m shshın kewilden aktivlikke iytermelew, oqıwda ha`m miynette tabısqa erisiw jushın sha`rayatlar jaratıp beriw kerek. Juwapkershilik ha`m ta`rtip-intizam ornına ayırım oqıwshılardıń o`zlestiriwi jaqsılanıp atırǵanlıǵın ba`rqulla aytıp barıw kerek. Bos o`zlestiriwshi oqıwshılar ta`rbiyası qıyın oqıwshılar menen islesiwde ayırım jag`daylarda ma`jbu`rlew ha`m so`zsiz boysınıw ilajların qollanıwı da mu`mkin, biraq olardan paydalanıw waqtı-waqtı menen bolıp, ta`rbiyalıq ta`sirdin` basqa usılları menen birgelikte alıp barıladı. Talapshanlıq a`dalatlı, durıs ha`m o`lshemli bolıwı tiyis.

Bos o`zlestiriwshi oqıwshı shaxsının` erkli, individual intellektual ha`m sezimlerinde o`z ara muwapıqlıq joq ekenligin esapqa alıp, tapsırmalardı ha`m o`z-o`zin ta`rbiyalaw quralların tan`lawda ha`r ku`ni ja`rdem ko`rsetiw tiyis, bul jumıslardı juwmaqlap aytqanda ja`ma`a`t aldında qollap- quwatlaw arqalı olardı marapatlaw za`ru`r.

Oqıwshılarda o`zlestirmewshilikti joq etiw boyınsha ilajlar sisteması.

Bos o`zlestiriwshshi oqıwshı arqada qalıwın joq etiwge bag`darlangshg`an ilajlar sisteması ba`rqulla tabısılı bola bermeydi. Oqıwshılardı teren` ha`m tolıq u`yreniwdin` jetispewshiligi, o`z waqtında profilaktikalıq ilajlardı qollanbaw, kesellik, jasaw ortalıǵının` o`zgeriwi ha`m basqada bir qatar sebeplerge qaray ayırım oqıwshılarda da`slep waqtınsha, son` turaqlı o`zlestirmewshilik payda boladı.

Bunday jag`daylarda oqıwshılar o`zlestirmewshiliginin` aldın alıw ilajları menen bir qatarda onı joq etiwge qaratılǵan ilajlarda za`ru`r boladı. Eger o`zlestirmemwshiliktin` aldın alıw boyınsha ilajlar klassta ha`m toparda o`tkeriletug`ın ilajlarg`a bo`linse, onday jag`daylarda o`zlestimewshilikti joq etiwge qaratılǵan ilajlar individual xarakterge iye boladı.

Psixologiyalıq ha`m pedagogikalıq konsiliumda o`zlestimewshilik sebeplerin talıqlag`anda, ha`zirgi waqıttag`ı tiykarg`ı sebepler anıqlanadı. Oqıwshı o`zlestimewshiliginin` tiykarg`ı sebeplerin biliw ko`binese pedagogikalıq ta`sir quralları arsınan qolayın tan`law, qısqa waqıttın` ishinde unamlı na`tiyje beretug`ın

, oqıwda arqada qalıwdın` tiykarg`ı sebebin joq etiwge qaratılğ`an usılların tan`law imkaniyatın beredi.

O`zlestirmewshiliktin` ha`diysesi bilimler ha`m arnawlı ko`nlikpe ha`m jetiskenlikler barlıg`ında u`zilis penen tu`siniler eken, tan`lanatug`ın ilajlar sisteması da`stu`rdegi temalardı o`zlestiriwdegi u`zilistın` joq etiliwine qaratılıwı maqsetke muwapıq boladı.

Oqıwshılar bilimindegi boslıqtı toltırıwğ`a qaratılğ`an ilajlar sisteması na`tiyjeli bolıwı ushın bilim ha`m ko`nlikpelerdegi boslıqtın` teren`ligi ha`m xarakterin birinshi na`wbette izertlew, anıqlaw za`ru`r. Bul maqsette kurstın` qaysı bo`limleri o`zlestirilmegen, bul bo`limdegi qaysı bo`limler o`zlestirilgen, tu`sindirmenin` qaysı elementleri jaqsı o`zlestirilmegen, a`meliyatta mısallar sheshiwde, shınıg`ıwlar orınlawda u`yrenilgen ko`nlikpelerdi a`meliyatta qollanıwda qanday boslıqlar bar ekenligi anıqlanadı.

Bilimdegi boslıqtı anıqlaw ha`m toltırıwda da`stu`rlestirilgen tiptegi shınıg`ıwlar u`lken a`hmiyetke iye. Mashqalanı kishi bo`limlerge ajratıw, ha`r biri durıs o`zlestirilgenligin baqlaw, barlıq mashqalanı, oqıwda arqada qalıw sebebin joq etiwde na`tiyjeli esaplanadı.

Ko`bineşe o`zlestirmewshi oqıwshılar oqıwda arqada qalıwda oqıw isleri barısının` rolin tu`sine bermeydi. Olar o`zlerinin` o`zlestirmewshilik sebebin erinsheklik yamasa materialdı jaqsı eske tu`sire almawınan izleydi. Ayırım oqıtıwshılar da oqıw islerin a`sten orınlaw, da`stu`rdegi za`ru`r mag`lıwmatlardı , mteriallardı yadlay almawınan dep bahalap, qa`tege jol qoyadı. Sonın` ushın o`zlestirmewshi oqıwshılar menen islegende, olardıń oqıw isleri barısın ba`rqulla anıqlaw za`ru`r.

O`z-o`zin baqlawdag`ı ko`nlikpe ha`m jetiskenliklerindegi kemshiliklerdi joq etiwge ayırıqsha itibar qaratıw za`ru`r. Jaman orınlang`an u`y tapsırması ushın jaman baha qoyılsa, oqıwshı u`yde sabaqlardı jaqsı tayarlag`anlıqların aytadı. Bunday qa`telesiwge sebep u`y tapsırmaların orınlap aturg`anda material o`zlestirilgenin tekserilmewinen boladı.

Bilimlerdegi boslıqtı toltırıw eger oqıwshı xızmetin sheberlik penen rejelestiriw, temanı u`zliksiz ta`kirarlaw menen birge qolay aqılıy klimat, oqıwshıg`a jaqsı mu`na`sibette bolıw, jaqsı su`ylew, onın` boslıqtı toltırıwdag`ı birinshi tabısları qollap-quwatlanılsa, durıs juwaplar ushın maqtap barılsa onın` barlıq qıyınshılıqları, sorawları tilekleri, dıqqat penen qarap shıg`ılsa, jaqsı na`tiyje beredi. Bunda oqıwshı oqıw islerin durıs bahalaw u`lken a`hmiyetke iye. «Eki» baha, «nol`»balların ha`dden tısqarı ko`p qoyıw, oqıwg`a unamlı motivlerin so`ndirip, o`zlestirmewshilikti joq etiwge tosqınlıq etedi. Sonın` menen birge oqıtıwshı belgilengen mu`ddette oqıwshılardıń wazıypaların orınlawın qtan` tu`rde baqlap barıw kerek.

Joqarıdag`ılardı ulıwmalastırıp o`zlestirmewshi oqıwshı bilim, ko`nlikpe ha`m ta`jiriybelerindegi kemshiliklerdi joq etiw ushın to`mendegi jumislardı a`melge asırıw za`ru`r.

1. Oqıw xızmetin rejelestiriwde ja`rdem beriw.
2. Oqıw xızmeti protsessinde qosımsha jol-joba beriw.
3. Oqıw xızmetine iytermelew.
4. Oqıw xızmetin baqlap barıw.

O`z betinshe jumislardı sho`lkemlestiriw arqalı o`zlestirmewshilikti joq etiw bolmag`anda, olardı jaqsı oqıytug`ın oqıwshıg`ı biriktirilip qoyıladı. Da`stu`rdegi materiallardın` ko`bisi o`zlestirilmegende, oqıtıwshının` o`zi oqıwshılar menen qosımsha shınıg`ıwlar o`tkeredi. Bunday qosımsha shınıg`ıwlardı o`tip atırg`anda to`mendegilerge itibar beriw kerek:

A) Oqıwshılarda oqıwdag`ı kemshilikler haqqında soraw beriw ko`nikpesin qa`liplestiriw.

B) Qolay aqılıy psixologiyalıq klimat jaratıw, o`zlestirmewshi oqıwshının` ha`r qanday sorawına qızıg`ıwshılıq penen juwap qaytarıw, bul oqıwshı basınan keshirip atırg`an qıyınshılıqlardıń a`hmiyetin oqıtıwshıg`a tez an`law imkaniyatın beredi.

V) Ma`selelerdi sheshiwdin` ulıwma jolların tu`sindiriwde oqıwshılarg`a ja`rdem beriw.

G) Qosimsha shınıg`ırlarda tek g`ana o`tilgen materiallardı emes, al jan`a temalardı o`zlestiriwge de ja`rdem beretug`ın tapsırmalardı sheshiw za`ru`r.

Intelлект rawajlanıwında boslıqtı joq etiwde individual jantarıwdın` tabısı oqıtıwshının` blimlerdi tabıslı o`zlestirwine kesent beretug`ın oqıw isinin` basqasha usılların anıqlawg`a baylanıslı. Basqasha usıllarg`a bilimlerdi o`zlestiriwde kesen beretug`ın mexanikalıq este saqlap qalıw, u`yrenilip atırg`an na`rseden tiykarg`ısın ajırata almaw, oylawdın` erkin emesligi, aqlıy operatsiyalardı ko`shire almawshılıq, ha`m basqalar kiredi. Oqıwshılarg`a erkin pikirlewdi , oylawdı rawajlandırıwda İ.A.Karimovtın` Oliy Majilis IX sessiyasında so`ylegen so`zi u`lken a`hmiyetke iye: “Demokratiyalıq ja`miyette balalar, ulıwma ha`r br insan erkin pikirleytug`ın etip ta`rbiyalanadı. Eger balalar erkn pikirlewdi u`yrenbese, berilip atırg`an ta`lim na`tiyjesiz boladı. A`lbette bilim kerek, biraq bilim o`z jolına, erkin pikirlew de u`lken baylıq esaplanadı.”.³

Boslıqtı joq etiw protsessinde oylawdı rawajlandırıw ushın ko`birek u`y tapsırmaların o`z betinshe sheshiw, menen birge oylaw operatsiyaların rawajlandırıwıg`a u`lken a`hmiyet beriw za`ru`r. Oqıtıwshı bul isti jen`illestiriw maqsetinde qa`te pikirlerdi ayqınlastırıwdın` tu`rli usılların qollanıw kerek.

Aqlıy xızmettin` aqlıy emes usılların joq etiw ushın baslawısh klassta P.Ya.Gal`perinnin` aqlıy ha`reketlerin basqıshpa-basqısh qa`liplestiriw usılınan paydalanıw za`ru`r. Birinshi basqıshta ha`reketti orientirlew tiykarın iyelew ushın ma`sele predmetler, ha`ripler, menen sheshiledi, yag`nıy predmettin` tiykarg`ı belgileri oqıwshılarg`a tayar halında ko`rsetiledi. Ekinshi basqıshta predmetler so`zde, so`z arqalı ha`reket etiw tiykar bolıp esaplanadı. Son`g`ı basqıshta aqlıy ha`reketler erkin tayanıshsız a`meliy ha`reketlerge o`tedi.

O`zlestirmewshilikti joq etiwde biz ko`binese oqıwshının` oqıwıg`a bolg`an mu`na`sibetin ju`zege keltirgen sebebin anıqlawımız kerek. Ko`p jag`daylarda bunday sebepler qatarına ko`p sabaq qaldırıw, oqıtıwshılar , ata-analar menen kelispewshilikler , oqıwdın` a`hmiyetin tu`sinbewshilik oqıwshını oqıwdan shalg`ıtatug`ın qızıg`ıwshılıqlardıń barlıg`ı, o`z oqıw imkaniyatların nadurıs

³ Каримов И.А. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Шарк, 1997 й. Б.9

bahalaw kiredi. Ko`p jag`daylarda bos o`zlestiriwshi oqıwshıda o`zine isenbewshilik, o`zlestirmewshilikti o`z ku`shi menen joq etiw imkaniyatına isenbewshilik, oqıwg`a unamsız mu`na`sbiyet ju`zege keledi. Ayırım waqıtları kerisinshe jag`daylar da boladı, oqıwshı barlıq na`rseni jaqsı orınlap atırman dep esaplaydı, biraq oqıtıwshılar olarg`a ha`dden tısqarı talapshan` mu`na`sbiyette bolıp atır dep oylaydı.

Bunday jag`daylarda oqıwshıda o`zine bolg`an qattı isenim payda boladı. Sog`an uqsas jag`daylardı joq etiwdin` tiykarg`ı quralı oqıwshı oqıw imkaniyatların bahalawdag`ı qa`liplesken stereotiplerdi joq etiw bolıp esaplanadı, oqıwshının` nadurıs qarasların o`zgeriwdin` en` jaqsı usılı –ol kishi tabıslarg`a eriskende durıs bahalaw esaplanadı. Oqıwshının` qızıg`ıwshılıqlarına say wazıypalardı tan`lap, oqıtıwshı gezektegi sabaqqa material tayarlag`anda onı birgeliktegi xızmetke shaqıradı ha`m ko`rsetilegn aktivlik ushın maqtap, onı keyingi tapsırmalarg`a unamlı mu`na`sibetin onshelli qıyn bolmag`an temanı o`zlestiriwde paydalanadı.

Oqıwshını jan`a tabıslarg`a marapatlandırıw og`an ja`nede quramalıraq tapsırmalardı orınlawg`a, bilim , ko`nikpe ha`m jetiskenliklerindeki kemshiliklerdi toltırıwg`a iytermeleydi.

Anıq oqıw tapsırmaların orınlanıwın ob`ektiv bahalaw menen birge tabısları ushın ba`rqulla marapatlanıp qa`liplesken to`men o`zin-o`zi bahalawdı ha`m onın` tiykarında ju`zege kelgen oqıwshının` oqıwg`a degen unamsız mu`na`sibetin joq etedi. Bulardın` barlıg`ı oqıwg`a bolg`an unamsız mu`na`sibetin joq etiw ushın sha`rayat jaratadı.

Ayırım waqıtları o`zlestirmewshi oqıwshılar bilim, ko`nikpe ha`m jetiskenliklerdin` kemshiligi menen baylanıslı oqıwg`a unamsız mu`nasibetin qa`liplestiredi. Bunday jag`daylarda oqıwg`a bolg`an unamsız mu`nasibetin joq etiwdin` tiykarg`ı quralı retinde oqıwshıg`a o`zlestirmegen temalardı o`zlestiriwde individual ja`rdem beriw kerek.

Oqıwg`a degen unamsız mu`na`sibetti joq etiw protsessinde ju`zege kelgen mashqalalardı jag`daylardı sheshiw, yamasa klass ja`ma`a`ti, ata-analar ha`m

oqıtıwshılardıń talaplarına unamsız mu`na`sibetlerin joq etiw boyınsha arnawlı jumıslar alıp barıwǵa tuwrı keledi. Eger bunday jag`daylarda ju`zege kelgen unamsız mu`na`sibet qapashılıq, narazılıq, jalǵızlıq sıyaqlılarda payda bolsa, oqıwshının` klass ja`ma`a`ti, ata-anaları, oqıtıwshılar menen o`z ara mu`na`sibet xarakterin o`zgertiwleri sha`rt. Bunın` ushın da`slep, bunday oqıwshı menen mu`na`sibette tuwrıdan-tuwrı jazalawdan waz keshiw kerek. Sonın` menen birge oqıtıwshı oqıwshının` og`an qoyılatug`ın talapları haqqında o`z pikirlerin bilidiriwge iytermelewı za`ru`r.

Oqıtıwshılarg`a, ata-analar ha`m klass ja`ma`a`tine unamsız mu`na`sibetin ashıqtan-ashıq ko`rsetetug`ın ha`m sanalı ra`wishte mashqalalardı teren`lestiriwge shekem baratug`ın oqıwshılar menen islew birqansha quramalıraq.

Olarg`a jazalawda, isendiriwde ta`sir etpeydi. Bunday jag`daylarda oqıwshının` oqıwdan tısqarı jumıslarg`a qızıǵ`ıwshılıqları ha`m sheberliklerine tayanış jaqsı na`tiyje beredi, olardı klasstan tısqarı jumıslarg`a qaratıw arqalı klass ja`ma`a`ti, ata-analar ha`m oqıtıwshılar menen baylanısın bekemlew mu`mkin. Bul waqıttag`ı oqıwshının` ku`shli ta`replerin ko`re alıw ju`da` za`ru`r. Ma`selen, oqıwshının` sportqa qızıǵ`ıwshılıǵ`ın esapqa alıp, oqıwshının` ta`biyiy pa`nlerge mu`na`sibetin o`zgertiw mu`mkin. Klasstan tısqarı jumıslar arasında do`gerekler, sektsiyalar, a`sirese ul balalardı qızıqtıratug`ın texnikalıq do`gereklerge itibar beriw za`ru`r. Bunday jag`dayda oqıwshı o`z pikirleri ha`m ha`m qarasların qayta ko`rip shıǵ`adı. Bul bolsa bara-bara unamsız mu`na`sibetti joq etiwge ha`m jetekshi xızmet tu`ri bolǵ`an oqıwǵa qızıǵ`ıwshılıǵ`ın qa`liplestirip baradı.

Oqıw materialının` mazmunına, a`sirese teoriyalıq ma`selelerdi u`yreniwge unamsız mu`na`sibetti joq etiw ushın o`zlestirmewshi oqıwshıǵa teoriyalıq bilimlrdn` a`meliy paydasın anıq mısallarda ko`rsetiw lazım. Mısal ushın, ko`beytiwdi biliw du`kang`a barıp na`rse satıp alg`anda, aldanıp qalmawı ushın kerek ekenligin tu`sindiriw za`ru`r.

Oqıwǵa unamsız mu`na`sibetin joq etiwde oqıwshılarda oqıwdın` sotsial a`hmiyetin tu`sindiriw, oqıw tek g`ana islep shıǵ`arıw miynetinde aktiv qatnası

ushın g`ana emes, shaxstın` ha`r ta`repleme, garmoniyalıq rawajlanıwı ushın da za`ru`rligin u`yretip barıwı kerek.

O`zlestirmewshilik mashqalası sırt ellerde ha`r ta`repleme teren` u`yrenilgen. Olardan, Germaniyalıq alımlar G.Leve, G.Vitslak, V.Lost, G.Shter ha`m basqalardıń aytıwınsha, o`zlestimewshiliktin` baslı sebebin mektepte pedagogikalıq jumıslardıń jolg`a qoyılıwınan izlew kerek. Olardıń pikirinshe, ta`limnin` tiykarg`ı kemshiligine a`hmiyet awdarmastan, bo`linbesten beriliwinde. Oqıwshılar tiykarg`ı ha`m ekinshi da`rejeli belgilerdi ajıratıwg`a qıynaladı. Germaniya pedagogları oqıwshılar o`zlestirmewshiligi sebeplerin ko`rsetiw menen birge, programmalastırılğ`an ta`limdi a`melge asırıw arqalı, o`zlestirmewshiliktin` aldın alıw mu`mkin dep esaplaydı.

Pol`shalı pedagoglar V.Okon`, Ch.Kupisieвич, Ya.Konopnitskiy ha`m basqalar o`zlestirmewshiliktin` ju`zege keliwinde eki faktor bilimdegı boslıq ha`m oqıwg`a mu`na`sibettin` o`zgeriwin baqlaydı, intellektual ha`m erkli sıpatlarındag`ı o`zgeris itibarg`a alınbaydı. Mashqalanın` pedagogikalıq ta`repleri jarıtıp berilgen didaktikalıq islerinde oqıwshı qanday oqıwı, oqıw protsessinde onıń rawajlanıw o`zgeshelikleri qanday, olar dus keletug`ın qıyınshılıqlardı qalay jen`ip shıg`adı, pedagogikalıq ta`sir na`tiyjesinde onıń psixikasında qanday o`zgerisler ju`z beredi sıyaqlı sorawlarg`a juwap berilmeydi.

Orıs psixologlarınan B.G.Anan`ev, V.S.Merlin, L.İ.Bojovich, N.A.Menchinskaya, N.G.Morozova, L.S.Slavina izertlewlerinde pedagogikalıq prosesste bahanın` roli ha`r ta`repleme u`yrenilgen. Avtordın` atap o`tkenindey, oqıwshılardı oqıw xızmetine iytermeleytug`ın motivler arasında olar ta`repnen o`zlestirilgen bilimnin` oqıwshı ta`repinen bahalanıwı mu`mkin. Bunday bahanın` qoyılmawı o`zlestiriwge unamsız ta`sirin ko`rsetedi. Bahanın` ta`sir ko`rsetiwi na`tiyjesinde balalarda shaxstın` tiykarg`ı ta`replerinen biri bolğ`an o`z-o`zin bahalaw ha`m umtılw da`rejesi qa`liplesedi.

Joqarıda keltirilgen a`debiyatlar analizinen pedagog alımlar o`zlestimewshiliktin` bir qansha sebeplerin, o`zlestirmewshi oqıwshılar tiplerin anıqlag`anlıg`ı ha`mde ekinshi jılğ`a qaldırıw ha`m g`alaba o`zlestirmewshilikti joq

etiw boyınsha didaktikalıq, ta`rbiyalıq jumıstın` sho`lkemlestiriwshilk pedagogikalıq forma ha`m usılların belgilegeninin` guwası boldıq. Olardıń pikirinshe , ulıwma bilim beriw metebinde oqıytug`ın barlıq oqıwshılar qolaylı sırtqı sha`rayatlar bar bolg`anda oqıtıwshılar ja`rdeminde da`stu`rde belgilengen talaplardı orınlawı mu`mkin. Pedagog alımlar ha`m oqıtıwshılardıń uzaq waqt o`zlestirmewshilikti joq etiwge isenimi oqıw ta`rbiya protsessin sho`lkemlestiriwdin` qolaylı jolların izlewge ma`jbu`r etti.

Didaktlar izertlew ob`ekti sıpatında pedagogikalıq sha`rayatlardı, o`zlestirmewshilikti joq etiwge imkan beretug`ın oqıw- ta`rbiya protsessi o`zgesheliklerin u`yrendi. Bunday izertlewlr qatarına P.O.Efrussi, A.M.Gel`mont, S.M.Rives, M.A.Danilov ha`m basqalardıń izleniwlerin kiritiw mu`mkin.

Psixologlar oqıw protsessinde payda bolatug`ın o`zlestirmewshi oqıwshılardıń shaxs o`zgesheliklerine, olar oqıw xızmetinin` o`zine ta`nliklerin anıqlawg`a itibar qaratadı. Bunday izleniwlerge misal retinde P.P.Blonskiy, L.S.Slavina, N.A.Menchinskaya, Z.İ.Kalmikova, N.S.Korsakovalardıń izertlew jumısların kiritiw mu`mkin. Ko`pshilik sırt el pedagogları jumıslarında ha`r bir oqıwshıg`a ayırıqsha bilimler minimumın beriw za`ru`rliginen kelip shıqqaydı. Olar hu`kimran klass buyırtpasın Erkin yamasa Erkin emes ra`wishte orınlap, test diagnostikasınan bir ta`repleme paydalanıp, miynet, miynetkeshlerdin` perzentleri en` to`men ta`limdi alıwları za`ru`r dep esaplaydı. Sonın` menen birge watanparvar sırt el pedagogları jumıslarında oqıwshılar o`zlestiriwin asırıw mashqalasına bunday jantasıwg`a qarama-qarsılıqtı da ushıratıw mu`mkin. O`zlestirmewshilik mashqalası menen L.K.Ermekbaeva (2003) ha`m basqalar shug`ıllang`an. O`zbekistanlıq psixologlardan S.A.Axunjanova, A.X.Yugay, T.M.Adizova, R.İ.Sunnatova, E.Z.Usmanova, Z.T.Nishanova, G.K.Twlaganova, Z.Sherimbetovalardıń(2007) o`zlestirmewshilik mashqalası haqqında ilimiy jumıslarında a`hmiyetli pikirler bildirilgen.

2.2. Kishi mektep jasında ushırasatugın mashqalalardıń korrektsiyası boyınsha shınıg`ıwlar kompleksi.

Kishi mektep jasında ushırasatug`ın mashqalalardıń korrektsiyası boyınsha shınıg`ıwlar kompleksi tiykarınan o`zlestirmewshi oqıwshılardıń biliw protsesslerin rawajlandırıw ushın arnawlı shınıg`ıwlar kompleksin berip o`tiwdi lazım dep taptım. Bul shınıg`ıwlar kompleksi psixolog Z.Sherimbetovanın` ilimiy izertlew jumısınan alındı.(2007). Bul psixokorrektsiyalıq da`stu`r mektep psixolgları ushın islep shıg`ılǵan. Biraq bul da`stu`rden oqıtıwshılar, klass basshıları, ata-analar da paydalanıwları mu`mkin. Bul shınıg`ıwlar ha`ptesine bir ma`rte qo`-n`o` minut dawamında sabaqtan son` o`tkeriledi.

Kim tezirek ?

1) Shınıg`ıwdıń maqseti: Erkli dıqqattıń toplanǵanlıq da`rejesin anıqlaw.

Shınıg`ıwdıń barısı. Oqıwshılarg`a qa`legen bir testtegi ko`birek ushırasatug`ın ha`riplerdi o`shiriw tapsırıladı. Mısalı «A» yamasa «E». Testi orınlaw tabısı o`shiriw waqtı ha`m jol qoyılǵan qa`teler o`shirilmey qalǵan ha`riplerge baylanıslı boladı. Bunda tabıslar qollap-quwatlanıp barıladı.

Korrektura

Shınıg`ıwdıń maqseti: Erkli dıqqattı qa`liplestiriw.

Shınıg`ıwdıń barısı: Oqıtıwshı qag`azg`a bir neshe ha`ripleri tu`sirip qaldırılǵan ha`m orınları almasırlılǵan ga`pler jazadı. Oqıwshıg`a bul tapsırmanı tek g`ana bir ma`rte oqıp shıg`ıw ruxsat etiledi. Bunda ol ren`li qa`lem menen qa`telerdi durıslap barıwı kerek.Keyin ol qag`azdı dostısına beredi, ol basqa ren`li qa`lem menen qalıp qoyg`an ha`riplerdi durıslap qoyadı.

«Selektor»

Maqseti: Oqıwshılarda erkli dıqqattı rawajlandırıw.

Oyın ushın qatnasıwshılardan biri «piyomnik » sıpatında tan`lap alınadı.Topardıń basqa ag`zaları jetkerip beriwshiler sıpatında ha`r qıylı sanlardan baslap, ha`r qıylı bag`darda sanaw menen ba`nt boladı. Priyomnik qolında qanday da bir na`rzeni uslag`an halda tınısh otırıp tın`laydı. Ol na`wbet penen ha`r bir

uzatırwshıg`a iykemlesiwi lazım. Priyomnik biraz islegennen son` qolındag`ı na`rsenin qasındag`ı dostısına beredi. Ol da sol taqılette oyındı dawam etedi.

“Domino”

Shınıg`ırdın` maqseti: So`z ha`m Erkin este saqlawdı rawajlandırıw

Shınıg`ırdın` barısı: Bul oyındı o`tkeriw ushın okritkalar toplamı kerek boladı. Nıatnasırwshılar stol a`tırıpına aylana bolıp otırıp aladı. *a`r bir qatnasırwshıg`a ha`r qıylı syujet su`wretlengen kartochkalar tarqatıladı. Birinshi qatnasırwshı kartochkalardan birin basqalarg`a ko`rsetip, kartochkada su`wretlengen na`rseni o`z ishine alg`an (ertek, fantaziya, jaman tu`s) sıyaqlılardı aytıp baslaydı. Oyındı baslag`an qatnasırwshı o`z ertegin tamamlap bolg`annan son` dostısına beredi.

Ol o`z kartochkasın qoyıp, ertegin sonday dawam ettiredi, o`z kartochkasındag`ı su`wretlengen na`rselerdide qosıp aytıp ketedi. Barlıq kartochkalar shıqqang`a shekem oyın dawam etedi.

O`z ara baylanışlı bolmag`an sanlardı eslep qalıw.

Shınıg`ırdın` maqseti: Assotsiativ este saqlawdı rawajlandırıw

Shınıg`ırdın` barısı: Oqırwshıg`a izbe-izlikte 10-12 sanlarınan ibarat sanlardı yadlap qalıw usınıs etiledi. Bunda tiykarg`ı itibar sanlardı mexanikalıq ra`wishte ta`kirarlawg`a emes, ba`lki olar arasındag`ı logikalıq baylanıstı izlewge qaratıladı. Mısalı, 6513024860, 65:13,5, 0,2,4,8,6- o`sip barırwshı jup sanlar, tek g`ana aqırğ`ı eki sannın` ornı almasqan .

65-u`yin`izdin` nomeri, 86 atan`ızdın` toyı bolg`an jıl. A`ne sonday analizden son` oqırwshılar qag`azg`a natural sanlardı jazıwları kerek. Este qaldırıw ushın tosattan sanlar qatarı beriledi. 642180814, 9876123450, 2456680973, 101982376445, bul shınıg`ıw oqırwshılardı ha`r qıylı sanlardı an`satlıq penen este saqlaw uqıplılıg`ın rawajlandıradı.

Uqsası ha`m ayırmashılıg`ı

Shınıg`ırdın` maqseti: Oqırwshılarda salıstırıw operatsiyasın rawajlandırıw.

Shınıg`ırdın` barısı: Oqırwshılarg`a tu`rli predmet ha`m tu`siniklerdi salıstırıw wazıypası beriledi. Ma`selen oqırwshılarg`a jaqsı tanıs predmetler :su`t ha`m suw,

sıyr ha`m at, samolyot ha`m poezd. Bul predmetler su`wretlengen su`wretlerden de paydalanıwı mu`mkin. Bu predmetler tasvirlangan rasmlardan ham foydalanish mumkin. Durıs juwaplardın` ulıwma sanı belgilenedi. Qa`teler sanı da esaplanadı. Salıstırıw ushın tiykardı ko`birek tapqan yaki aqırg`ı juwaptı aytqan oqıwshı jen`ip shıg`adı.

Ga`p du`ziw

Shınıg`ıwdın` maqseti: ulıwmalastırıwda jan`a obrazlardı jaratıw. Shınıg`ıwdın` barısı. Qa`legen u`sh so`z alınadı, olar o`zara baylanıslı bolmawı kerek. Mısalı «Da`r`ya», «Qa`lem», «Ayıw». Mine usı u`sh so`z quramına kiritip ilajı barınsha ko`birek ga`p du`ziwi mu`mkin. Bunda basqa so`zlerdi de qosıwına boladı. Biraq basında berilgen u`sh so`z qatnasıwı kerek.

JUWMAQLAW

O`tkizilgen teoriyalıq ha`m eksperimental izertlewler tiykarında to`mendegi juwmaqqqa keldik.

O`zbekistan respublikasının` g`a`resizliginin` da`slepki jıllarınan baslap-aq ta`lim – ta`rbiya sistemasın tu`pten reformalastırıw, ilimiy kadrlar tayarlawdı zaman talapları da`rejesine ko`teriw ma`selesi u`stem taraw sıpatında belgilendi. Sebebi ta`lim O`zbekistan xalqı ruwxıyatına jan`adan ku`sh bag`ishlawı, o`sip kiyatırğ`an jas a`wladtın` barlıq jaqsı pazıyletlerinin` payda bolıwı o`z-o`zinen anıq edi. Ta`limnin` ja`miyetimizdi sotsial-ekonomikalıq, siyasiy ma`deniy ruwxıy rawajlanıwındag`ı sheksiz a`hmiyeti itibarg`a alınıp, 1997 jıl Oliy ma`jilistın` IX - sessiyasında ta`lim-ta`rbiya sistemasın tu`pten reformalastırıw, onı zaman talapları da`rejesine ko`teriw tiykarg`ı maqset etip alıng`an. A`ne sonday aktual ma`seleni a`melge asırıwda xalqımızdın` milliy da`stu`rlerin u`yreniw ha`m onnan barkamal a`wladtı ta`rbiyalaw ushın paydalanıw u`lken a`hmiyetke iye. Solay eken, barkamal insandı qa`liplestirmesten turıp, ja`miyetti ha`zirgi da`wir talabı da`rejesinde rawajlandırıw mu`mkin emes.

Ha`zirgi da`wirdegi milliy tikleniw ideyası qa`liplesip aturg`an ja`miyette ruwxıy ag`artıwshılıq ortalıq sawallandırılıp aturg`an, milliy da`stu`rler, insan huqıqı ha`m erki tiklenip aturg`an, ekonomikalıq ku`sh-quwatı payda bolıp aturg`an bir sha`rayatta barkamal insan degende sonday sotsial-siyasiy, ruwxıylıq-ag`artıwshılıq ta`repleri kompleksin (jıynag`ın) o`zinde birlestirgen, ja`miyette o`zligin ha`m o`z uqıplılıg`ın ha`r ta`repleme payda ete alatug`ın, aqıllı, du`n`ya bilimlerin teren` iyelegen, aqılıy jaqtan jetik, fizikalıq jaqtan deni saw, turmıs go`zzallıqların seze alatug`ın, erkin do`retiwshi shaxs esaplanadı. Xalqımızdın` milliy sanası, milliy maqtanışı, ruwxıy du`n`yası ku`nnen ku`nge bayıp barmaqta. Bul bolsa g`a`rezsiz ma`mleketimizdin` ruwxıy tiykarın ja`nede bekkemlewge imkaniyat jaratıp beredi. Biraq bunnan ruwxıy tarawda hesh qanday mashqala joq , degen juwmaq shıg`arıp bolmaydı . Bu`gingi ku`nde erkin puqara ruwxıyatın, azat shaxstı qa`liplestiriw ma`selesi aldımızda turg`an en` aktual ma`selelrdin` biri esaplanadı. Ha`r ta`repleme jetik, bilimli, erkin pikirlewshi shaxslardı

ta'rbiyalawda baslawish klasslarda beriletug'in ta'lim ha'm ta'rbiyanin' roli sheksiz. Bul haqqında jurtbasshimiz I.A.Karimov 1997 jilda bolip o'tken Oliy Majilistin' IX-sessiyasında so'ylegen so'zlerinde to'mendegilerdi aytıp o'tken edi. «Eski ta'limnin' en' bir unamsız ta'repi baslawish ta'limge ekinshi da'rejeli dep jumis dep qarap atirg'anlig'imızda. Ashiq aytıwımız kerek, bilimi sayız oqıwshılar da baslawish klasslarga sabaq beredi . Balanın' du'nyaqarası , bilimi rawajlanatug'in baslawish klasslarga jetik, bilimli ustazlar sabaq beriwi kerek, buni bızın' a'piwayı logikanın' o'zi talap etedi.⁴ Baxıtqa qarsı ha'r bir klassta 3-4 oqıwshı bolsada, oqıwg'a bolg'an qızıg'ıwshılıg'ı to'men oqıwshılar bar. Bunday oqıwshılardıń biliw protsessleri arqada qalıp g'ana qalmastan, doslarının' da u'lgeriwine belgili bir da'rejede unamsız ta'sirin ko'rsetedi. Sonın' ushın baslawish klasslardag'ı oqıwg'a bolg'an qızıg'ıwshılıg'ı to'men oqıwshılardıń psixologiyalıq o'zgesheliklerin u'yreniw ha'm onı korrektsiya etiw pedagogikalıq ha'm jas ayırmashılıq psixologiyasındag'ı aktual ma'selelerdin' biri esaplanadı.

Psixologlar, didaktlar, metodistler ta'repinen oqıwg'a bolg'an qızıg'ıwshılıqtın' to'menlewiniń sebeplerin, onı joq etiw boyınsha bir qatar izertlewler alıp barılğan. M.G.Gel'mont, M.S.Slavina, I.Lompsher, N.A.Menchinskaya ha'm basqa alımlar oqıwg'a bolg'an qızıg'ıwshılıg'ı to'men oqıwshılar mashqalasın u'yrenen.

Baslawish klasstag'ı oqıwg'a bolg'an qızıg'ıwshılıg'ı to'menliktin' ju'zege keliwine ta'sir etiwshi faktorlar u'yrenildi, yag'niy balanın' mektepte oqıwg'a psixologiyalıq jaqtan tayar bolmastan oqıwg'a keliwi, oqıwshılarda erkli dıqqattın', este saqlaw, oylaw protsesslerinin', oqıwg'a degen unamlı motivatsiyasının' to'men rawajlang'anlıg'ınan, ata-ananın' perzenti oqıwın baqlap barmawınan ha'mde oqıwshının' bunday oqıwshılar menen arnawlı individual shug'ıllanbawınan kelip shıg'adı. Egerde bunday oqıwshılar menen individual ha'm toparlıq shug'ıllanılsa, biliw protsessleri rawajlandırılса, oqıwshılarda oqıwg'a bolg'an qızıg'ıwshılıqtın' joqarılawına alıp keliniwi mu'mkin.

⁴ I.A.Karimov. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T. : Sharq. 1999.-B. 13.

Pitkeriw qa`nigelik jumısıwız kirisiw, 2 bap, juwmaqlaw ha`m usınıslar, a`debiyatlar dizimi ha`m qosımshalardan ibarat. İlimiy izertlew jumısının` mazmunı – 63 bet jazba tekstte bayan etilgen.

İzertlew jumısında izertlew mashqalası boyınsha pedagogikalıq ha`m psixologiyalıq a`debiyatlar analiz qılındı, kishi mektep jasındag`ı psixologiyalıq mashqalalardıń kelip shıg`ıwına ta`sir etiwshi etiwshi faktorlar anıqlandı, psixologiyalıq-pedagogikalıq usınıslar islep shıg`ıldı.

İzertlew jumısının` maqset ha`m wazıypaların a`melge asırıw basqıshpa-basqısh a`melge to`mendegishe a`melge asırıldı

1. Oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ı to`men oqıwshıg`a qoyılatug`ın baha onıń shaxsınan` qa`liplesiwine ta`sir etedi. Oqıwshılar o`zlestirgen bilimne oqıtıwshı ta`repinen baha qoyılmawı olarg`a unamsız ta`sir etedi. Bahanın` ta`sir ko`rsetiwi na`tiyjesinde balalarda shaxstın` tiykarg`ı o`zgesheliklerinen biri bolg`an o`z-o`zin bahalaw ha`m umtılw da`rejesi rawajlanadı, unamlı bahag`a turaqlı za`ru`rlik qa`liplesedi. Sonın` ushın bos o`zlestiriwshi oqıwshının` kishkene tabısın da ha`mmenin` aldında maqtaw, azg`ana joqarı bahalaw, onı jan`a tabıslarg`a jeteleydi.

2. Ko`pshilik oqıtıwshılarda eksternal lokus baqlaw ku`shli bolıp, olar oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ının` to`menlewiniń ju`zege keliwine ko`birek ata-analar ayıpker dep esaplaydı. Ata-analardıń perzentleri menen u`yde shug`ıllanbawları, baqlap barmawı, o`tilgen temalardıń u`y tapsırmalarında bekkemlenip barılmawı oqıwg`a degen qızıg`ıwshılıqtın` to`menlewindegi jetekshi faktor dep esaplaydı.

3. Kishi mektep jası oqıwshılarında oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ının` to`menlewiniń ju`zege keliwinde oqıwshılardıń biliw protsesslerinen dıqqat, este saqlaw, oylaw protsessleriniń to`men rawajlang`anlıg`ı menen baylanıslı. Balalarda erkin dıqqat, dıqqattın` ko`shiwi, bo`liniwi, turaqlılıg`ı, logikalıq assotsiativ este saqlaw, oylaw operatsiyalarınan` jetkilikli da`rejede rawajlanbag`anlıg`ı oqıwda qıyınshılıqlarg`a alıp keledi. A`sirese, bunday

oqıwshılar na`rse ha`m ha`diyseler arasındag`ı tiykarg`ı belgilerdi ajıratıwg`a, predmetlerdi, bir ulıwma toparg`a ulıwmalastırıwda qıynaladı.

4. Oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ının` to`menlewin keltirip shıg`arıwshı faktorlardan ja`ne biri balanın` mektepte oqıwg`a psixologiyalıq jaqtan tayar bolmasta keliwi. Bunda mektepke shekemgi shekemgi ta`rbiya mekemelerinde balalarda biliw protsesslerin rawajlandırıw ha`m oqıwg`a qızıqtırıw ushın alıp barılatug`ın oqıw mashg`ulatların` roli u`lken. Bizge belgili, psixologiyalıq jaqtan tayarlıqtın` tiykarg`ı quram bo`leklerinen biri motivatsiyalıq tayarlıq bolıp esaplanadı. Oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ı to`men oqıwshılarda unamlı oqıw motvatsiyası rawajlanbag`an.

5. Arnawlı sho`lkemlestirilgen mashg`ulatlarda oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ı to`men oqıwshılardıń biliw protsesslerin rawajlandırıw arqalı oqıwshının` oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ın arttırıw mu`mkin. İzertlewde ilgeri su`rilgen gipoteza da`liyllendi.

Biz islep shıqqan oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ı to`men oqıwshılardı korrektsiya etiw boyınsha islep shıqqan da`stu`r oqıwg`a qızıg`ıwshılıg`ı to`men bolgan oqıwshılar sanının` kemeyiwine o`z u`lesin qosadı degen u`mittemiz. Biz usı jol menen kishi mektep jasında ushırasatug`ın psixologiyalıq mashqalalardıń aldın ala alamız dep oylaymız.

PSIXOLOGİYALIQ-PEDAGOGİKALIQ USINISLAR.

Kishi mektep jasında ushırasatug`ın psixologiyalıq mashqalardı u`yrenip shıg`ıp to`mendegi usınıslardı beriwdi maqul dep taptıq. Oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ı to`men oqıwshılardı kemeytiw boyınsha oqıtıwshılarg`a to`mendegi ma`sla`ha`tlerimizdi usınamız.

1. Oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ı to`men oqıwshılar ha`r dayım dıqqat-itibarın`ızda bolsın. Olardın` qalay islep atırg`anlıqlarına itibar berin`, pu`tkil klasstan artta qalıp atırma, tez sharshaydıma, ol neden qıynalıp atır, mine usılarg`a itibar qaratın`. Ha`r qanday jag`dayda tınısh, arqayın, a`ste so`ylen`, baqırman`, pu`tkil klasstın` aldında kemsitpen`. Oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ı to`men oqıwshın`ız onı jaqsı ko`riwin`ızge, ba`rqulla jaqsı mu`na`sibette bolıwın`ızg`a isensin. Artta qalıp atırg`an oqıwshı menen shug`ıllanıp atırg`anın`ızda ol o`tilgen materialdı o`zlestirmegenshe, taza temanı u`yrenwdi baslamawları usınıs etiledi.

2. Eger oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ı to`men oqıwshın`ız basqalarg`a salıstırg`anda a`ste islese, onı asıqtırman`, u`lgermegeni ushın bahanı to`men qoyıwg`ada haqqın`ız joq. Bunday balalarg`a o`zlerine ta`n usılda islewlerine imkaniyat berin`. Olarg`a azıraq tapsırma berin`, u`lgermese u`yinde orınlawg`a da bolatug`ınlıg`ın aytıwın`ız mu`mkin. Bala qa`nshellı asıqsa, sonshellı ko`p qa`te boladı.

3. Oqıwshın`ızdın` kishkene tabısı ushın maqtawın`ızdı ayaman`. Onı maqtasan`ız ku`sh-g`ayratı asadı, tapsırmanı ja`nede jaqsıraq tayarlawg`a umtılıw payda boladı. A`piwayı qag`ıyda esin`ızde tursın:

«Ha`mmenin` aldında maqtan`, jalg`ız qalg`anda urısın»

4. Oqıtıwshılar oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ı to`men oqıwshılar menen individual shug`ıllanıwları za`ru`r. Oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ı to`men oqıwshılardıń biliw protsesslerin rawajlandırıwg`a, olarda unamlı oqıw motvatsiyasın payda etiwge umtılıwları kerek.

5. Ata-analar da oqıtıwshı menen bir qatarda u`yde u`zliksiz ra`wishte perzentleri menen shug`ıllanıwı, balanın` oqıwı ushın sha`rt-sha`rayatlar jaratıp

beriwi kerek. Oqıwshının` oqıwg`a bolg`an qızıg`ıwshılıg`ının` to`menlewinin` ju`zege keliwinde ata-analardın` perzenti real ku`shi ha`m imkaniyatların esapqa almastan o`zlestiriwin jaqsılaw ushın qopal ra`wishte ma`jbu`rlewleri, ata-analardın` ha`dden tısqarı qattıqollıg`ı da u`lken rol` atqaradı. Bunday jag`daylarda oqıwshı oqıtıwshı ha`m ata-analarınan oqıwdag`ı qıyınshılıqların jasıradı. Bunın` menen olar ja`nede ko`birek pa`nlerden o`zlestirmeytug`ın bolıp qaladı. Basqa shan`araqlarda bolsa, kerisinshe ha`dden tısqarı g`amxorlıq, arzımaytug`ın qıyınshılıqlarda ja`rdemlesiw, erksizlik, son`ın ala turmısta g`a`rezlilikke alıp keledi.

Paydalanilg`an a`debiyatlar:

1. Каримов И.А. Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Бул китапта: Баркамол авлод орзуси. –Т.: Шарқ. 1999. -181б.
2. Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат қилсин. –Т.: Ўзбекистон. 1998.- 30 б.
3. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки. / Изб. псих. труды .в 2-х т. – М.: Педагогика. 1980. Т.2. -С.128-267.
4. Адизова Т.М., Тўлаганова Г.К. Мактаб психологининг ўзлаштира олмовчи бошланғич синф ўқувчилари билан амалга оширадиган психологик-коррекцион ишлари. Бу тўпламда: Мактабда психологик хизматни ташкил қилиш муаммолари. –Т.: ТДПУ. 1994. -Б. 18-32.
5. Адизова Т.М., Усманова Э.З., Тўлаганова Г.К. Кичик мактаб ёшининг психологик муаммолари. Бу тўпламда: Психологик тузатиш ишларининг айрим жиҳатлари. –Т.: Ўқитувчи. 1995. -Б. 3-12.
6. Ахунжанова С.А. Боланинг мактабга мослашишининг диагностикаси. Ўзлаштира олмайдиган бошланғич синф ўқувчилари билан амалга ошириладиган психологик-коррекцион ишлар (методик тавсияномалар). –Т.: Ўзбекистон республикаси давлат матбуот қўмитаси. 1996. -Б.27-33.
7. Ахутина Т.В., Пиляева Н.М. Нейропсихологический подход к коррекции трудностей обучения. В кн.: Нейропсихология сегодня. -М.: МГУ. 1996. -С .24-45.
8. Еремекбаева Л.К. Психолого-педагогическая помош` в устранении причин неуспеваемости детей младшего школьного возраста. – Алматы: Комплекс. 2003. -78 с.
9. Ерсарина А.К. Дети с трудностями в обучении. – Алматы. Комплекс. 2001. -93 с
10. Калмыкова З.И. Проблемы преодоления неуспеваемости глазами психолога. - М.: Знание.1982. -96 с.

11. Кулагина И.Ю. Личность школьника от задержки психического развития до одаренности. Под ред. И.Ю.Кулагиной.-М.: Сфера.1999.-186 с.
12. Лукоянов Ю.Е. Если вашему ребенку трудно учит`ся. - М.: Знание: 1980. - 96 с.
13. Ляудис В.Я., Нечуре И.П. Психологические основы формирования письменной речи младших школьников. –М.: Международная педагогическая Академия. 1994. -148 с.
19. Майорова Н.Ф. Неуспеваемость. Как влиять и устранить её причины. СПб.: Знания. 1998. -216 с.
20. Маркова А.К. Формирование мотивации учения. - М.: Просвещение. 1990 - 191 с.
21. Мухина В.С. Возрастная психология: Феноменология развития, децтво, отрочество. Учеб. для студ. вузов. –М.: Академия. 2000. -456 с.
22. Намазбоева Ж.И., Сарсенбаева Л.О.Специальная психология. - Алматы. АГУ. 1995. – 300 с.
23. Немов Р.С. Источники умственного развития детей младшего школьного возраста и причины их неуспеваемости. В кн.: Психология. Кн. 2. -М.: Гуман. Изд. Центр ВЛАДОС. 2003. -С. 360-366.
24. Нишанова З.Т. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ижодий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш бўйича машғулотлар мажмуи. Бу китобда: Ўзлаштира олмайдиган бошланғич синф ўқувчилари билан олиб бориладиган психологик - коррекцион ишлар. -Т.: Ўзбекистон республикаси давлат матбуот қўмитаси. 1996. -Б.16-27.
25. Нишанова З.Т. Мустақил фикрлашга ўргатиш.// Бошланғич таълим. 1999. №3. -Б. 34-35.
26. Обухова Л.Ф., Корепанова И.А. Зона ближайшего развития: пространственно-временная модель.//Вопросы психологии. 2005. № 6. -С.13-26.
27. Овакимян А.А. Взаимосвязь успеваемости и некоторых психологических компонентов поведенческой деятельности учащихся. – Ереван. 1983. -84 с.

33. Овчарова Р.В. Социально-психологическая запущенность в детском возрасте. Монография. –М.: Архангелск. 1996. -306 с.
34. Овчарова Р.В. Технологии практического психолога образования. – М.: Сфера. 2000. -448с.
35. Орлова Л.В. Интеллектуально-пассивные учащиеся. // Вопросы психологии. 1991. № 6. -С. 45-49.
36. Петрова В.Г., Белякова И.В. Психология умственно-отсталых школьников. –М.: Изд.центр. Академия. 2002.- 160 с.
37. Питер Лафренге. Элементарное развитие детей и подростков. СПб.: Прайм – Еврознак.2000. -250 с.
38. Подростки с группой риска. Питер. 2005. -336с.
39. Политина О.И. Дети с синдромом дефицита внимания и гиперактивностью. - СПб.: Речь. 2005. -208 с.
40. Понарядова Г.М. О внимании младших школьников с различной успеваемостью. // Вопросы психологии. – 1983, № 1. – С.51-57.
41. Прихожан А.Н. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. – М.:Воронеж. 2000. -304 с.
42. Психические особенности слабоуспевающих школьников. (Пер. с нем. И. Ломпшер, В. Шредер, Л. Ирлиц).- М.: Педагогика. 1984.- 185с.
43. Психическое развитие младших школьников. Экспериментальное психологическое исследование.(Под ред. В.В.Давыдова. –М.:Педагогика. 1990. -231с.
44. Психология детства. Практикум, тест, методология для психологов, педагогов, родителей. Под ред. А.А.Реана. СПб.:Прайм-Еврознак.2003.-224 с.
45. Райский В.Ф. Некоторые пути повышения успеваемости учащихся. Красноярск. 1950. -153 с.
46. Раттер М. Помощь трудным детям. – М.:Просвещение. 1987.-С.113-122.
47. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании. –М.: Владос.1996. -528 с.

48. Шеримбетова З.Ш. Ўзлаштирмовчилик сабаблари. // Бошланғич таълим. 2000. №1. -Б.26-27.

49. Шеримбетова З.Ш. Ўқувчи нега ўзлаштирмайди? // Бошланғич таълим. 2002. № 1.-Б. 46-47.

50. Шеримбетова З.Ш. Ўқувчиларнинг ўзлаштирмаслигида таълим методикаларидан тўғри фойдаланиш. // Қарақалпақстан муғаллими. 2002. № 3-4. -Б. 54-55.

51. Шеримбетова З.Ш. Бошланғич синфлардаги ўзлаштирмовчи ўқувчиларни тузатиш йўллари. Нукус. НДПИ 2001. -32 б.

52. Шеримбетова З.Ш., Нишанова З.Т. Мактаб психологи фаолиятини оқилona ташкил этиш. / Ўқувчиларни касб хунарга йўналтириш ва психологик ташхис муаммолари. Конференция материаллари. –Т.: 2005. -Б. 147-148.

53. Шеримбетова З.Ш., Нишанова З.Т. Ўзлаштирмовчи ўқувчиларнинг типлари. // Мактаб ва ҳаёт. 2006 . № 6. -Б. 20-23.

Wquv motivini baholash metodikasi

Mazkur metodika 6 – 8 yoshdagi bolalarning wquv motivatsiyasi, maktabga bwlgan munosabati, wqish bilan bog`liq vaziyatga nisbatan emotsional reaksiyasini aniqlashga qaratilgan. (metodika N.G.Luskanova tomonidan taklif etilgan).

Anketa savollari.

1. Senga maktab yoqadimi yoki unchalik yoqmaydimi?
 - unchalik yoqmaydi.
 - yoqadi
 - hecham yoqmaydi.
2. Ertalab uyg`onib, doim xursandchilik bilan maktabga kelasanmi yoki kwpincha uyda qolishni istaysanmi?
 - kwpincha uyda qolishni istayman
 - ba`zida borishni, ba`zida qolishni istayman
 - xursandchilik bilan maktabga boraman
3. Agar wqituvchi ertaga xohlaganlar kelib, xohlaganlar kelmasligi mumkin desa, sen maktabga borarmiding?
 - bilmadim
 - uyda qolardim
 - maktabga borardim
4. Biror bir dars bwlmasligi senga yoqadimi?
 - yoqmaydi
 - ba`zida yoqadi, ba`zida yoqmaydi
 - yoqadi
5. Uy vazifalaring ywq bwlishini xohlarmiding?
 - xohlardim
 - xohlamasdim
 - bilmadim
6. Maktabda faqat tanaffus bwlishini xohlarmiding?
 - bilmadim
 - xohlamasdim
 - xohlardim
7. Sen ota – onangga maktab hakida kwp gapirib berasanmi?
 - kwp gapirib beraman
 - kam gapirib beraman
 - umuman gapirib bermayman.
8. Wqituvching wrniga boshqa mehribonroq wqituvchi kelishini xohlarmiding?
 - bilmadim
 - xohlardim
 - xohlamasdim
9. Sinfda wrtoqlaring kwpmi?
 - kam
 - kwp
 - umuman ywq
10. Senga sinfdoshlaring yoqadimi?
 - yoqadi
 - unchalik yoqmaydi
 - yoqmaydi.

Eslatma: mazkur anketa individual tarzda hamda guruhda qwillanilishi mumkin.

Natijalarni qayta ishlash uchun quyidagi kalitdan foydalaniladi.

Savollar	1-javob uchun ball	2-javob uchun ball	3-javob uchun ball
1	1	3	0
2	0	1	3
3	1	0	3
4	3	1	0
5	0	3	1
6	1	3	0
7	3	1	0
8	1	0	3
9	1	3	0
10	3	1	0

Natijalarni baholash:

1. 25 – 30 ball. Wquv motivatsiyasi yuqori. Bunday bolalar wzining bilish motivi kuchli ekanligi, barcha topshiriqlarni yaxshi bajarishga intilish bilan ajralib turadi.

2. 20 – 24 ball. Wquv motivatsiyasi wrtacha. Bunday wquvchilar guruhi wquv faoliyatini ancha muvaffaqiyatli amalga oshirilgan bolalardan tashkil topadi.

3. 15 – 19 ball. Maktabga munosabat ijobiy, ammo bolani kwproq wqish bilan bog`liq bwlman tomonga qiziqtiradi. Bunday wquvchilar maktabda wzlarini yaxshi his etadilar, biroq maktabga asosan wrtoqlar, wqituvchilar bilan suhbatlashish, chiroyli wquv qurollariga ega bwlsh uchun boradilar.

4. 10 – 14 ball. Wquv motivatsiyasi past. Bunday bolalar maktabga borishni xohlamaydilar, darslarda bekorchilar narsalar bilan shug`ullanib, wynab wtiradilar.

5. 10 balldan past. Maktabga nisbatan salbiy munosabat, moslashmaganlik mavjud. Bunday wquvchilar wquv faoliyatini bajarishga qiynaladilar, tengdoshlari va wqituvchilar bilan bwlgan munosabatda muammolarga duch keladilar, ularda ayrim hollarda nerv – psixik salomatlikning buzilishi kuzatiladi.

Eslatma: Anketani ikki usulda qvllash mumkin.

1 – usul. Savollar eksperimentator tomonidan wqib eshittiriladi va javob variantlari taqdim etiladi, bolalar wz tanlagan javobni yozib qwyadi.

2 – usul. Savollar har bir bolaga alohida – alohida yozma kwrinishda tarqatiladi, bolalar tegishli javoblarni belgilaydilar.

Metodika haqida qvshimcha ma`lumot: swrovnomadagi savollar 200 nafar 6 – 8 yoshdagi wquvchi bilan wtkazilgan swrov asosida bolalarning maktabga, wqish jarayonida bwlgan munosabatini twliqroq aks ettiruvchi savollar sifatida ajratib olingan.

(Metodika manbasi: Ratanova T.A., Shlyaxta N.F. Psixodiagnosticheskie metody izucheniya lichnosti: Uchebnoe posobie. – Pererabotannoe i dopolnennoe izdanie posobiya: T.A.Ratanova, L.I. Zolotareva, N.F.Shlyaxta «Metody izucheniya i psixodiagnostika lichnosti» - M.: Moskovskiy psixologo – sotsial`nyy institut: Flinta, 1998. 60 – 64 betlar.)

«Kichik maktab yoshidagi bolalar tafakkurini wrganish» metodikasi

Mazkur metodika kichik maktab yoshidagi bolalarda tushunchalar, turli ob`ektlar wrtasidagi sababiy bog`lanish, wxshashlik haqidagi tasavvurlarning shakllanganligini wrganish uchun xizmat qiladi. U 20 ta savoldan iborat. Psixolog bolaga har bir savolni wqib beradi va bolaning javobini qayd etadi. Har bir savoldan swng qavs ichida twg`ri javob keltirilgan.

Savollar.

1. Ot kattami yoki itmi? (ot)
2. Ertalab nonushta qilamiz, peshindachi? (tushlik)
3. Kunduzi yorug`, kechasi-chi? (qorong`u)
4. Osmon havo rangda, wtlar – chi? (yashil)
5. Gilos, nok, olma, olxwri – bular nima? (meva)
6. Nima uchun hali poezd wtmasdan shlagbaum tushiriladi? (mashinalarni twxtatib turish uchun)
7. Toshkent, Samarqand, Buxoro – bular nima? (shahar)
8. Soat necha bwldi? (bolaga soat kwrsatiladi?)
9. Sigirning bolasi buzoq, itning bolasi kuchukcha, qwyning bolasi-chi? (qwzichoq)
10. It kwproq tovuqqa wxshaydimi yoki mushukkami? (mushukka)
11. Nima uchun avtomobillarda tormoz bor? (mashinani sekinlashtirish ma`nosidagi har qanday javob twg`ri bwladi)
12. Bolg`a bilan bolta nimasi bilan bir-biriga wxshaydi? (wxshash vazifalarini bajaruvchi asboblarning mazmunidagi har qanday javob twg`ri)
13. Olmaxon bilan mushuk nimasiga kwra wxshaydi? (kamida ikkita wxshash belgi sanab wtilishi kerak)
14. Mix bilan vintning nima farqi bor? (mixning usti tekis, vint g`adir – budur, mix bolg`a bilan qoqiladi, vint burab kiritiladi)
15. Futbol, tenis, suzish – bular nima? (sport, fizkul`tura)
16. Qanday transport turlarini bilasan? (kamida ikkita har xil transport sanab wtilishi kerak)
17. Qari odam yoshdan nima bilan farqlanadi? (kamida ikkita muhim farqli belgi sanab wtilishi kerak)
18. Odamlar nima uchun sport bilan shug`ullanadi? (sog`lom bwlish uchun, baquvvat bwlish uchun, kuchli bwlish uchun, g`alaba qozonish uchun, chempion bwlish uchun)
19. Odamlar ishlamas nima bwlishi mumkin? (narsalar yarata olmaydilar, narsalar sotib olmaydilar, qiynalib yashaydilar kabi javoblar)
20. Odamni nima uchun qamab qwyadilar? (yomon ish qilgani uchun mazmunidagi har qanday javob, boshqalarga zarar etkazmasligi uchun degan javob twg`ri).

Natijalarni qayta ishlash.

Agar bolaning javobi twg`ri javobga mos kelsa, unga 0,5 ball, qisman twg`ri kelsa 0,25 ball qwyiladi. Javobni baholashdan avval bolaga savolni twg`ri tushuntirilganligiga ishonch hosil qilish kerak. Zarurat tug`ilganda psixolog ayrim swzlarning ma`nosini izohlab berishi lozim (masalan, shlagbaum swzi izoh talab qilish mumkin).

Natijalarni baholash.

- 10 ball – juda yuqori darajada
- 8 – 9 ball – yuqori daraja
- 4 – 7 ball – wrta daraja
- 2 – 3 ball – past daraja
- 0 – 1 ball – juda past daraja

(Metodika manbasi: Nemov R.S. Psixologiya: Ucheb.dlya stud.visssh.ped.ucheb.zavedeni: V Z kn. – Z e izd. – M.: Gumanitar.izd.tsentr VLADOS, 1999. – Kn. Z. Psixodiagnostika. Vvedenie v nauchnoe psixologicheskoe issledovanie s elementami matematicheskoy statistiki. 81 - 83 betlar.)

«Nuqtalarni eslab qol va wz joyiga qwyib chiq»
metodikasi.

Mazkur metodika yordamida bola diqqatining hajmi tashxis qilinadi. Metodika materiali 1 – rasmda kwrsatilgan 8 ta 4x4 hajmdagi katakchalariga har xil miqdordagi nutqlar qwyilgan kvadratlar

hamda 2 – rasmda berilgan 8 ta 4 x 4 hajmli kataklari bwsh bwlgan kataklardan iborat. Test maktabgacha yoshdagi bolalarga mwljallangan.

Metodikaning qwllanilishi. 1 – rasmdagi 8 ta kvadratlar qirqib olinib, yuqorisidagi raqamiga muvofiq ustma – ust joylashtiriladi. Bunda eng yuqorida katakchalaridagi nuqtalar soni eng kam bwlgan kvadrat (1 - kvadrat), hammadan pastda esa katakchalarida nuqtalar miqdori eng kwp bwlgan kvadrat (8 - kvadrat) joylashadi. Bolaga quyidagi kursatma beriladi: «Hozir biz sen bilan wyin wynaymiz. Men senga har xil katakchalarni kwrstataman, sen ulardagi nuqtalar qaerda joylashganini yaxshilab kwrib olgin. Keyin bu nuqtalarni bwsh katakchalarga chizib berishing kerak bwladi». Shundan swng bolaga 8 ta kvadratning har biri 2 sekund muddat davomida kwrstatiladi. Har qaysi namoyish etilgach, bolaga 2 – rasmda berilgan bwsh kvadratning biriga 15 sekund ichida kwrstatilgan kvadratdagi nuqtalarni qwyib chiqish taklif etiladi. Mazkur amal 8 ta kvadratning har biri bilan birma–bir bajariladi

Natijalarni baholash.

Natijalarni hisoblashda bola eng kwp miqdorda qaysi kvadratdagi nuqtalarni twg`ri qwyib chiqa olgani e`tiborga olinadi. Eksperiment natijalari quyidagicha baholanadi:

10 ball – bola qaysidir kvadratdagi 6 – 9 ta nuqtani twg`ri qwyib chiqqan.

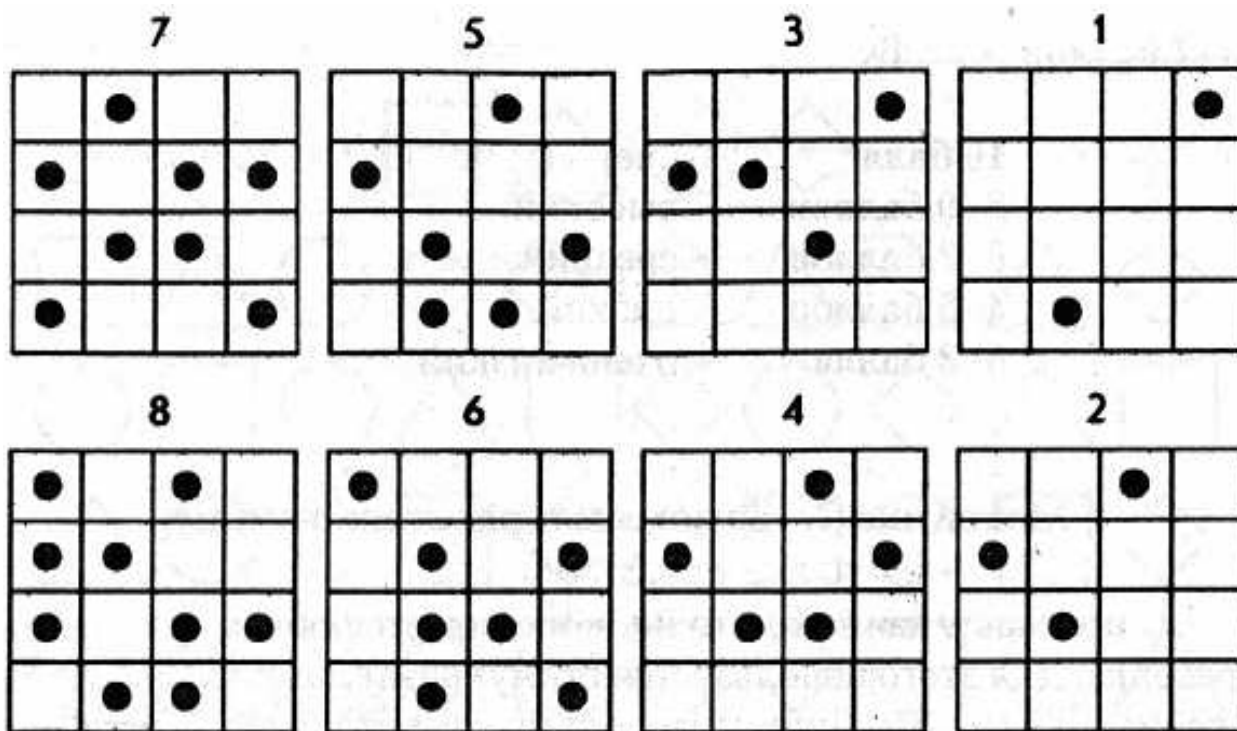
8 – 9 ball – bola qaysidir kvadratdagi 4 – 5 ta nuqtani twg`ri qwyib chiqqan.

6 – 7 ball – bola qaysidir kvadratdagi 3 ta nuqtani twg`ri qwyib chiqqan.

4 – 5 ball – bola qaysidir kvadratdagi 2 ta nuqtani twg`ri qwyib chiqqan.

0 – 3 ball – bola qaysidir kvadratdagi 1 ta nuqtani twg`ri joylashtirib qwygan.

1-RASM

2-RASM

Umumiy kwrsatkichlar: 10 ball – juda yuqori kwrsatkich; 8 – 9 ball – yuqori kwrsatkich; 6 – 7 ball – wрта kwrsatkich; 4 – ball – past kwrsatkich; 0 – 3 ball – juda past kwrsatkich.

(Metodika manbasi: Nemov R.S.Psixologiya: Ucheb.dlya stud.vyss.h.ped.ucheb.zavedeniy: V 2 kn. – 2 e izd. – M.: Gumanitar.izd.tsentr VLADOS, 1999. – Kn. 2. Psixodiagnostika. Vvedenie v nauchnoe psixologicheskoe issledovanie s elementami matematicheskoy statistiki. 81 - 83 betlar.)

Mazkur metodika diqqatning turli sifatlarini tashxis qilishda qullanuvchi an'anaviy metodikalardan biridir. Metodika materiali maxsus blankdan iborat.

1. Korrektur sinov metodikasi yordamida diqqatning mahsuldorlik darajasini wrganish.

Sinaluvchiga kwrsatma: «Berilgan blankdan «K» va «N» harflarni topib, «K» harfining ustidan chizib qwyng, «N» harfini doiraga olib qwyng. Topshiriqni bajarish uchun sizga 5 daqiqa vaqt beriladi».

S X A V S X E V I X N A I S N X V X V K S N A I S E X V X E N A
A K V N X I V S N A V S A V S N A E K E A K V K E S V S N A I S
X N V K N N I S X V E K V X I V X E I S N E I N A I E N K X K
K I S V X I X A K X N S K A I S V E K V X N A I S N X E K X I S
X K V N A V S N I S N A I K A E X K I S N A I K X E X E I S N A
I S N A I X V I K X S N A I S V N K X V A I S N A X E K E X S N
V E A I S N A S N K I V K X K E K N V I S N K X V E X S N A I S
A E S N K X K V I X K A K S A I S N A E X K V E N V X K E A I S
V E V N K V X A V E I V I S N A E X K V E N V N A X I E N A I K
I V A K S V E I K S N A V A K E S V N K E S N K S V X I E S V X
V E V K N I E S A V I E X E V N A I E N X E I V K A I S N A S N
V N N A K S X I E N A S N A I S V K X E V S E V X K X S N E I S
V K X V E K E V K V N A I S N A I S N K E V K X A V S N A X K A
S E S X K V A E S N A S A V K X S N E I S X I X E K V I K V E N
X A V I X N V I X K X X E X N V I S N V S A E X I S N A I N K E
E I S N V I A E V A E N X V X V I N S N A E I E K X N V E K E X K
A E I X V K E V E I S N A E A I S N K V E X I K X N K E A N S N
X E V S K X E K X N A I S N K V E V E S N A I S E K X E K N A I
I S N V I E K V X E I V N A K I S X A I E V K E V X I E X E I S
K S I S N A I A I E N A K S X K I V X N I K I S N A I V E S N A
N A I K V E X K V K E S V K S N X I A S N A K S X K X V X E A E
K I S N A I E X K E X K E I X N V X A K E I S N A I K X V S X N
S V E S N A I S A K V S N X A E A S X A I S N A E I K I S X K E X
E I N A V E K X E K N A I V K V K X E X I S N A I X K A X E N A
K E I S N A I E X V K V I E X A I E X E K V S N E I E S V N E V
X N X K S N A K I I S N A I E I N E V I S N A I V E V X S I S V
S N A S V A I S E V E K E X V E K X S N K I S E K A E K S N A I
S N A I S V N E K X S N A I A A V E N A X E A K X V E I V E A I
N A X K S V X E X I V X A I S N A V N S I E A X S N A N A E S N
E V I K I K N K N A V S N E K V X K A S I A E S V K X E K S N A

Diqqatning mahsuldorlik darajasini hisoblash.

A – topshiriqni bajarishdagi aniqlik.

T – twg`ri wchirilgan va doiraga olingan harflar miqdori.

X – xatolar (notwg`ri wchirilgan va doiraga olinmay qolgan harflar) miqdori.

$$A = \frac{T}{T+X} :$$

M – diqqat mahsuldorligining koeffitsenti.

R – belgilangan vaqt ichida kwrib chiqilgan barcha harflar miqdori.

A – topshiriqni bajarishdagi aniqlik.

$$M = R \cdot A$$

2. Korrektur sinov metodikasi vositasida diqqatning kwchuvchanlik darajasini wrganish.

Sinaluvchiga kwrsatma: «Berilgan blankning toq sonli qatorlarida «K» harfini topib, ustidan chizing, «N» harfini topib doiraga olib qwyng. Blankning juft sonli qatorlarida «K» harfini topib, uni doiraga olib qwyng, «N» harfini topib, ustidan chizib qwyng. Topshiriqni tez va aniq bajarish kerak. Topshiriqni bajarish uchun sizga 5daqqa vaqt beriladi.

Diqqatning kwchuvchanlik darajasini hisoblash.

K – diqqat kwchuvchanligining koeffitsenti.

Kx – xato mavjud bwlgan qatorlar miqdori.

Q – belgilangan vaqt ichida kwrib chiqilgan barcha qatorlar miqdori.

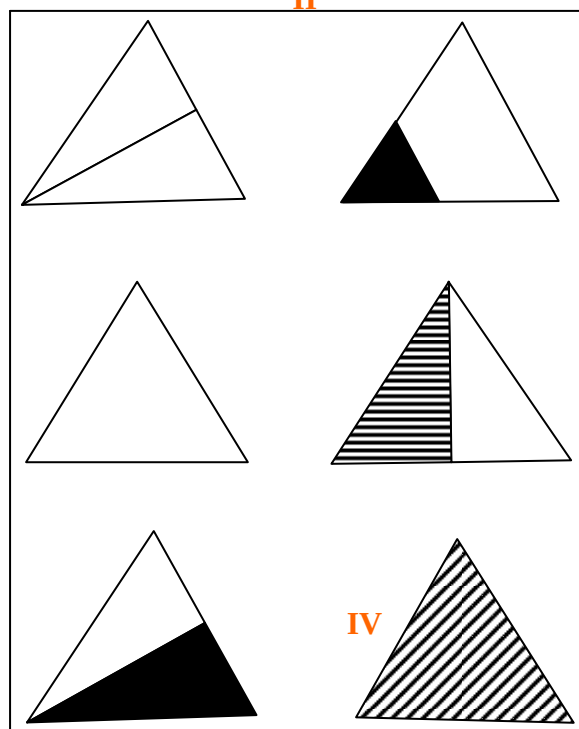
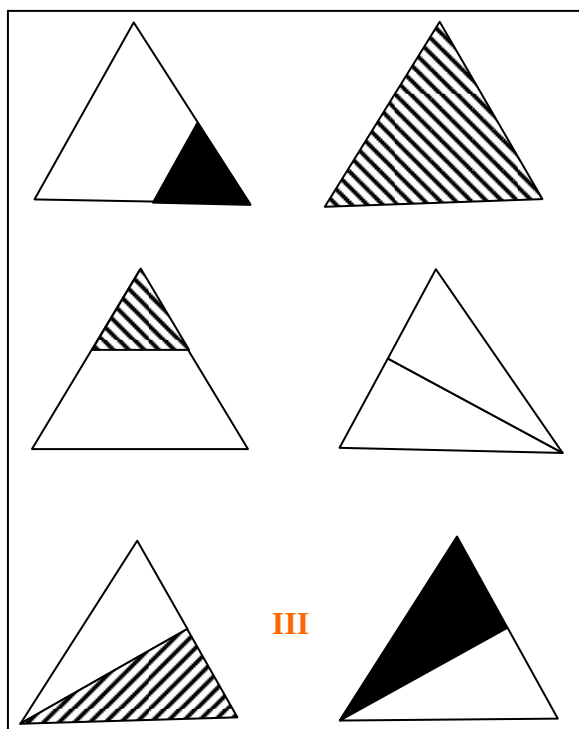
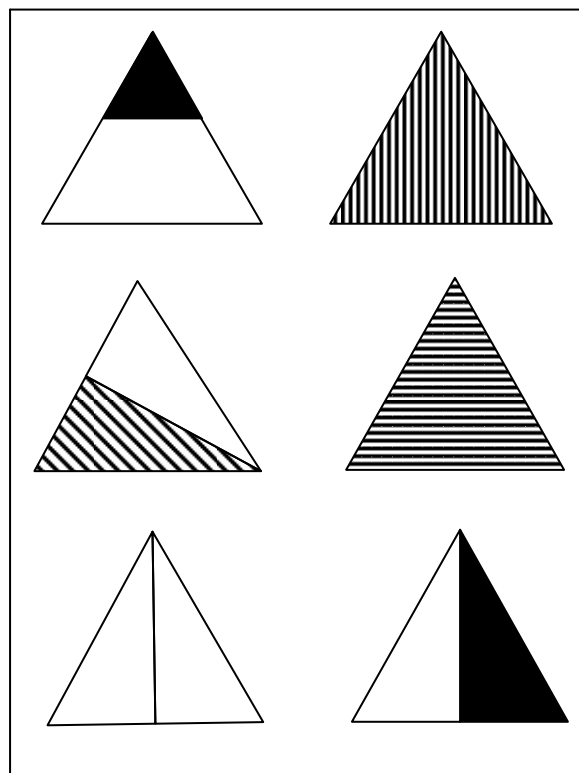
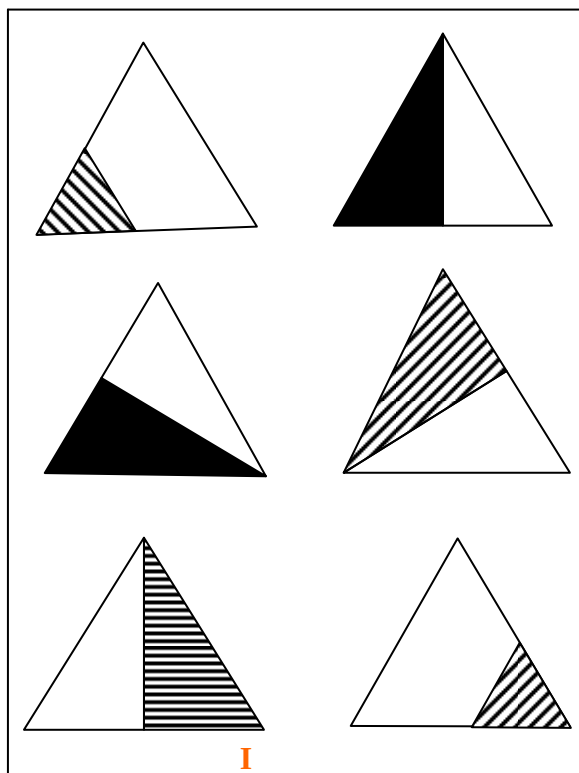
Kx

$$K = \frac{\quad}{Q} \cdot 100$$

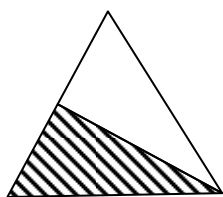
(Metodikaning asosiy manbasi: Ratanova T.A., Shlyaxta N.f. psixodiagnosticheskie metodi izucheniya lichnosti: Uchebnoe posobie. – M.: Moskovskiy psixologo – sotsial`nyy institut: Flinta, 1998. 28 – 30 betlar.)

Operativ kwrish xotirasini baholash metodikasi.

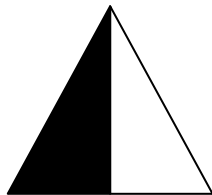
Mazkur metodika kichik maktab yoshidagi bolalarning operativ kwrish xotirasini tekshirishga mwjlalangan. Operativ kwrish xotirasi odam muayyan masalani echish uchun zarur vizual axborotni qanchalik uzoq esda saqlay olishi va undan foydalanishida namoyon bwladi. Axborotning operativ xotirada saqlanish vaqti bu turdagi xotiraning asosiy kwrstakichi bwlib hisoblanadi. Shuningdek, operativ xotirada saqlanayotgan axborotdan foydalanib, ma`lum topshiriq bajarilayotganda ywl qwyilgan xatolar ham operativ xotiraning qwshimcha kwrstakichi sifatida qabul qilinadi.

1-RASM

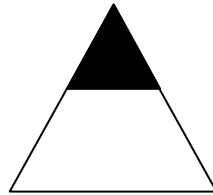
2-RASM

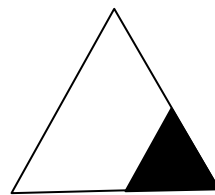
1

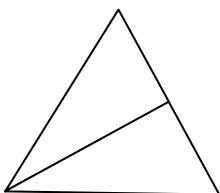
2

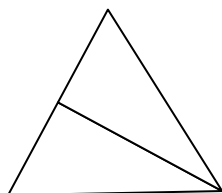
3

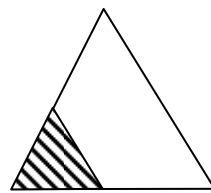
4

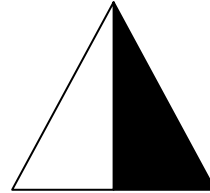
5

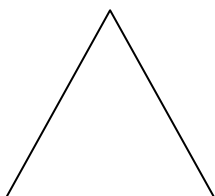
6

7

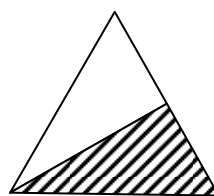
8

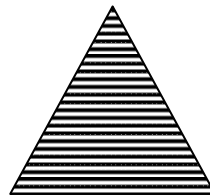
9

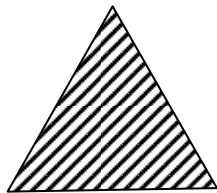
10

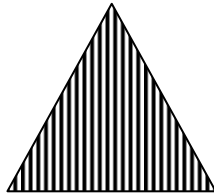
11

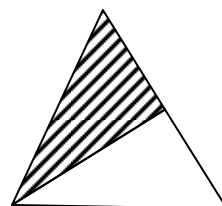
12

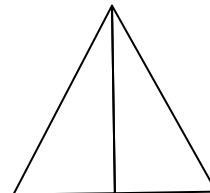
13

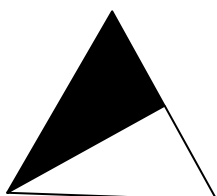
14

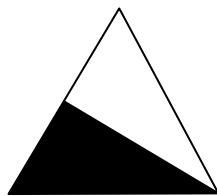
15

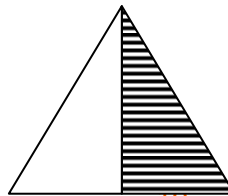
16

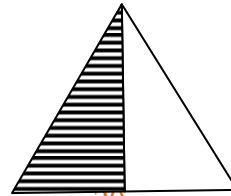
17

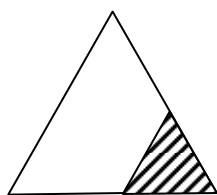
18

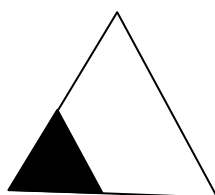
19

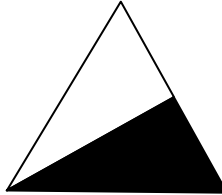
20

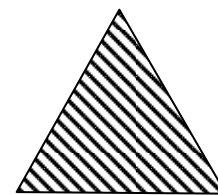
21

22

23

24

Metodika materiali: 6 xil kwrinishdagi teng tomonli uchburchaklar tasviri tushirilgan 4 ta kartochka (1- rasm); 24 xil kwrinishdagi teng tomonli uchburchak tasvirlangan matritsa (2 - rasm)

Metodikani qwllash tartibi: Tekshiriluvchiga 1 – kartochka 15 soniya davomida kwratiladi va bu erda tasvirlangan uchburchaklarni eslab qolish taklif etiladi. Belgilangan vaqt wtgach, kartochka olib qwyiladi va bolaga uchburchaklar matritsasi kwratiladi. Bola kartochkada kwrigan va eslab qolgan 6 ta uchburchakni matritsada topib berishi zarur bwladi. Aynan shunday tartibdagi ish 2,3,4 – kartochkalar bilan ham amalga oshiriladi. Tekshiriluvchining natijalari maxsus protokolda qayd etib boriladi.

PROTOKOL

Kartochka raqami	Matritsadan topilgan uchburchaklar raqami	Uchburchaklarni topishga sarflangan vaqt/ min/
I		
II		
II		
IV		
Jami:	M=	M=

Natijalarni hisoblash.

1. Tekshiriluvchi har bir kartochkadagi uchburchaklarni umumiy matritsadan qidirishda ywl qwygan xatolar hisoblab chiqiladi.

Eslatma: tekshiriluvchi tegishli kartochkadagi muayyan uchburchakni matritsadan topa olmasligi yoki umumiy matritsadan ushbu kartochkada mavjud bwlmagani uchburchakni topib kwrish xato bwlilib hisoblanadi.

Tekshiriluvchi har bir kartochkadagi uchburchaklarni umumiy matritsadan qanchalik twg`ri topganini aniqlash uchun uning protokolda qayd etilgan javoblarini quyida berilgan twg`ri javoblar bilan solishtirish zarur:

- 1 - kartochkadagi uchburchaklar umumiy matritsada 1, 3, 8, 12, 14, 16 raqamlari ostida berilgan;
- 2 - kartochkadagi uchburchaklar umumiy matritsada 2, 7, 15, 18, 19, 21 raqamlari ostida berilgan;
- 3 - kartochkadagi uchburchaklar umumiy matritsada 4, 6, 10, 11, 17, 24 raqamlari ostida berilgan;
- 4 - kartochkadagi uchburchaklar umumiy matritsada 5, 9, 13, 20, 22, 23 raqamlari ostida berilgan;

Tekshiriluvchi har bir kartochkadagi uchburchaklarni topishda ywl qwyilgan xatolarning wrtacha miqdori topiladi.

2. Tekshiriluvchi har bir kartochkadagi uchburchaklarni umumiy matritsadan topish uchun sarflangan vaqtning wrtacha miqdori hisoblab chiqiladi (har bir kartochka bwyicha sarflangan vaqt qwshib chiqiladi va yig`indi 4 ga bwliladi).

Eslatma: Tekshiriluvchi muayyan kartochkadagi uchburchaklarni umumiy matritsadan qidirishda twxtab qolgach, unga “Bwldimi, boshqa eslay olmayapsanmi?” degan savol beriladi. Agar tekshiriluvchi “ha” deb javob bersa, tegishli kartochka bilan olib borilgan ish twxtagan bwlilib hisoblanadi, uchburchaklarni qidirish uchun sarf etilgan vaqt protokolga yozib qwyiladi.

3. Operativ kwrish xotirasining kwrishkichi hisoblab topiladi. Bunda quyidagi formula qwllanadi:

$OKXk = \frac{B}{Xc + 1}$	OKXk - operativ kwrish xotirasining kwrishkichi; V – kartochkadagi uchburchaklarni topishga sarflangan vaqtning wrtacha miqdori; Xs – kartochkadagi uchburchaklarni topishda ywl qwyilgan xatolarning wrtacha miqdori.
---------------------------	---

(Metodika manbasi: Nemov R.S. Psixologiya: Ucheb. Dlya stud.vyssh.ped.ucheb. zavedniy: V Z kn. – Z – e izd – M.: Gumanitar.izd. tsentr Vlado, 1999. – Kn. Z: Psixodiagnostika. Vvedenie v nauchnoe psixologicheskoe issledovanie s elementami matematicheskoy statistiki. 182 – 185 betlar.)